

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
2016-YL-004

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ROL VE
ÇATIŞMA: AKP DÖNEMİ ORTADOĞU
POLİTİKASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

HAZIRLAYAN
Hikmet MENGÜASLAN

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU

AYDIN-2016

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Hikmet MENGÜASLAN tarafından hazırlanan Türk Dış Politikasında Rol ve Çatışma: AKP Dönemi Ortadoğu Politikası Üzerine Bir İnceleme başlıklı tez, 25.03.2016 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan : Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU	ADÜ Nazilli İİBF	
Üye : Yrd. Doç. Dr. Ali BİLGENOĞLU	ADÜ Nazilli İİBF	
Üye : Doç. Dr. A. Şevket OVALI	DEÜ	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans Tezi, Enstitü Yönetim KurulununSayılı kararıylatarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Recep TEKELİ
Enstitü Müdürü

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

...../...../2016

Hikmet MENGÜASLAN

ÖZET

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ROL VE ÇATIŞMA: AKP DÖNEMİ ORTADOĞU POLİTİKASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hikmet MENGÜASLAN

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU

2016, 160 sayfa

2002 yılında iktidara gelen AKP hükümeti, Türk dış politikası için Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan önemli kırılma noktalarından birini temsil etmektedir. Kuruluşundan itibaren Batı yönelimli bir dış politika izleyen Türkiye, AKP’li karar vericiler tarafından merkez bir konumda görülmeye başlanmıştır. Türk dış politikasında belirgin yansımaları olan bu dönüşümle birlikte Türkiye, özellikle Ortadoğu’da geleneksel tavrından uzaklaşarak daha aktif politikalar izlemiştir.

Bu tezde, Türkiye’nin AKP hükümeti döneminde Ortadoğu’da izlediği politikalarda yaşanan dönüşüm inşacı bir yaklaşımla rol teorisi çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu amaçla, Türk dış politikasında Ortadoğu’ya yönelik üstlenilen roller ve Türkiye’nin dış politika kimliği arasındaki ilişki incelenecektir. Rollerin kavramsal çerçevesi analiz edildikten sonra Türkiye’nin Ortadoğu’da üstlendiği rolleri nasıl icra ettiği değerlendirilecek ve bu süreçte çatışan unsurlar ortaya çıkarılacaktır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Rol Teorisi, Türkiye, Ortadoğu, Dış Politika

ABSTRACT

ROLE AND CONFLICT IN TURKISH FOREIGN POLICY: AN ANALYSIS OF THE MIDDLE EAST POLICY UNDER JDP

Hikmet MENGÜASLAN

Master Thesis, Department of International Relations

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU

Coming to power in 2002, the JDP government represents one of the most significant breaking points for Turkish foreign policy in the post Cold War period. Following a Western oriented foreign policy since its foundation, Turkey started to be viewed at the center position by JDP's decision makers. With this transformation which has distinct repercussions on Turkish foreign policy, Turkey, as getting far from her traditional attitude, has followed more active policies especially in the Middle East.

In this thesis, the transformation in Turkey's policies in the Middle East during JDP government is going to be evaluated within the framework of role theory with a constructivist approach. For this, the relationship between the roles undertaken in the Middle East in Turkish foreign policy and Turkey's foreign policy identity is going to be examined. After having analyzed the conceptual framework of the roles, it is going to be observed how Turkey has performed the roles which she has undertaken in the Middle East and going to be revealed the conflicting factors during this process.

KEYWORDS: Role Theory, Turkey, Middle East, Foreign Policy

ÖNSÖZ

Bu çalışmada ilk olarak; oldukça yoğun temposu ve akademik çalışmalarını arasında bana değerli zamanını ayıran, naçizane fikirlerimi sabırla dinleyen, çalışmam için çok kıymetli görüşler sunarak bana yol gösteren, tez danışmanım ve ADÜ Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanım Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU'na minnettar olduğumu belirtir ve en derin teşekkürlerimi sunarım. Tez süresince neredeyse çalışmamın her ayrıntısını birlikte tartıştığımız ve büyük bir sabır göstererek beni her zaman dinleyen oda arkadaşlarım Adnan Menderes Üniversitesi (ADÜ) Uluslararası İlişkiler Bölümü Arş. Gör. Bilal Alper Torun ve Gönül TEZCAN'a ve Marmara Üniversitesi Arş. Gör. Emre KURT'a desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Tez savunmamda kaynak desteği de dahil olmak üzere ilgi ve yorumlarını hiç bir zaman eksik etmeyen, başta Yrd. Doç. Dr. Ali BİLGENOĞLU ve Yrd. Doç. Dr. Barış GÜRSOY olmak üzere tüm bölüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatım boyunca her koşulda yanımda olan, beni yetiştirirken ilgi ve sevgilerini esirgemeyen ve her zaman bana karşı sabırlı ve destekleyici olan sevgili annem Celile MENGÜASLAN, babam Hüseyin MENGÜASLAN, kardeşim Hazal MENGÜASLAN ve kardeşim gibi sevdiğim Sercan GÜRÇAM'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak çalışmam süresince beni hep bir adım daha ileriye gidebilmem için destekleyen, zor zamanlarımda sabır ve sevgiyle yanımda olarak bana güç veren, kıymetli ve sevgili meslektaşım, yol arkadaşım Adnan Menderes Üniversitesi (ADÜ) İktisat Bölümü Arş. Gör. Hatice KÜÇÜKKAYA'ya sevgilerimi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Hikmet MENGÜASLAN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI	v
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ	xi
SİMGELER DİZİNİ.....	xv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xvii
TABLolar DİZİNİ	xix
HARİTALAR DİZİNİ	xxi
GİRİŞ	1
1. ULUSLARARASI SİSTEMİN REALİST ANLATIMI.....	9
1.1. Realist Yaklaşımın İnşacı Eleştirileri.....	11
1.1.1. İnşacı Yaklaşımın Eksiklikleri	13
1.2. Rol Teorisi ve Dış Politika Analizi	15
1.2.1. Rol Teorisi için Kavramsal Çerçeve	20
1.2.1.1. Rol Beklentileri ve Rol Algıları	20
1.2.1.2. Rol Türleri.....	22
1.2.1.3. Rollerin İcrası ve Kimlik İlişkisi.....	24
1.2.1.4. Rollerin Değişimi-Rol Çatışması	27
2. TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE ORTADOĞU	32
2.1. Kuruluş Dönemi: Tarafsız ve İzole Türkiye (1923-1945).....	33
2.1.1. Stalin Talepleri ve Truman Doktrini: Batı'ya Yaklaşan Türkiye (1945-1950)	44
2.2. Menderes Dönemi: Soğuk Savaş ve Ortadoğu'da Batı'nın İleri Karakolu Türkiye (1950-1960)	49
2.3. Yumuşama ve Özerklik Dönemi: Görelî Bağımsız Türkiye (1960-1979)	59

2.4. Özal Dönemi: Stratejik Ortak Türkiye (1980-1989)	68
2.5. Soğuk Savaş Sonrası Dönem: Rol Karmaşası-Türkiye'nin Rolü (1989-2001)	76
3. AKP DÖNEMİ: ORTADOĞU'DA MERKEZ ÜLKE TÜRKİYE.....	88
3.1. Dış Etkenler ve Türkiye'nin Rol Algıları	89
3.2. İç Etkenler ve Türkiye'nin Rol Algıları	97
3.3. Türkiye'nin Yeni Roller ve Ortadoğu'da Değişim.....	105
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	119
KAYNAKLAR.....	129
ÖZGEÇMİŞ.....	160

SİMGELER DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTO	: Central Treaty Organization
DECA	: Defense and Economic Cooperation Agreement
MEC	: Middle East Command
MEDO	: Middle East Defense Organization
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
RF	: Rusya Federasyonu
Vd.	: Ve diğerleri

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Rol Teorisi'nin Kavramsal Yapısı.....	15
Şekil 1.2. Dış Politikada Rollerin İcrası.....	25

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2.1. Türk dış politikasında Ortadoğu'ya yönelik üstlenilen roller.....	87
Tablo 3.1. AKP Hükümeti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'da üstlendiği roller.....	118
Tablo 4.1. Türkiye'nin dış politika kimliklerinin temel özellikleri (1923-2001).....	121

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 2.1. Ortadoğu'da Siyasal Görünüm.....	33
--	----

GİRİŞ

Kuruluşundan itibaren Türkiye'nin dış politika genel çizgisi ve özellikle son on yıllık dönemdeki (2002-2012) seyri karşılaştırıldığında oldukça çarpıcı bir farklılaşma ve dönüşüm göze çarpmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 2002 yılında seçimleri kazanması ile birlikte Türkiye'nin başta Ortadoğu politikası olmak üzere genel anlamda dış politikasında çok belirgin değişimler yaşandığı görülmektedir.

Türkiye Ortadoğu'ya yönelik geleneksel olarak Batı'yı merkez alan bir dış politika benimsemiş ve uluslararası ortamda çoğu zaman aktif olmaktan kaçınmıştır (Danforth, 2008: 85). Buna karşın, AKP iktidarı ile Türk dış politikasında önemli kırılmalar yaşanmıştır. Öncelikle, politika yapıcılar geçmiştekinin aksine merkez konumda yer alan bir Türkiye imajı değerlendirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Türkiye dönem içinde yakın çevresi başta olmak üzere küresel sorunlara çözümler üretmek adına çaba sarf eden, özellikle komşularıyla ilişkilerini iyileştirmeyi arzulayan aktif bir ülke haline gelmiştir (Davutoğlu, 2012).

Türkiye'nin dış politikada aktif hale gelmesi ve Ortadoğu gibi alanlarda bölgesel nitelikli gelişmelere müdahil olma oranında gözle görülür bir artışın yaşanması beraberinde önemli tartışmaları getirmiştir. Batılı devletlerden biri olarak kabul görmeye çalışan ve dış politikasında Batı'yı merkez alan Türkiye'nin, bu dönemde Batı'dan uzaklaştığı, diğer bir deyişle, bir eksen kayması yaşadığı tartışılmıştır. Dış politikada böyle bir dönüşüm ve eksen kayması durumu yönetici elit tarafından kesin bir dille reddedilmiştir (Davutoğlu, 2009). Benzer şekilde, Ortadoğu'da yaşanan gelişmelere ilginin artmasıyla Türk dış politikasının Ortadoğululaştığı tartışılmıştır (Oğuzlu, 2008; Öniş 2011). AKP'li yöneticilerin yaşanan gelişmeler karşısında kullandıkları söylemler sebebiyle yayılmacı amaçlara sahip oldukları ya da neo-osmanlıcı bir gündemi takip ettikleri şeklinde değerlendirilmeleri de yine başka bir tartışmanın konusunu oluşturmuştur (Çağaptay, 2009). Bununla birlikte, Türkiye'nin bölgede artan aktifliğini ekonomik açıdan değerlendiren ve Türkiye'yi bir ticaret devleti olarak tanımlayanlar da konuyu farklı bir şekilde ele almaktadır (Kirişçi, 2009; Kirişçi, 2012).

Eksen kayması ve Ortadoğululaşma ya da neo-osmanlılık tartışmaları, AKP iktidarı ile Türk dış politikasında yaşanan kırılmanın ne boyutlarda hissedildiği hakkında önemli ipuçları vermesi bakımından kayda değer olmuştur. Literatürde bu değişimin neden ortaya çıktığı, ne şekilde yaşandığı ve kalıcılığına yönelik çeşitli açıklamalar getirilmiştir. Genellikle Türkiye'nin dış politika davranışları üzerinden yapılan bu açıklamalar Türkiye'nin uluslararası ortamda yaşanan gelişmelere neden belirli şekilde tepki verdiğini açıklamaya çalışırken çeşitli unsurlara vurgu yapmıştır.

Örneğin, Baskın Oran'ın editörlüğünde hazırlanan üç ciltlik *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I-II-III)* çalışması kapsamı ve içeriği itibarıyla çok geniş ve yararlı bir eser olması bakımından oldukça değerlidir (Oran, 2009; 2010; 2013). Türkiye'nin kuruluşundan itibaren dış politikasında etkisi olduğu düşünülen hem uluslararası gelişmeler hem de içeride yaşanan olaylar incelenmiş ve Türkiye'nin dış politika davranışları anlatılmıştır. İlk iki cildinde Türkiye'nin dış politikası bölgeler halinde AKP dönemine kadar anlatılmış ve üçüncü ciltte AKP dönemi çerçevesinde Türk dış politikası anlatılmıştır. Ancak genellikle Türkiye'nin Ortadoğu'da uyguladığı politikalar kronolojik bir sıra içinde verilmiş ve bu politikaların meydana gelmesinde uluslararası ve iç unsurlar açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, belirli tarihler arasında gerçekleşen olayların anlatıldığı bu kitapta Türkiye'nin gelişmelere ne tepki verdiğine odaklanılmış ve neden belirli bir tepki verdiği konusunda geniş kapsamlı bir değerlendirme yapılmamıştır.

Graham E. Fuller'in *Yeni Türkiye Cumhuriyeti – Müslüman Dünyasında Pivot Devlet olarak Türkiye* kitabında Türkiye'nin dış politikada yaşadığı söz konusu kırılma, ya da daha takip ettiği daha bağımsız politikalar, genellikle uluslararası ve bölgesel çapta yaşanan jeopolitik kaymalarla açıklanmaya çalışılmıştır (Fuller, 2008). Diğer yandan, böyle bir dönüşümün yaşanmasında düşünsel faktörlerin ve benzer şekilde iç politikada yaşanan gelişmelerin etkisi göz ardı edilmiştir.

Özlem Zeynep Oktav'ın editörlüğündeki *Turkey in the 21st Century: Quest for a New Foreign Policy* çalışma teorik olarak realist bir yaklaşım benimsemiştir (Oktav, 2011). Buna karşın, yeni dönemde Türk dış politikasının uluslararası, bölgesel ve içerden analizini sunması ve bunu yaparken STK'lara ve kültür,

demokratikleşme süreci gibi unsurlara vurgu yapması sebebiyle diğer çalışmalardan farklılaşmıştır.

Açıklamalarında teorik olarak realist bir yaklaşımı benimseyenler¹ uluslararası ortamda değişen koşullar ve durumlara vurgu yaparak Türk dış politikasının ne şekilde etkilendiğini göstermeye çalışmıştır. Özellikle Sovyetlerin yıkılması ile uluslararası ortamda değişen güç dağılımının Türkiye'nin dış politika davranışları üzerindeki etkisini ön plana çıkarmıştır. Bunun sonucunda ise Türkiye'nin dış politikada uluslararası koşullar ve kapasiteleri doğrultusunda belirli çıkarlara sahip olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin dış politikada pragmatist bir şekilde ve stratejik davrandığını dile getirmiştir.

Ancak bu tip açıklamaların dış politika davranışlarının arkasında yatan güdülerini sadece güç ve çıkar ilişkisi üzerinden açıkladığı görülmüştür. Dış politika yapım aşamasında iç gelişmeler, karar vericilerin dünya algılamaları, düşünsel etkenler gibi unsurların etkisi göz ardı edilerek devlet dış politikada tek bir bütün yapı gibi değerlendirilmiştir (Checkel, 1998: 325). Bu sebeple, dış politika davranışlarının belirli şekillerde ortaya çıkmasında önemli etkisi olan kimlik, norm, ideoloji ve kültür gibi maddi olmayan unsurları görmezden gelmişlerdir.

Türk dış politikasının realist bir yaklaşımla ele alınmasını eleştiren çalışmalar, güç ve çıkar ilişkisinin dış politikada devletlerin davranışlarını açıklama konusunda kavramsal olarak yetersizliğine dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda, devletler uluslararası ortamda önceden verili çıkarlara sahip olmamaktadır. Bir diğer eleştiri ise devletlerin her zaman rasyonel aktörler olarak davranacağı varsayımına yönelik yapılmaktadır. (Checkel, 1998: 326-327; Hall ve Taylor, 1996: 12).

Bu bağlamda, AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikasının seyri ve yaşanan dönüşümü ele alan çalışmalarda inşacı bir yaklaşımı benimseyenler, genellikle kimlik, normlar, kültür gibi unsurların üzerinde durmuştur. Bu sebeple, Türk dış politikasının AKP iktidarı döneminde geleneksel görüntüsünden uzaklaşarak daha aktif olmasının ve karar vericiler tarafından Türkiye'nin merkez bir konumda değerlendirilmesinin sebeplerini kimlik ve kültür unsurları çerçevesinde aramışlardır.

¹ Ronald, H. Linden, *Turkey and its Neighbors: Foreign Relations in Transition*.

Bülent Aras, *Türkiye ve Ortadoğu: Türk Dış Politikasının Toplumsal Kökenleri* kitabında Türkiye'nin dış politikada 4 farklı kimlik – resmi, İslamcı, ulusalcı, muhafazakâr - benimsediğini belirtmiştir (Aras, 2003). Bu bağlamda, AKP iktidarı ile Türkiye'nin yeni bir kimlik edindiğinden bahsetmiştir. Aras'a göre Türkiye, AKP'den önceki yönetimler döneminde de dış politikasını oluştururken değer temelli, şahsiyetli gibi söylemler kullanmıştır. Bu noktada Türk dış politikası üzerinde ideolojik faktörlerin etkisine vurgu yapan Aras'ın Türk dış politikasını sadece realist yaklaşım çerçevesinde değerlendiren açıklamaları eksik bulunduğu görülmüştür.

Bununla birlikte Aras kitabında, Kemalist elit tarafından benimsenen güvenlik temelli politikaların yerine dış politikanın sosyal boyutları daha fazla içerecek şekilde oluşturulması gerektiğine vurgu yapmıştır. Osmanlı mirasının Türk dış politikasındaki etkisine vurgu yapan Aras, Türkiye'nin Ortadoğu ile daha yakın ilişkiler benimsemesi gerektiğini dile getirmiştir.

Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik, Küreselleşme kitabında* Türk dış politikasını inşacı bir yaklaşımla analiz etmiştir. Türk dış politikasında dört farklı kimliğe vurgu yapan Kösebalaban, bu kimliklikleri Milliyetçi Sekülerizm, Liberal Sekülerizm, Milliyetçi İslamcılık, Liberal İslamcılık şeklinde tanımlamıştır (Kösebalaban, 2014). AKP dönemi Türk dış politikasının Liberal İslamcılık kimliği çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim Kösebalaban, dış politika davranışlarını kimlik çerçevesinde incelese de kimlik grupları ve dış politika davranışları arasındaki ilişkiye değinmemiştir.

İnşacı bir yaklaşımla Türk dış politikasını değerlendiren çalışmalarda, Türkiye'nin dış politika kimliğinde AKP iktidarı ile bir değişim yaşandığı vurgulanmıştır. Dış politikada kimlik değişiminin, bu bağlamda, Türkiye'nin önceki dönemlere kıyasla dış politikada neden daha farklı politikalar benimsediğini açıkladığı öne sürülmüştür. Fakat inşacı yaklaşım çerçevesinde dış politikada benimsenen kimlik ve dış politika davranışları arasında nasıl bir ilişki olduğuna dair açıklamalarda boşluklar olduğu görülmüştür.

Kimlik ve dış politika ilişkisinin eksik yönlerini doldurabilecek kavramsal araçlara sahip olan rol teorisi, inşacı bir yaklaşımla paralel şekilde, uluslararası ortamın sosyal bir alan oluşuna vurgu yapmaktadır. Sosyal bir uluslararası

ortamda, kimlikler devletlere kim oldukları ve çıkarlarının neler olduğu konusunda yol göstermektedir (Hopf, 1998: 177). Bununla birlikte rol teorisi, sosyal varlıklar olarak devletlerin uluslararası ortamda kimlikleri çerçevesinde davranışlarının kavramsal sınırlarını belirleyen ve davranışlar hakkında ipuçlarına ulaşmamızı sağlayan roller üstlendiğini varsaymaktadır. Diğer bir deyişle, bu roller devletler için bir yol haritası işlevi taşımaktadır. Rollerin ne şekilde üstlenileceği, içeriğinin nelerden meydana geleceği, kapsamının sınırları konusunda rol algıları ve rol beklentileri vurgulanmaktadır. Devletlerin dış politika rol algıları ise karar vericilerin dünya algılamaları ile çok yakın ilişki içindedir (Aggestam, 2006: 19). Bu bağlamda, devletin üstlenmiş olduğu kimlik ve karar vericilerin rol algılamaları bir arada değerlendirildiğinde devletlerin dış politika davranışları hakkında geniş açıklamalar sunmaktadır.

Türk dış politikasının AKP iktidarı ile yaşadığı kırılma noktaları ve dönüşümlerin altında yatan en önemli sebep devletin dönüşen kimliği (Muhafazakâr Demokrat) ve bu çerçeveden etkilenen karar vericilerin benimsediği yeni rol algılarıdır. AKP karar vericileri yeni dönemde uluslararası ortamdaki gelişmelerin imkân verdiği ölçüde yeni rol algılarını oluşturmuş ve dış politikada ne şekilde davranılacağını bu doğrultuda belirlemişlerdir.

Türk dış politikasının AKP dönemi ile birlikte edindiği yeni rollere yönelik rol teorisi çerçevesinde yapılan çalışmalardan bir tanesi Bülent Aras ve Aylin Görener'in *National role conceptions and foreign policy orientation: the ideational bases of the Justice and Development Party's foreign policy activism in the Middle East* başlıklı makalesidir (Aras ve Görener, 2010). Türkiye'nin AKP iktidarı döneminde oluşturduğu rol algıları ve bu doğrultuda üstlendiği roller konusunda kapsamlı bir çalışma olmuştur. Ancak rollerin oluşturulması konusunda sadece rol algılarına vurgu yapılmış ve bu doğrultuda ampirik bir analiz gerçekleştirilmemiştir.

Ekrem Başer, *Shift of Axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule* başlıklı makalesinde Türk dış politikasında bir eksen kaymasının yaşanıp yaşanmadığını incelemiştir (Başer, 2015). Başer, rol teorisi çerçevesinde 1992-2012 dönemini kapsayan bir süreç içinde Türk dış politikasında benimsenen rol algılarının ne şekilde değiştiğini ele almıştır. Bu bağlamda, dış politikada bir devlet için eksen kayması durumunu ulusal çıkarlar ve kapasitelerin değişimiyle ilişkilendiren Başer, Türkiye için böyle

bir durumun söz konusu olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Türkiye'nin dış politikada kendine daha çok güvenen bir tavır benimsediğini belirtmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin rol algıları ve model ülke rolünü ele alan Emel Parlar Dal ve Emre Erşen, *Reassessing the "Turkish Model" in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective* başlıklı makalede rol teorisi çerçevesinde 1991-3, 2003-5 ve 2011-2 dönemlerini karşılaştırmıştır (Dal ve Erşen, 2014). Türkiye'nin model ülke rol performansını incelemiştir. Türkiye'nin model ülke rol performansının siyasi ve ekonomik kapasitelerle çok yakın ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Literatürde yapılan araştırmalar sonucu, Türk dış politikasının AKP döneminde değişen politikaları ve rollerine yönelik rol teorisi üzerinden yapılan incelemelerin sayıca az olduğu ve genellikle ya belirli roller (model ülke gibi) üzerine odaklandığı ya da sadece üstlenilen rollerin bir haritasının çıkarılmaya çalışıldığı görülmüştür. Nitekim sistemik rol teorisinin sadece bireysel düzeyde analiz yapmaya imkân sağlaması sebebiyle, rol teorisinin kavramsal araçlarının dış politikada karar vericilerin algılamaları hakkında bilgi sağlayarak kısıtlı bir açıklayıcı güce sahip olduğu görülmüştür.

Diğer yandan, inşacı yaklaşım çerçevesinde devletler için kim olduklarını ve nasıl davranmaları gerektiğini anlamalarına yardımcı olan kurumsal kimlik kavramı rol teorisinin rol algıları kavramıyla bir araya geldiğinde, dış politikada devletlerin rol algılarının kaynakları olarak kimlikler kullanılabilecektir. Bu bağlamda, devletlerin edindikleri kimlikleri çerçevesinde dış politika davranışlarının nasıl şekilleneceğini açıklama konusunda bazı boşluklar bulunan sosyal inşacı yaklaşım, rol teorisi çerçevesinde devletlerin dış politika davranışları üzerindeki içsel ve düşünsel faktörlerin etkisini açıklayabilen kavramsal araçlarla tamamlanabilecektir. Böylelikle, kimlik kavramı ile bir araya gelen rol algıları kavramı sonucunda hem bireysel hem de sistemik faktörleri göz önüne alabilen bir yaklaşım oluşturabilecektir.

Bu tezin konusunu AKP döneminde (2002-2012) Türk dış politikasının Ortadoğu'ya yönelik seyri oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin AKP döneminde Ortadoğu'da izlediği politikalar rol teorisi çerçevesinde değerlendirilecektir. Bunun için öncelikle, Türkiye'nin dış politikada Ortadoğu bölgesine yönelik üstlendiği roller incelenecektir. Rollerin kavramsal çerçevesini

oluşturan rol algıları ve benimsenen kimlikler hakkında bilgi verilecektir. Bu bağlamda, dış politikada davranışlar değerlendirilirken kimlik ve rol algısı arasındaki ilişkiye özel bir vurgu yapılacaktır.

Tezin birinci bölümünde teorik bir çerçeve oluşturabilmek ve Türk dış politikasının Ortadoğu ayağında AKP dönemi süresince yaşanan değişimin ve pratikte yansımalarının daha iyi değerlendirebilmesi adına öncelikle neorealist yaklaşım hakkında bilgi verilecektir. Neorealist yaklaşımın uluslararası ortamda devlet davranışlarına yönelik varsayımları incelenecektir. Daha sonra sosyal inşacı yaklaşım çerçevesinde bu varsayımlara yönelik eleştiriler belirtilecektir.

Sosyal inşacı yaklaşımın neorealizm eleştirisi ile birlikte dış politikada devletlerin davranışlarının daha güçlü bir şekilde açıklayabilmek adına kimlik kavramından bahsedilecektir. Nitekim sosyal inşacı yaklaşımın kimlik ve dış politika arasındaki ilişkiyi vurgulayamadığı belirtilecek ve rol teorisinin kavramsal araçlarından yararlanılacaktır.

Rol teorisinin kavramsal yapısı belirtildikten sonra kimlik ve dış politika davranışları arasında sosyal inşacılar tarafından göz ardı edilen ilişki rol algıları ile açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, uluslararası ortamda devletlerin benimsedikleri kimliklerin rol algılarının oluşumunu etkilediği gösterilecektir.

İkinci bölümde ise rol teorisinin kavramsal araçları kullanılarak Türkiye'nin kuruluşundan itibaren AKP iktidarı dönemine kadar Ortadoğu politikasında üstlenmiş olduğu roller incelenecektir. Bu rollerin üstlenilmesinde etkili olduğu düşünülen kimlik ve rol algılamalarından bahsedilecektir. Türkiye'nin üstlenmiş olduğu rollerin kapsamı değerlendirilecek ve bu rollerin uygulamaya nasıl konulduğu, gelişmelere karşı rollerin nasıl icra edildiği tartışılacaktır.

Daha sonra Türkiye'nin bu uzun süreç içindeki dönemler boyunca üstlenmiş olduğu kimlik ve rollerdeki süreklilikler ve değişimler incelenecektir. Dönemler arasında bir değerlendirme yapılabilmesi adına Türk dış politikasında takip edilen genel bir çizginin olup olmadığı tartışılacaktır.

Üçüncü bölümde Türk dış politikasında AKP iktidarı dönemi anlatılacaktır. AKP iktidarı ile benimsenen kimlik ve dış politikada karar vericilerin rol algıları arasındaki ilişki incelenecektir. Rollerin benimsenmesinde etkili olan– uluslararası ortamda yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin iç meseleleri, bölgesel koşullar gibi –

faktörler belirtilecektir. Daha sonra rollerin kavramsal yapısının önemli bir kısmını meydana getiren rol algılarından bahsedilecektir. Bu rol algıları çerçevesinde üstlenilen roller, kuruluş döneminden itibaren dış politikada benimsenen roller ile karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Son olarak ise Türkiye'nin AKP iktidarı döneminde Ortadoğu'da üstlenmiş olduğu roller çerçevesinde 2012 yılına kadar izlemiş olduğu politikalar tartışılacaktır.

1. ULUSLARARASI SİSTEMİN REALİST ANLATIMI

Kökleri Antik Yunan'a kadar uzanan Realizm, Uluslararası İlişkiler disiplinde en çok kabul gören ve en çok tartışılan yaklaşımlardan bir tanesi olmaktadır. Realistlerin büyük bir çoğunluğu, uluslararası ilişkileri materyalist bir çerçevede incelemiş ve anarşi kavramını öne çıkartmıştır. Ancak kastedilen anarşi kavramı kaos ya da çatışmadan ziyade eşit birimlerden² meydana gelen uluslararası sistemde devletler üzerinde güç kullanma otoritesine sahip herhangi bir üst varlığın olmaması anlamına gelmektedir.

Realistler, anarşik bir ortamda eşit olduğu varsayılan devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde güç çerçevesi üzerinden hareket edeceğini öne sürmektedir. Güç ise devletlerin maddi kapasitelerine - ordusunun büyüklüğü, nükleer silahlara sahip oluşu, ekonomisinin gücü gibi - göre belirlenmektedir. Maddi kapasitelerini arttırma yoluyla güç elde etmeye çalışan devletler, bu gücü sistemdeki diğer devletler üzerinde etki sahibi olmak amacıyla kullanacaktır. Diğer taraftan, bu güce karşı koymaya çalışan devletler de gücü dengelemeye ya da daha fazla güç elde etmeye çalışacaktır. Sonuç olarak iç kaynaklarla ya da dışardan ittifaklar kurularak sistemde bir güç dengesi oluşturulacaktır (Viotti ve Kauppi, 2010: 42-117).

Anarşik bir ortam ve devletlerin güç ilişkileri üzerinden hareket edeceği varsayımları, realistlere göre devletlerin çıkarlarını ve eylemlerini büyük ölçüde etkilemektedir. Klasik realistlerden Morgenthau'ya göre devletler yekpare yapılardır ve dış politikadaki en temel amaçları sistemde sürekli daha fazla güç elde etmektir. Hatta devletlerin çıkarları bile güç üzerinden değerlendirilmelidir. Morgenthau, bu durumu güce ulaşma hırsı olarak tanımlamış ve güç hırsının devleti temsil etmekte olan insanoğlunun kötücül doğasından kaynaklandığını belirtmiştir (Morgenthau, 1948). Ancak bu durum klasik realist açıklamaların bilimsellikten uzak olduğu eleştirisini de beraberinde getirmiştir (Donnelly, 2005: 32-34).

² Bu durumun en belirleyici faktörlerinden bir tanesi egemenlik prensibi olmaktadır, çünkü egemenlik prensibi, devletlerin uluslararası sistemde kendilerinden daha üstün bir otoriteyi tanımaması sonucunu doğurmaktadır.

Bu eleştiriler üzerine, yapısalcı realistler olarak da adlandırılan ve devletlerin güce ulaşma çabasını sistemik faktörlerle açıklamaya çalışan Neorealistler, devlet davranışları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu düşündükleri uluslararası sisteme işaret etmiştir. Neorealistlere göre devletler anarşik bir ortamda bir araya gelerek bir sistem oluştururlar. Bu sistem bir kere oluştuktan sonra devletlerin çıkarları ve eylemleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmaktadır. Bununla birlikte, uluslararası sistemi meydana getiren devletlerin stratejik hareket eden rasyonel birimler oldukları varsayılmaktadır. Yani anarşik bir sistemde devletlerin en temel amacı doğal olarak hayatta kalmak olacaktır. Bu sebeple devletler - güvenliklerini sağlamak adına - güç elde etmek zorundadır. Ayrıca klasik realistlerin aksine, Neorealistlere göre devletler güç elde etmiş olmak için değil güvenliklerini sağlamak için güç elde etmek isterler. Diğer bir deyişle, devletlerin güç arayışı insan doğasının kötü yanlarından ziyade sistemin gereksinimlerinden kaynaklanmaktadır (Donnelly, 2005: 34-39).

Waltz'a göre uluslararası sistemin devletlerin dış politikadaki davranışlarının üzerinde sahip olduğu etkinin anlaşılabilmesi için sistemin yapısı incelenmelidir. Sistemin yapısına dair üç faktöre işaret eden Waltz, bunları anarşi, devletlerin karakteristik özellikleri ve sistemik güç dağılımı olarak belirtmiştir. Ancak devletler uluslararası sistemde egemenlik prensibi ile hareket ettiğinden anarşik ortam asla değişmeyecektir. İkinci olarak, oluşan sistem devletler üzerinde belirleyici etkiye sahip olacak ve sistemde sosyalleşen devletler hayatta kalmak için rekabet etmek durumunda kalacaktır. Bu noktada, devletler ihtiyatlı davranmak ve yok olmamak adına birbirini taklit edecek ve birbirine benzeyen eylemlerde bulunacaktır. Bu da sistemde devletlerin birbirine benzer birimler haline gelmesine sebep olarak devletlerin karakteristik özelliklerinin sistemin yapısı üzerinde herhangi değiştirmesi bir etkiye sahip olmasını engelleyecektir. Sonuçta, sistemik güç dağılımı devletlerin davranışları incelenirken dikkat edilmesi gereken tek faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Waltz, 1979: 74-84, Mearsheimer, 1990: 12, Gilpin, 1983).

Hem klasik hem de Neorealistlerin güç kavramından bahsederken maddi kapasitelere vurgu yaptığı görülmektedir. Ordunun büyüklüğü, ekonomik durum ve nükleer silahlara sahip olup olmamak gibi faktörler bir devletin gücünü belirlemede, diğer bir deyişle, büyük güç olup olmadığında çok önemli rol oynamaktadır.

Bu varsayımdan hareketle Neorealistler, sistemik güç dağılımının devletleri kutup -sistemdeki büyük güç sayısı kutup sayısı ile doğru orantılıdır- oluşturmaya ittiğini ileri sürmektedir. Öyle ki, bir sistemdeki kutup sayısı devletlerin eylemlerini ve çıkarlarını büyük ölçüde etkileyebilecek en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Mearsheimer'a göre Soğuk Savaş dönemi ve II. Dünya Savaşı öncesi dönem karşılaştırıldığında sistemdeki kutup sayısının devletlerin saldırgan ya da savunmacı bir tutum izlemesinde, sistemin istikrarının korunmasında ve çatışmaların ortaya çıkmasında ne kadar belirleyici olduğu görülecektir (Mearsheimer, 1990: 11-13).

Sonuç olarak, Neorealistlere göre devletler, kendilerinden daha üstün bir otoritenin bulunmadığı bir ortamda kendi kendine yeterlilik ilkesi çerçevesinde bir araya gelerek uluslararası sistemi oluştururlar. Sistemin yapısı bir kere oluştuğundan sonra rasyonel birimler olduğu varsayılan devletler üzerinde belirleyici ve düzenleyici bir etkiye sahip olmaktadır. Anarşik sistemde rasyonel devletler stratejik çıkarları gereği hareket edecektir. Bu çıkarlar ise güvenlik ve güç çerçevesinde değerlendirilmektedir. Sistemin yapısı, güçlerini maddi kapasitelerinden alan büyük güçlerin sayısına göre belirlenmektedir. Sistemde kimin dost ya da kimin düşman olacağına dair yapılan değerlendirmeler ise sahip olunan maddi kapasiteler dâhilinde kutup sayısına göre yapılacaktır. Sonuç olarak, kısa süreli ittifaklar haricinde herkes potansiyel bir düşman olarak görülecektir. Waltz'a göre sistem içinde birbiriyle etkileşime giren devletlerin ilişkileri birim seviyesinde yürütülmektedir. Nitekim devletler sistemik etkiler (güç dağılımı) sonucu pozisyon alırlar (Waltz, 1979: 78-82). Devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerinin sistemin yapısı üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmaması nedeniyle Neorealistler uluslararası ilişkileri incelerken temel olarak devletlerin sistemde nasıl pozisyon aldıklarına odaklanmakta ve sistemi kutup sayısına bakarak değerlendirmektedirler.

1.1. Realist Yaklaşımın İnşacı Eleştirileri

Uluslararası ilişkileri sadece maddi kapasitelere değinerek incelemeye çalışan Neorealistler bu sebepten ötürü oldukça eleştirilmektedir. Bununla birlikte uluslararası sistemi incelerken en fazla vurguladıkları yapı (kutup sayısı) kavramının sistemde yaşanabilecek bir değişimi açıklayıcı güçten yoksun olması ise eleştiren başka bir nokta olarak göze çarpmaktadır. Neorealistler, özellikle birim seviyesinde gerçekleşen etkileşim içinde ortaya çıktığını varsaydıkları

faktörleri - kimlik, kültür ve paylaşılan normlar gibi – analizleri dışında bırakmakta ve bunların devletler üzerindeki değiştirici ve düzenleyici etkisini sistemik bir yaklaşım elde etmek uğruna görmezden gelmektedirler. Bu noktada analize dâhil edilmesi gereken değişkenler ise sahip olunan maddi kapasiteler ve karşı tarafın niyetleridir (Checkel, 1998: 325).

Sosyoloji ve sosyal psikoloji gibi bilimlerden beslenen inşacı yaklaşımın realist yaklaşımdan en önemli farklarından biri uluslararası ilişkiler disiplininde maddi kapasitelerin tek başına bir anlam ifade etmediği varsayımdır. Neorealistlerin aksine inşacı yaklaşımı benimseyenler uluslararası sistemin salt maddi yapılardan meydana geldiğini reddetmektedirler. Diğer bir deyişle, uluslararası sistemin daha iyi anlaşılabilmesi için maddi yapıların yanı sıra sosyal yapılar da analizlere dâhil edilmelidir (Copeland, 2000: 189-191).

Sosyal yapıların önemini altını çizen inşacılar, neorealist yaklaşımın savunduğu” sistem bir kez oluştuktan sonra birimlerin sistem üzerinde herhangi bir etkisi olamaz” varsayımının ontolojik açıdan yanlış olduğunu belirtmektedirler. İnşacılar göre sistemi meydana getiren birimlerin etkileşimidir. Diğer bir deyişle, hem birimler hem de sistemin kendisi karşılıklı olarak birbirlerini inşa ederler (Adler, 1997: 338-340). Uluslararası sistemin sosyal bir ortam olması ve birimlerin maddi kapasitelerinin yanı sıra sistemik düzeyde paylaşılan bilgiler, geniş çapta kabul gören normlar, süregelen eylemler gibi unsurlar, birimlere sistemi değiştirebilme imkânını vermektedir. (Hopf, 1998: 172-173). Bu noktada paylaşılan bilginin öznelerarası etkileşim sonucu ne kadar büyük bir güç haline geldiği inşacılar tarafından açıkça vurgulanmaktadır.

Neorealistlerin aksine sistem ve birim arasındaki ilişkinin karşılıklı inşa edici olduğunu varsayan İnşacılar böylelikle birim seviyesinde gerçekleşen etkileşim sonucu ortaya çıkan değişkenleri araştırma konusu yapabilmektedirler. Diğer taraftan, sistemik çaptaki güç dağılımının yanı sıra birimlerin yani devletlerin süregelen eylemleri (practice) inşacılar göre, uluslararası sistemin yapısını meydana getiren en önemli faktörlerden anarşinin algılanışı ve etkileri üzerinde oldukça belirleyici olabilmektedir (Wendt, 1992; Wendt, 1999:246-313). Bu iki varsayım inşacıların elini uluslararası sistemde devletlerin kimlik ve çıkarlarını nasıl oluşturduğunu açıklama konusunda oldukça güçlü kılmaktadır.

Uluslararası sistemde devletlerin çıkarıcı bir şekilde ve stratejik hareket ederek etkileşime gireceğini ileri süren Neorealistlere göre, devletlerin sahip olduğu çıkarlar (güvenliğini sağlamak-güç elde etmek gibi) önceden bellidir. Bu durumda rasyonel olduğu varsayılan devletler anarşik düzende karşı tarafın hareketlerine göre sonuç mantığı (logic of consequences) çerçevesinde hareket edecektir. Yapılacak eylemler ise sistemik etkilerden ötürü (sistemde sosyalleşen ve birbirini taklit eden devletler varsayımı) aşağı yukarı aynı olacaktır (Checkel, 1998: 326-327; Hall ve Taylor, 1996: 12). Nitekim bu tür rasyonalist açıklamalar uluslararası sistemdeki önemli değişimleri (Soğuk Savaş'ın bitişi gibi) öngörememiştir.

Neorealistlerin en çok eleştirildiği noktalardan birisi olan bu duruma yönelik olarak İnşacılar, sistemik bir yaklaşımdan ödün vermeksizin önemli açıklamalar getirebilmektedir. Öncelikle devletlerin sistemik çapta etkileşime girmeden sosyal kimliklerinin belirlenmediğini, ya da diğer bir deyişle devletlerin sosyal kimliklerinin sistemik etkileşime içsel olduğunu ileri sürmektedirler (Wendt, 1992: 402-403). Hâlihazırda sosyal bir yapı olan uluslararası sistemin en önemli öğelerin biri olan öznelarası anlam kavramı bu noktada devreye girmektedir. Devletlerin etkileşime girmesiyle başlayan süreç içinde, oluşan duruma yönelik yapılması gereken eylemler Neorealistlerin iddia ettiği sistemik kısıtlamalardan ziyade süregelen eylemler, sistemin sosyal yapısı ve oluşan ortak norm ya da anlayışlar çerçevesinde sosyal kimlikler doğrultusunda belirlenmektedir (Hopf, 1998: 177). Uygunluk mantığı (logic of appropriateness) olarak değerlendirilen bu anlayışla birlikte devletler, içinde buldukları süreci, kim olduklarını, ne yapmaları gerektiğini, nasıl yapmaları gerektiğini oluşturdukları sosyal kimlikleri doğrultusunda anlamlandırabileceklerdir (Klotz, 1995; March ve Olsen, 2004).

1.1.1. İnşacı Yaklaşımın Eksiklikleri

Devletlerin birbirleriyle etkileşim sürecine büyük önem veren İnşacılar, devletlerin ve sistemin birbirini karşılıklı olarak inşa edeceğini söylemektedirler. Buna ek olarak, devletlerin çıkarlarının etkileşime içsel olduğu varsayımı da inşacı yaklaşımın tasvir ettiği uluslararası sistemin en önemli özelliklerini oluşturmaktadır. Sonuç olarak sistemik etkileşim sürecinde devletler eylemlerini paylaşılan normlar, ortak kabul gören davranışlar çerçevesinde düzenleyecektir. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken değişken devletlerin birçok seçenek

içinden neden belirli bir tanesini seçtiğini anlamamıza yardımcı olacak kimlik kavramı olmaktadır.

Nitekim sistemik inşacı yaklaşım, eleştirdiği neorealizm ile benzer şekilde sistemik bir yaklaşım elde etmek uğruna kimlik kavramının birim seviyesinde gerçekleşen kısmını göz ardı etmektedir (Hopf, 1998: 192-196; Checkel, 1998: 342-342). Önemli sistemik inşacılardan Wendt, devletlerin etkileşime girmeden önce (kurumsal kimlik) ve girdikten sonra sahip oldukları (sosyal kimlik) iki adet kimlikten bahsetmiş ve sistemik etkileşimden önce oluşan kurumsal kimliği incelememiştir (Wendt, 1999). Bu durum, Wendt'in uluslararası sosyal yapının devletlerin kimlikleri üzerindeki etkisine odaklanması sebebiyle gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle Wendt, devletlerin kimliklerinin dış politikadaki davranışlarını nasıl etkilediğini araştırmaktan kaçınmıştır (Banchoff, 1999: 261-262).

Sistemik inşacı yaklaşımın incelemediği kurumsal kimlik devletlerin sistemik etkileşime ilk etapta neden ve hangi güdülerle girdiğini anlamamıza yardımcı olabilecektir. Bunun yanı sıra devletlerin dost-düşman ayrımı yapmasında da kurumsal kimlik ile oluşturulan kavramlar çok önemli olmaktadır (Inayatullah ve Blaney, 1996: 72). Benzer şekilde, devleti temsil edenlerin içinde bulunulan durumu algılayış biçimi ve inanç sistemleri de karar alma süreçlerinde belirleyici etkiler yaratmaktadır (Holsti, 1962). Bu sebepten ötürü, uluslararası sistemde devletlerin davranışları incelenirken sistemik bir yaklaşıma ek olarak devletlerin karakteristik özelliklerinin ve devleti temsil eden devlet adamlarının oluşmasında büyük pay sahibi olduğu birim seviyesindeki değişkenlerin (roller, inanç sistemleri, kimlikler gibi) incelenmesi gerekmektedir (Bozdağlıoğlu, 2007: 135-143).

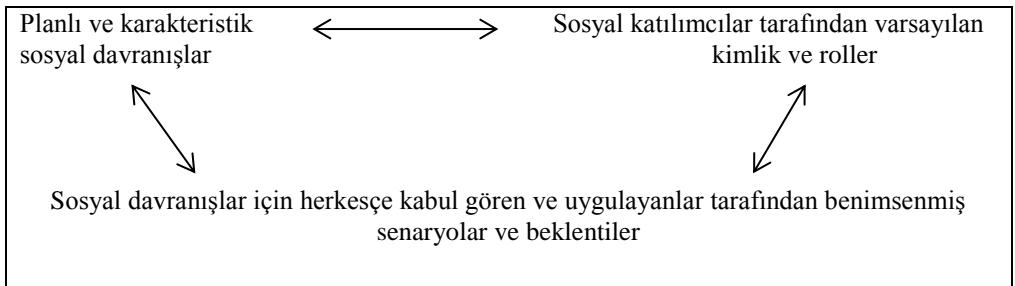
Devleti temsil edenlerin sahip oldukları dünya görüşleri ve devletin uluslararası sistemde bulunması gerektiğini düşündükleri yerleri inceleme konusu yapan rol teorisyenleri, sistemik inşacıların göz ardı ettiği birim seviyesindeki değişkenleri araştırma konusu yapmaktadırlar. Böylelikle sistemik inşacıların açıklamada zorlandıkları kimlik ve dış politika ilişkisi konusunda önemli bilgiler sunabilmektedirler. Bir sonraki kısımda bu çerçevede rol teorisinin kavramsal yapısı incelenecektir.

1.2. Rol Teorisi ve Dış Politika Analizi

1920 ve 30'lu yıllarda ortaya çıkan rol teorisi öncelikle sosyoloji, sosyal psikoloji ve antropoloji gibi bilimler tarafından kullanılmıştır. Odak noktası genellikle insan davranışları olmuş ve insan davranışlarını incelerken roller-beklentiler, sosyal konum ve kimlik, sosyal yapı ve bireysel tepkiler üzerine eğilmiştir (Adigbuo, 2007: 88). Rol teorisine göre insanlar belirli sosyal kimliklerine ve durumlara bağlı olarak belirgin ve tahmin edilebilir biçimlerde davranırlar. Rol teorisi, rol teriminden de anlaşılacağı üzere teatral bir metafor üzerinden gelişmiştir. Aktörler, tiyatrodaki kendi bölümlerini oynarken belirli bir senaryoya bağlı kalırlar. Diğer bir deyişle senaryonun getirmiş olduğu bazı kısıtlamalara maruz kalırlar. Böylelikle performansları belirgin ve tahmin edilebilir olmaktadır. Dolayısıyla farklı koşullardaki sosyal davranışların sosyal aktörlerce algılanan anlam ve senaryolarla bağdaştırılabileceğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda, rol teorisinin üçayaklı bir yapı üzerine kavramsallaştırıldığı görülmektedir (bkz. Tablo 1) (Biddle, 1986: 68).

Nitekim Sosyoloji, Antropoloji ve Sosyal Psikoloji gibi çeşitli alanlardan araştırmacıların ilgi alanları içine giren rol teorisinin kavramsal tanımlamaları (karakteristik davranışlar, oynanması gereken bölümler ve davranışlar için senaryolar) üzerinde genel bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bu farklara rağmen, rol teorisinin birçok yaklaşımına göre, rollerin ortaya çıkmasındaki en önemli öge diğerlerinin beklentileri olmaktadır. Bu beklentiler ise deneyim yoluyla öğrenilmekte ve aktörler bu beklentilerin farkında olmaktadır (Biddle, 1986: 69).

Şekil 1.1. Rol Teorisi'nin Kavramsal Yapısı



Ortaya çıktığı alanların ilgisi dâhilinde genellikle sosyal yaşantı içindeki bireylerin davranışları üzerine yoğunlaşan rol teorisinin uluslararası ilişkiler ve dış politika analizi alanlarında kullanılabilirliği bazı soruları gündeme getirmiştir.

Öncelikle mikro seviyede bireylere uygulanan bir teorinin ulus devletler gibi makro seviyede inceleme gerektiren bir alana eklenilebilmesi konusundaki şüphelere değinen Backman (1970) tarihte bu tip devşirmelerin sıklığına ve başarısına vurgu yapmıştır. Bu bağlamda rol teorisinin uluslararası ilişkiler ve dış politika analizi alanlarında hem açıklama hem de epistemoloji açısından önemli yararlar sağlayacağını vurgulamış, ayrıca teorinin bireysel, toplumsal ve uluslararası seviyedeki gelişmeleri açıklamada oldukça başarılı olduğunu dile getirmiştir.

Kavramsal olarak rol kelimesi, dış politika analizi açısından çeşitli amaçlar dâhilinde kullanılmakta ve bünyesinde birden fazla anlamı ihtiva etmektedir. Bu bağlamda, rol kavramının dış politika konusunda şu anlamlara geldiği söylenebilir: işlev, etki, beklenen bir davranış, dış politika kararı ya da konum (Le Prestre, 1997: 3-4). Rol teorisi çerçevesinde bir aktörün dış politikası değerlendirilirken rol kavramı “belirli kurallar dâhilinde icra edilmesi beklenen davranışlar” anlamında kullanılmaktadır.

Tıpkı bireyler gibi ulus devletler de, sosyal aktörler olmaları sebebiyle, kimliklere ve belirli rollere sahiptirler. Sözü edilen kimlikler ve rol algıları, yine aynı sebepten ötürü devlet içindeki birçok birey tarafından paylaşılabilirler (Mercer, 1995: 235; Barnett, 1993: 274). Ayrıca Holsti'nin de belirttiği üzere uluslararası sistemde devletlerin benimsediği rollerin kaynakları arasında o devletin tarihi, kültürü ve sosyal özelliklerinin de bulunduğu göz önüne alındığında bu durum daha anlaşılır bir hal almaktadır (Holsti, 1970). Hali hazırda rol teorisyenleri ve inşacılar, uluslararası ilişkilerde kimlik kavramının kullanımı üzerinde fikir birliğine varmışlardır (Adigbuo, 2007: 89).

İkinci olarak, rol algıları çoğunluk tarafından benimsenmese dahi temsil ettikleri devletler adına dış politikayı oluşturan bireyler, bağlı oldukları devletin sistemdeki konumu hakkındaki düşüncelerine ve devletin benimseyebileceği rollere bağlı olarak, bunu gerçekleştirebilirler (Putnam, 1988). Uygulanılan bu politikaların başarısı değişkenlik göstermekle ve bahsi geçen devletin uluslararası sistemdeki konumu da göz önünde bulundurulmak kaydıyla, dış politika karar vericileri rol algılarını yol gösterici ilkeler olarak sunabilmekte ve daha sonra bu ilkeler doğrultusunda politik kararlar alabilmektedirler (Chafetz vd., 1996: 733; Hollis ve Smith, 1990: 164-167). Bu bağlamda Aggestam (1999), rol algılarının

sosyal bir oluşum olduğunu belirtmiş ve devletleri de çeşitli rolleri üstlenen birimler olarak tanımlamıştır.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde denilebilir ki, uluslararası arenada bir rolün tanımlanması ve diğerlerince kabul görmesi devletlerin temel amaçlarındandır. Çünkü roller, uluslararası sistemde bir iddia, uluslararası aktörler tarafından tanınma ve ulusal kimlik kavramsallaştırmasını temsil ederler (Le Prestre, 1997: 5). Ayrıca tıpkı bireyler gibi, devletlerin de etraflarındaki karmaşık ortam ve çeşitli koşullarda tutarlı ve sabit bir şekilde yorumlama yapabilmek ve kararlar alabilmek için, bir başka deyişle yollarını bulabilmeleri için, düzenli bir kimlik duygusuna ihtiyaçları bulunmaktadır (Chafetz vd., 1996: 733). Rol teorisi, devletlerin kimlik ihtiyaçlarını üstlendikleri roller çerçevesinde gidermeye çalıştıklarını vurgulamaktadır. Sonuç olarak, roller üstlenildikten sonra devlet davranışları üzerinde düzenli ve sürekli bir etkiye sahip olmaktadır. Sosyal yapı içinde, roller çerçevesinde diğer aktörlerin beklentileri ve davranışlarının da etkilendiği bir süreç içine girilmektedir (Holsti, 1970: 233; Barnett, 1993: 272). Bu noktada rol teorisi dış politikada her devlet için kendine has sayılabilecek faktörleri bir araya getirebilmesiyle devlet davranışlarının incelenmesinde önemli bir araç olmaktadır (Grossman, 2005: 337).

Ancak herhangi bir aktörün belirli bir rolü benimsemesine sebep olabilecek koşullar ve etkenler konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Sosyoloji literatüründe kimileri rollerin yapısal etkenler sonucunda ortaya çıktığı vurgulamaktadır. Diğerlerinin davranışları ve beklentilerinin rollerin tanımının ve kapsamının oluşmasındaki etkisine vurgu yapan Magid (1980), bireylerin ya da sosyal birimlerin, diğerleri tarafından kabul gören ya da reddedilen davranışları göz önünde bulundurduğunu belirtmiştir.

Rollerin ortaya çıkışı ve tanımlanması sürecinde çift taraflı bir etkinin varlığına işaret edenler de bulunmaktadır. Roseanu'ya (1990) göre rol, belirli durumlarda diğerlerinin rol icracısına yönelik davranışsal ve tutumsal beklentileri ve rolü icra edenin kendi kavramsallaştırması ile tanımlanmaktadır. Thies ise (2010: 3-4) rolleri belirli bir grup içinde aktörlerin amaçlarına bağlı olarak kendilerinin (ego) ve diğerlerinin (alter) beklentileri ile meydana gelen sosyal konumlar olarak tanımlar. Grup içindeki konumun işlevi zamansal ve mekânsal olarak kısıtlamalara tabi olmakla birlikte grubun yapısı ve amacıyla yakından ilişkilidir (Harnisch, 2010: 3-4).

Stephen G. Walker rol kavramının tanımını yaparken iç ve dış etkenleri birlikte açıklamaya çalışmıştır. Walker'a göre rol beklentileri, rol ipuçları ve rol talepleri devlet davranışlarına etki eden bağımsız değişkenler olmaktadır. Rol beklentileri, sosyal yapı içinde herhangi bir sosyal konumdaki bireyin diğer bireylere karşı olan hakları, görevleri ve sorumlulukları ile tanımlanmaktadır. Rolü benimseyen birey tarafından o rol ile ilişkilendirilen ve benzer bir durumda diğerleri tarafından gerçekleştirilen herhangi bir davranışı destekleyen ya da engelleyen davranışlar rol ipuçlarına örnek olmaktadır (Wish, 1980: 534). Rol talepleri ise içinde bulunulan durumun gerektirdiği ve rolün seçimi ile icrasına etki eden etkenlerden meydana gelmektedir. Walker, rol talepleri ve beklentilerinin rol davranışları ve icrasını önemli ölçüde etkilediğinin altını çizmiştir (Adigbuo, 2005: 56).

Rol teorisinin güçlü bir yaklaşımını temsil eden ve sembolik etkileşimcilerden³ etkilenen Holsti, Mead'ın öz(self) ve diğer(alter) kavramlarından oldukça yararlanmıştır. Bireyin öz kavramsallaştırmaları oluşturulurken diğerlerinin önemli bir etkiye sahip olduğunu dile getirmiştir (Holsti, 1970: 237; Benes, 2011). Bu bağlamda, Holsti'nin farklı bir yaklaşım izleyerek rolü tanımlarken ulusal rol algıları kavramını öne çıkarttığı görülmektedir. Dış politikada rollerin kapsamını politika yapıcılarının temsil ettikleri devletlere uygun olacak biçimde kararlar, sözler, kurallar ve eylemlere yönelik tanımlamaları ve devletin uluslararası arenada devamlı olarak icra etmesi gerektiğini düşündüğü işlevler ile tanımlamıştır (Holsti, 1970: 245-246). Holsti'nin vurguladığı ulusal rol algıları tanımı literatürde birçok rol teorisyeni tarafından da kabul görmüştür. Örneğin Krotz, Holsti'nin tanımından hareketle ulusal rol algılarını “uluslararası sistemde sosyal bir topluluk olarak devletin amacı ve rolüne yönelik paylaşılan anlayışlar ve fikirler” şeklinde tanımlamıştır (Krotz, 2002: 6).

Holsti, devletlerin üstlenebileceği rollerin tanımını yaparken devlet adamlarının görüşlerine ve inançlarına vurgu yapmasını egemenlik prensibinden yararlanarak açıklamıştır. Zira devletlerin ulusal egemenlikleri benimsedikleri roller hakkında dışarıdan herhangi bir faktörün etkisini nispeten en aza indirecektir (Holsti, 1970: 243). Aynı şekilde Le Prestre de rollerin kavramsallaştırmalarının

³ Sembolik etkileşimcilik ile ilgili detaylı bilgi için bkz. George Herbert Mead, *Mind, Self and Society: from the Standpoint of a Social Behaviorist*.

yapılırken ulusal rol algılarının diğer aktörlerin beklentilerine kıyasla daha etkin olacağını söylemiş ve bunu uluslararası ortamda herhangi bir rol icracısından beklenecek davranışlar üzerinde uzlaşmaya varmanın zorluğu ile açıklamıştır (Le Prestre, 1997: 8). Barnett ise uluslararası sistemde devletlerin varlığının çok nadir tehlikeye girdiğini belirterek devletlerin hangi rolü benimseyeceği konusunda hükümetlere dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Nitekim roller, hükümetlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için temsil ettikleri devlete yön verebilecek politikaları meşru kılabilmelerine imkân sağlayabilmektedir (Barnett, 1993: 278). Bu bağlamda, devletlerin uluslararası ortamda davranışlarının analizi sırasında ulusal rol algılarına ve içsel faktörlere odaklanmak önemli faydalar sağlamaktadır (Shih,1988).

Uluslararası sistem sosyal bir yapı olarak düşünülürse, devletler diğer devletlerle olan ilişkilerinde çeşitli sosyal konumlar ve ulusal roller içinde bulunmaktadır. Yönetici elit ve dış politika yapıcılarının temsil ettikleri devletin uluslararası alanda yerine getirmesi gerektiğini düşündükleri davranışlar hakkındaki inançları ve görüşleri ulusal rol algılarının meydana gelmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır (Wish, 1980: 533). Diğer bir deyişle, devleti temsil edenler dış politikayı devlet hakkındaki görüşleri doğrultusunda oluşturacak ve devletin çıkarlarını bu çerçevede belirleyeceklerdir (Grossman, 2005: 336). Le Prestre, üstlenilen rollerin dış politika seçimlerindeki genel çerçeve hakkında bilgi verebileceğini söyler. Ona göre ulusal rollerin dile getirilmesi tercihlere ihanet eder, bir dünya imgesinin faaliyete geçmesini sağlar, beklentileri tetikler ve içinde bulunulan durumun yorumlanması ve eldeki seçeneklerin belirlenmesini etkiler. Hatta zorunluluklar dayatır ve risk tanımına etki eder (Le Prestre, 1997: 5).

Biddle'ın da belirttiği üzere Sosyoloji literatüründe sembolik etkileşimciliği savunan ve George Herbert Mead'in başını çektiği rol teorisyenleri bireysel aktörlerin rollerine, sosyal bütünleşme sonucu gelişen rollere, sosyal aktörlerin kendilerinin ve diğerlerinin hareketlerini yorumladıkları çeşitli bilişsel kavramlara önem vermektedir. Sembolik etkileşimciler, rol kavramını incelerken paylaşılan normlar konusuna değinmektedirler. Onlara göre bu normlar rollerin detaylarının ortaya çıkartılabileceği geniş bir çerçeve sunarlar. Bu bağlamda, rollerin, normlar, tutumlar ve bağlamsal talepler, etkileşim ve durumların aktör tarafından yorumlanan tanımlarının gelişimi gibi etkenleri yansıttığı düşünülmektedir. (Biddle,1986: 71-72).

Özetlemek gerekirse, rol teorisine göre dış politikada belirli rolleri üstlenen devletler bu işlemi interaktif bir süreç içinde gerçekleştirmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, rollerin kapsamının belirlenmesinde hem öz hem de diğerlerinin söz konusu role yönelik beklentileri, fikirleri ve inançlarının oluşturduğu normlar dizisi etkin bir rol oynamaktadır.

Günümüz rol teorisyenleri rol teorisi çerçevesinde dış politika analizlerini gerçekleştirirken diğerlerinin rol beklentilerini de dâhil eden uygulamalarda bulunmaktadır. Bu durum hem sembolik etkileşimcilik hem de rollerin sosyal yapılarda kurumsallaştığını savunan inşacılık yaklaşımlarını destekler niteliktedir (Benes, 2011; Wendt, 1999: 227). Rol teorisinin kavramsal yapısını oluşturan temel etkenler bir sonraki kısımda detaylı bir şekilde incelenecektir.

1.2.1. Rol Teorisi için Kavramsal Çerçeve

1.2.1.1. Rol beklentileri ve rol algıları

Sembolik etkileşimcilerin de belirttiği üzere uluslararası sistemde devletler tarafından benimsenen rollerin oluşumu süreci hem öz hem de diğerleri tarafından etkilenmektedir. Devletlerin belirli bir durum karşısında nasıl bir rol üstlenecekleri temel olarak 3 faktöre dayanmaktadır: *maddi faktörler*, *gerçekliğin algılanışı* ve *spesifik sosyal ortamlar* (Chafetz, 1997: 664). Bu noktada, rollerin tanımlanmasında göz önünde bulundurulması gereken kavramlardan bir tanesi rol beklentileridir. Rollerin kapsamının belirlenmesi ve hangi davranışları öngöreceğinin anlaşılmasına yönelik hem öz hem de diğerlerinin sahip olduğu fikir ve inanışlar rol beklentilerini (role expectations) oluşturur (Harnisch, 2010: 4). Rol beklentilerinin söz konusu rol üzerinde nasıl bir etki oluşturabileceğine yönelik Bengtsson ve Elgstrom (2012) şöyle bir açıklama getirmiştir: “Diğerlerinin rol beklentileri ve içinde bulunulan durumun da gereksinimleriyle birlikte özün karakteri interaktif bir etkileşime girer ve bir sosyalleşme süreci başlar. Bu noktada hem öz hem de diğerleri özün üstlendiği rolün kapsamını anlar. Böylelikle, öznelerarası bir süreç sonucu roller icra edilmiş olur.

Diğer yandan, Stephen G. Walker’a göre rol beklentileri, sosyal bir yapı içinde özün diğerlerine karşı hakları, yükümlülükleri ve sorumluluklarından meydana gelen bir kavramdır (Wish, 1980: 534). Lisbeth Aggestam (1999) rol beklentilerini tanımlarken benzer şekilde diğerlerinin beklentilerini ön plana

çıkarmıştır. Fakat öz'ün, diğerlerinin söz konusu role yönelik beklentilerini algılayış biçiminin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Walker ve Aggestam'ın rol beklentileri tanımlamalarında, sosyal yapıdaki belirli konuları işgal eden öz ve diğerlerinin yorumlamalarının önemli olduğu görülmektedir. Bu sebeple, herhangi bir rol için var olan rol beklentilerinin farklılıklar gösterebilmesi mümkündür. Ayrıca, rolün kapsamı, özgünlüğü, üzerinde uzlaşılı olup olmadığı ve rolün gereksinimleri konusu da farklılıkların ortaya çıkmasında etkili olan başlıca faktörler arasındadır (Harnisch, 2010: 4). Rol beklentilerinin rollerin üstlenilmesi sürecinde gerçekliğin algılanışı açısından etkili olduğu görülmektedir.

Rollerin oluşumunu etkileyen bir diğer kavram rol algılarıdır (role conceptions). Aggestam, rol algılarının özün kendi rolüne yönelik normatif beklentilerini kastettiğini belirtmiştir. Diğer bir deyişle, rol algıları dış politikanın öznel kısmını oluşturmaktadır. Dış politika yapıcılarının niyetlerini ve güdülerini yansıtan rol algıları dış politikada bazı sorumluluklar ve yükümlülükler getirerek gerçekleştirilecek eylemlerin bir anlam kazanmasını sağlamaktadır (Aggestam, 2006: 19).

Rol algılarını tanımlarken Holsti, Walker'ın rol beklentilerinde vurgulamış olduğu "diğerlerinin etkisinin" aksine "özün, rolün icrasına yönelik kendi kavramsallaştırmalarının önemine" dikkat çekmiştir (Holsti, 1970: 240). Holsti'ye göre, Walker'ın rol ipuçları ve rol talepleri rollerin oluşum sürecinde dış çevreden kaynaklanan etkenlerdir. Bu sebeple Holsti, bu değişkenleri rol reçeteleri (role prescriptions) olarak tanımlamıştır (Holsti, 1970: 239). Rol reçeteleri ve rol beklentileri arasındaki ayrımı belirgin hale getirdikten sonra Holsti, devleti temsil eden devlet adamları ya da politika yapıcılarının temsil ettikleri devletin uluslararası sistemde bulunması gerektiği konum ya da yerine getirmesi gerektiğini düşündüğü işlevlerin rol algılarını oluşturduğunu dile getirmiştir (Holsti, 1970: 245-246). Nitekim dış politikanın oluşturulması ve uygulamaya konulması sürecinde rol algılarının yanı sıra toplumsal ve sistemik faktörlerin de göz önünde bulundurulması önemli bir noktayı oluşturmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2012: 146).

Özetle, rol algıları ve rol beklentileri, devletler için rollerin kavramsal boyutlarını şekillendirmesi bakımından oldukça önemli bir konumdur. Bu noktada, sosyal bir yapı içinde olduğu varsayılan devletler birbirleriyle girdikleri etkileşim sürecinde rollerinin tanımını ve sorumluluklarını kavramsallaştırmalar ve beklentileri göz önünde bulundurarak yapmaktadırlar. Diğer bir deyişle,

Chafetz'in de belirttiği gibi, içinde bulunulan durumun algılanışına dair bilgi edinilmesine yardımcı olan rol algıları ve beklentileri devletlerin uluslararası ortamda hangi rolleri üstlenip hangi rolleri üstlenmeyecekleri ve üstlendikleri roller çerçevesinde neleri yapıp neleri yapmayacakları konusunda ipucu sağlamaktadır.

1.2.1.2. Rol türleri

Holsti rol algıları ve beklentilerini değerlendirirken, uluslararası sistemde devletlerin, Chafetz'in maddi faktörler olarak değerlendirdiği, konumlarına (position) ve statülerine (status) değinmiştir. Devletlerin uluslararası sistemdeki konumları ve statüleri, rol algıları ve beklentilerini sonuç olarak rollerin icra edilmesini büyük ölçüde etkilemektedir.

Uluslararası sistemde konum kavramı davranışsal bir çerçeveyi de beraberinde getirmektedir. Söz konusu konumu işgal eden devletin belirli yükümlülükleri ve sorumluluklarının olması, davranışlarının belirli bir kalıp dâhilinde gerçekleşmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Aggestam, 1999). Bu duruma örnek olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine (BMGK) üye bir devlet gösterilebilir. BMGK üyesi devletin davranışlarının Birleşmiş Milletler (BM) anlaşması, kuralları ya da süregelen uygulamalar çerçevesinde belirli kısıtlamalara tabi olması beklenmektedir. Diğer bir deyişle, belirli bir konumu işgal eden devlet bir bakıma o konumun temsilcisi olacaktır. Bu durum söz konusu devletin dış politikadaki seçeneklerini kısıtlayıcı etkiler yaratacaktır. Sonuç olarak, çok işlevli bir topluluk olan ve birden fazla alanda faaliyet gösteren devletlerin dış politikadaki eylemlerini açıklarken sadece konum kavramından yararlanmanın yeterli olmamaktadır.

Holsti, bu sebeple, dış politikada devletlerin daha fazla manevra kabiliyetine sahip olmasını açıklayabilmek adına programına statü kavramını dâhil etmiştir. (Holsti, 1970: 241-242). Uluslararası sistemde devletlerin askeri kapasitesi, ekonomik durumu, vermiş olduğu taahhütler ve prestij gibi faktörler belirli bir katmanlaşmanın oluşmasını sağlamaktadır. Bu katmanlaşma devletlerin uluslararası statüsü hakkında genel bir bilgi vermektedir. Bu bağlamda, uluslararası sistemde statü kavramı, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde ne derece diplomatik etki sahibi olacakları konusunda ipuçları sağlayabilmektedir. Her ne kadar politika yapımcılar ve karar vericilerin bu diplomatik etki konusundaki

düşüncelerini ölçmek zor olsa da, karar verme sürecinde göz önünde bulundurulduğunu varsaymak oldukça makul bir durum olmaktadır (Holsti, 1970: 242). Uluslararası sistemin yapısına yönelik bu açıklamalar, rollerin üstlenilmesi sürecindeki maddi yapıların etkisine değinmektedir. Örneğin Chafetz'e göre, ekonomisi zayıf ve nüfusu az olan bir devletin uluslararası sistemde hegemon olma iddiası taşıması beklenemez. Aynı şekilde büyük ve güçlü devletler, içinde buldukları sosyal yapılarda ikinci sınıf rolleri üstlenmekten kaçınacaktır (Chafetz, 1997: 664). Holsti ve Chafetz'in belirttiği bu maddi etki, aynı zamanda aktörlerin rol algıları ve rol beklentileri üzerinde de belirleyici olmaktadır. Aktörler, uluslararası sistemdeki konumları ve statüleri dâhilinde girmiş oldukları etkileşim sonucu belirli rolleri üstlenmekte ya da üstlenmemektedir.

Uluslararası sistemde oluşan katmanlaşmaya değinen Le Prestre, *verilmiş rol* (ascribed role) ve *kazanılmış rol* (achieved role) kavramsallaştırmasını sunarak rolleri kategorileştirmiştir. Le Prestre'ye göre uluslararası sistemde devletlerin üstlenebileceği rollerin kaynağı içsel ya da dışsal faktörlerden meydana gelebilmektedir. İçsel faktörlerin kaynağını oluşturduğu roller, örneğin toplumsal talepler sonucu oluşanlar, *verilmiş roller* olarak adlandırılmıştır. Özün kendisi tarafından üstlenilen roller ise, örnek vermek gerekirse bir ittifakın liderliği, *kazanılmış roller* olmaktadır. Bu rollerin temel olarak devletlerin ulusal çıkarları için bir çerçeve sunduğu görülmektedir (Le Prestre, 1997: 7).

Devletlerin yapısal olarak üstlenebilecekleri rolleri konusunda Barnett, konumsal ve tercihi roller olmak üzere 2 adet rol türüne değinmiştir. Barnett'e göre konumsal roller, devletlerin uluslararası sistemde katılmış oldukları kurumlardan dolayı üstlendikleri rollerdir. Devletler, konumsal rolleri çerçevesinde bir takım sınırlamalarla karşılaşır ve bu sınırlamalar devletlerin hareket alanı üzerinde kısıtlayıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Diğer yandan bu kısıtlamalar sayesinde devletlerin eylemleri daha öngörülebilir ve tutarlı olabilmektedir. İstikrar açısından konumsal rollerin pozitif bir etki yaratacağı düşünülebilir. Konumsal rollerin aksine tercihi roller ise devletlere geniş bir seçenek gamı sunmaktadır. Tercihi rolleri üstlenen devlet adamları, içinde buldukları duruma yönelik algıları ve yorumlamaları doğrultusunda hareket edebilmektedirler. Fakat bu durum istikrar ya da tahmin edilebilirlik açısından önemli yan etkiler ortaya çıkarabilmektedir (Barnett, 1993: 273-275).

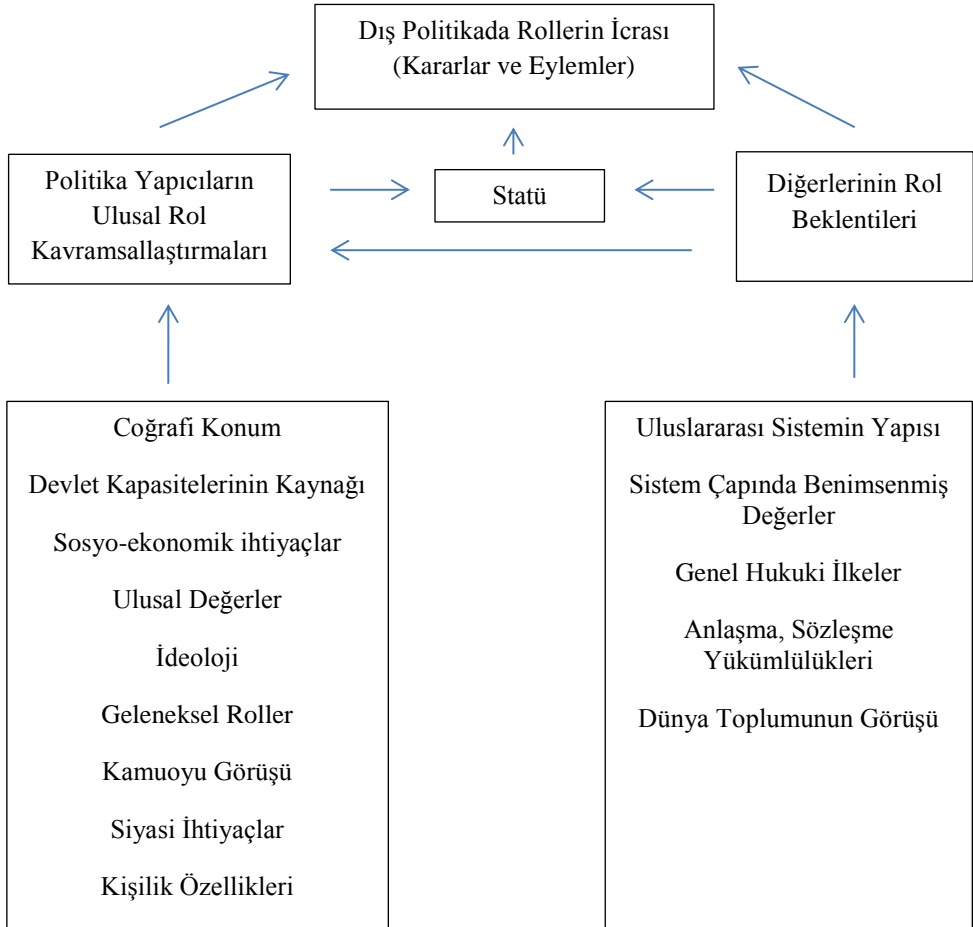
Devletlerin uluslararası ilişkilerinde gerek kurumlara üye olmaları gerek uluslararası statüleri ve konularının getirmiş olduğu sınırlamalar gibi faktörler sebebiyle üstlenmiş oldukları rollerin belirli sınıflamalara tabi olduğu görülmektedir. Rollerin bu şekilde sınıflandırılabilmesi ve tanımlanabilmesi, hem politika yapıcılarının hem de uzmanların içinde bulunulan durumu algılayabilmelerini kolaylaştırmaktadır. Bunun yanı sıra rolleri sınıflandırarak belirli kalıba sokabilen politika yapıcılar, rollerin yol gösterici ya da anlamlandırıcı özelliklerinden daha iyi bir biçimde yararlanabilmektedirler.

1.2.1.3. Rollerin İcrası ve Kimlik İlişkisi

Çeşitli kaynaklardan meydana gelen rol beklentileri ve rol algıları dış politikada üstlenilen rollerin kavramsal çerçevesini belirlemektedir. Rollerden etkilenen ulusal çıkarların belirli ölçüde yön verdiği eylemler rol icrası (role performance) olarak adlandırılan bir süreç içinde uygulamaya konulmaktadır (bkz. Şekil 1. 2). Roller icra edilirken devletlerin uluslararası sistemdeki konuları, tarihten gelen birikimleri, politika yapıcılarının görüşleri ve inançları gibi etkenler sürece dâhil olmaktadır. Bu sebepten ötürü, roller için önceden belirlenmiş normların yanı sıra çeşitli ve kendine özgü sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu çeşitli ve kendine özgü sonuçların incelenmesi için devletlerin üstlenmiş oldukları roller ve sahip oldukları kimlikleri arasındaki ilişkiye değinmek yararlı olacaktır.

Uluslararası ilişkiler disiplinde rasyonalist açıklamalar tarafından görmezden gelinen ve ikinci planda kalan sosyal yaklaşımlar, kimlik kavramına büyük önem vermektedir. İnşacı yaklaşıma göre kimlik kavramı, maddi kaynaklar ve sosyal anlamlardan meydana gelen uluslararası sistemde, devletlerin ne istediklerine ve etraflarındaki dünyanın nasıl şekillenmesi gerektiğine yönelik anlamlar yüklemektedir (Kowert, 2015: 32). Diğer bir deyişle, kimlikler, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde nasıl davranacakları hususunda etkili bir yol gösterici olmaktadır.

Şekil 1.2. Dış Politikada Rollerin İcrası (Holsti, 1970: 245)



Wendt'e göre, devletler içinde buldukları sosyal ortamdan bağımsız olarak bir çıkarlar portfolyosuna sahip değildirler. Bunun yerine devletler, çıkarlarını başlanmış oldukları süreç içinde tanımlarlar (Wendt, 1992: 396). Çıkarlarını tanımlama sürecinde devletler, sahip oldukları kimlikler ve üstlendikleri rollerden yararlanmaktadır. Fakat kimliklerin de üstlenilen roller gibi oluşum sürecinde öz ve diğerlerinin etkisi söz konusu olmaktadır. Wendt'e göre devletler birbirleriyle etkileşime girmeden önce kendileri tarafından oluşturulan bir kimliğe sahiptirler. Bu bağlamda devletlerin etkileşime girdikten sonra oluşturdukları kimlikler ve daha önce sahip oldukları kimlikler arasındaki ayrım belirginleştirilmelidir. Nitekim bu ayrım uluslararası sistemin öznelarası faktörlerden nasıl etkilendiğinin anlaşılmasına büyük katkı sağlamaktadır (Inayatullah ve Blaney, 1996: 71; Wendt, 1992: 402). Devletlerin sahip olduklarını

düşündükleri ve kendilerini diğerlerinden ayıran belirgin özelliklerinden meydana gelen karakterleri, Wendt'in kurumsal kimlik olarak tanımladığı ve devletlerin birbirleriyle etkileşime girmeden önce sahip olduklarını belirttiği kimlikleridir (Wendt, 1994: 385). Daha sonra birbirleriyle etkileşime giren ve çeşitli bağlamlarda bulunmak durumunda olan devletler, tutarlı ve anlamlı bir şekilde hareket etmelerine olanak sağlayacak sosyal kimliklerini inşa ederler. Sosyal kimlikler, sosyal bir nesne olarak devletin diğerlerinin gözünden nasıl görüldüğünü de kapsayan anlamlar dizisinden meydana gelmektedir (Wendt, 1994: 385).

Bu özelliğiyle sosyal kimlikler, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde birden fazla durum için yol gösterici olabilmektedir. Rol teorisi ile paralel olarak inşacı yaklaşım, sosyal kimliklerin devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinden önemli ölçüde etkilendiğini söylemekte ve Wendt, bu duruma örnek olarak "eğer etrafınızda bir komünist yoksa siz de anti-komünist ya da dengeleyici olamazsınız çünkü etrafınızda dengeleyeceğiniz birisi yoktur." demektedir (Wendt, 1996: 51). Nitekim daha önce de belirtildiği gibi kurumsal kimliğin devletlerin dış politikadaki eylemlerine olan etkisini incelemeyen inşacılar sistemik bir yaklaşım gereği sadece sosyal kimliklere odaklanmaktadır.

Diğer yandan, Rol teorisi devletlerin dış politikada davranışlarını incelerken sistemik bir yaklaşımla (Holsti) rol algılarını ön plana çıkarmıştır. Ancak sistemik bir yaklaşımla rol algılarına odaklanıldığı takdirde, kapasitelerinin ötesinde roller benimseyen devletlerin dış politika tercihleri ve davranışları açıklanamayacaktır. Bu bağlamda, Rol teorisinin kavramsal araçları çerçevesinde devletlerin dış politikası analiz edilirken sistemik ve birim düzeyinde inceleme imkânı sunan kimlik ve rol algısı arasındaki yakın ilişkinin altı çizilmelidir.

Wendt'in belirttiği şekilde kurumsal kimliklere sahip olan devletler, sistemik etkileşim sonucu sosyal kimliklerini inşa etmektedirler. Nitekim sosyal inşacılar daha önce de belirtildiği gibi sadece sosyal kimliğe odaklanarak kurumsal kimliğin dış politika yapımındaki etkisini göz ardı etmektedir. Bu noktada Rol teorisi, devletlerin kurumsal kimlikleri ve bu kimlik çerçevesinde karar vericilerin temsil ettikleri devletin benimseyeceği roller hakkında ipuçları sağlayan rol algıları arasındaki yakın ilişkiyi açıklamamıza olanak sağlamaktadır.

Diğer bir deyişle, Rol teorisi birim düzeyinde ve sistemik düzeyde gerçekleşen değişkenleri de araştırma konusu yapmasıyla kimlik ve dış politika arasındaki ilişkisinin etkilerini değerlendirebilmektedir (Aggestam, 1999).

1.2.1.4. Rollerin Değişimi-Rol Çatışması

Rollerin icrası sürecinde kimlik kavramı, politika yapıcılarının rol algıları, diğerlerinin beklentileri ve bağlamsal gereksinimler gibi faktörler bir araya gelerek devletlerin birden fazla rolü bünyesinde barındırmasını gerektirebilmektedir (İnşacı yaklaşımda belirtilen sosyal kimliklerle benzer şekilde). Chafetz'e göre devletler içinde buldukları duruma (salience) ve öncelik sırasına (centrality) göre birden fazla rolden birini üstlenirler (Chafetz, 1997: 664). Devletlerin belirli koşullarda üstlenecekleri roller ve gerçekleştirecekleri eylemler ise büyük ölçüde devlet adamları ve politika yapıcılarının içinde bulunulan durumu nasıl algıladıklarına göre şekillenecektir. Birden fazla rolün gerektiğinde kullanılacak şekilde bir arada bulunması rol teorisinin önemli bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Holsti'ye göre (1970) birden fazla rolü bünyesinde barındıran devletler uluslararası sistemde daha etkin bir şekilde yer alsa da bu durum aynı zaman da rollerin gereksinimlerinin birbiriyle çelişmesi ihtimalini doğurabileceğinden rol çatışmasıyla sonuçlanabilecektir.

Uluslararası sistemde devletlerin sahip oldukları roller birçok sebepten dolayı kendi içinde çatışmalara yol açabilmektedir. Rol çatışmasının sebeplerine örnek gösterilebilecek durumlar genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

- *Yerel ve uluslararası kurumlardan beslenen rollerin birbiriyle çatışan gereksinimleri*
- *Rollerin ortaya çıkmasına etki eden koşullar ve durumların değişmesi* (Barnett, 1996: 411-412; Aggestam, 2006: 23).

Uluslararası sistemin yapısı nedeniyle devletler bünyelerinde birden fazla rol barındırmaktadır. Bu roller hem yerel hem de uluslararası olmak üzere çeşitli kurumsal ortamlardan beslenmektedir. Bu sebepten ötürü, bu kaynaklar zaman zaman birbiriyle çelişen rol gereksinimlerinin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Denilebilir ki, devletlerin üstlenmesi gerektiği düşünülen roller üzerinde yönetici elitlerin bir uzlaşya varamaması ya da halkın isteklerinin

üstlenilecek rollerle bağdaşmaması bu durumun belirgin bir örneğini temsil etmektedir (Cantir ve Kaarbo, 2012; Bozdağlıoğlu, 2003).

Rollerin çatışmasına yol açabilecek bir diğer faktör ise sistemde yaşanan değişimlerdir. Diğer bir deyişle, rollerin çerçevesinin çizilmesine olanak sağlayan bağlam ve koşulların değişmesi rollerin kendi içinde de bir değişim yaşanmasını gerektirebilmektedir (Aggestam, 2006: 23). Soğuk savaşın bitişi ve Sovyetlerin çöküşü gibi sistemik çapta bir değişimi tetikleyen gelişmeler sonucu yakın tarihte devletlerin hâlihazırdaki rollerinin bu yeni gelişmelere uyum sağlayabilecek araçlara sahip olmadığı ve yine aynı sebepten ötürü devletlerin yeni roller üstlendiği görülmektedir (Thibault ve Levesque, 1997: 15).

Rol geçişi ya da rol değişimi olarak adlandırılan bu süreç uluslararası sistemdeki devletlerin birbirleriyle etkileşimi ya da içerden bir müdahale sonucu gerçekleşmektedir (Chafetz, 1997: 665). Sosyal etkileşim içine giren devletlerin sahip olduğu ulusal rol algıları, içinde bulunulan duruma ya da mevcut koşullardaki öncelik sırasına yönelik tutarlı ve açık bir çözüm sunamıyorsa üstlenilen rollerde bir değişim beklentisi yükselmektedir. Aynı şekilde devletin sahip olduğu rol algılarının öngördüğü eylemler diğer devletlerin beklentileriyle çatışıyorsa rol geçişi ya da değişiminin gerçekleşme ihtimali artmaktadır (Barnett, 1993: 274-280). Ancak bu süreç, devletlerin kimliklerini ve rollerini uzun süreler devam ettirmesi sebebiyle, zor ve travmatik bir hal almaktadır (Chafetz, 1997: 665). Süreci zorlaştıran bir diğer neden olarak devletlerin belirli rolleri üstlendikten sonra bu rolleri korumak için geliştirdikleri mitler ve kurumlar gösterilebilir. Belirli rollere yönelik oluşturulan mitler ve kurumların roller değiştiğinde tamamen terk edilmesi ise mümkün olmamakta ve değişimin önünde bir bakıma engel teşkil edebilmektedir (Richter, 1992: 271-301).

Devletler için zor bir süreç olan rollerin değişimi için öncelikle rol tanımlarının değişmesi gerekmektedir. Barrows'a göre rol tanımları iki farklı şekilde değişebilir: Bütünsel ve tek taraflı olarak eski ve yeni rolün tamamen çatışması ve değişmesi ya da geçmişten gelen roller ve toplumsal uyumluluk çerçevesinde eski ve yeni rolün bir araya gelerek yeni bir rol çerçevesinin oluşması (Magid, 1980: 322-323). Rol tanımları değişirken bu süreci yönlendirmek adına aktörlerin kendi inisiyatiflerini kullanmaları kaçınılmaz olmaktadır. Bu noktada genellikle devleti temsil eden politika yapıcılar ve karar alıcılara büyük iş düşmektedir (Aggestam, 1999). Karar alma mekanizmalarının

kendi inisiyatiflerini kullanmaları ise her durumda mümkün olamamaktadır. Uluslararası sistemde devletlerin üstlenmiş oldukları rollerin oluşumunu etkileyen faktörler göz önünde bulundurulduğunda, Barnett'in belirtmiş olduğu rol türleri kavramsallaştırması (konumsal ve tercihi roller) rollerin değişime uğrama ya da rol çatışması sürecinde ne kadar esneklik oluşabileceğine dair önemli çıkarımlar sunmaktadır (Barnett, 1993: 273-275).

Yukarıda ana hatlarıyla verilmeye çalışılan rol teorisi çerçevesinde bu tezde işlenecek olan hipotezler şunlardır:

Hipotez 1:

Sosyal varlıklar olarak devletler, belirli kurumsal kimliklere sahiptir. Bu kurumsal kimlikleri çerçevesinde dış politikada belirli roller üstlenmektedirler. Devletleri temsil eden karar vericilerin temsil ettikleri devletlerin uluslararası sistemde bulunması gerektiğini düşündükleri konum, o devletin dış politikasında üstleneceği rollerin kavramsal altyapısını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, rol algılarının oluşturulması sürecinde devletin kurumsal kimliği, uluslararası sistemdeki statüsü ve konumu, karar vericilerin dünya algılamaları önemli bir rol oynamaktadır.

Hipotez 2:

Dış politikada, üstlenilen roller karşılıklı olarak devletlerin kimliklerini yeniden inşa etmesine ve çıkarlarını belirlemesine olanak sağlamaktadır. Böylelikle, devletlerin dış politikadaki tercihleri ve eylemleri, üstlenmiş oldukları roller çerçevesinde değerlendirilmekte ve tahmin edilebilir olmaktadır. Devletler doğaları sonucu gerek uluslararası sistemdeki kurumlarda gerekse de sistemdeki diğer devletlerle etkileşime girerek birden fazla rolü üstlenebilmektedir.

Hipotez 3:

Devletlerin uluslararası ortamda üstlendiği rollerin gereksinimleri ve bu rollerin icrası her zaman birbiriyle uyumlu şekilde gerçekleşmemektedir. Benzer şekilde, devletlerin üstlendikleri rollere yönelik algıları ve diğer devletlerin o role yönelik beklentileri de her zaman uyumlu olmamaktadır. Bunlara ek olarak, devleti temsil edenlerin içinde bulunulan durumu algılama biçimleri (kimlik değişimi) değişmesi ya da benimsenen rol algısının ortaya çıkmasına olanak

sağlayan koşulların değişmesi gibi gelişmeler de rol çatışması olarak adlandırılan bir sürece girilmesine yol açmaktadır. Rol çatışması veya rol değişimi şeklinde tanımlanabilecek bu süreç içinde devletler ya eski rollerini terk etmekte ya da mevcut rollerin algılarının değiştirilmesi gibi çözümler üretmektedir. Sürecin iyi yönetilmemesi ise devletler için kimlik krizi gibi durumlar doğurmakta ve köklü bir değişimle sonuçlanmaktadır.

Özetle, Neorealistlerin aksine rol teorisyenleri, uluslararası sistemde maddi faktörlerin yanı sıra sosyal ilişkileri de araştırmalarına dâhil etmektedirler. Rol teorisi, devletler ve sistem arasında karşılıklı inşa edici bir etkileşim olduğunu öne sürmektedir. Bu sebeple, devletlerin önceden verili çıkarlar çerçevesinde stratejik hareket edeceği şeklindeki neorealist varsayım oldukça eleştirilmektedir. Diğer yandan, rol teorisi sistemik inşacı yaklaşımla paralel şekilde devletlerin sistemde belirli kimlikler çerçevesinde çıkarlarını belirlediğini ve içinde bulunulan durumun da devletlerin eylemleri üzerinde etkiye sahip olduğunu kabul etmektedir.

Ancak, devletlerin kimliklerini belirleme sürecinde sistemik inşacılar, devletlerin kurumsal kimlikleri olarak adlandırdıkları ve aslında devletlerin ilk etapta kendilerini nasıl tanımladıklarını anlamamıza yardımcı olan değişkeni göz ardı etmektedirler. Devletler, ilk etapta kurumsal kimlikleri çerçevesinde sistemik etkileşime girmekte ve etkileşim sürecinde sosyal kimliklerini inşa etmektedirler. Neorealistlerle benzer şekilde devletleri bir kara kutu misali yekpare yapılar olarak gören sistemik inşacılar ise sadece bu etkileşim sürecindeki sosyal kimliklere odaklanmaktadır. Kurumsal kimliği göz ardı eden sosyal inşacılar analizlerinde sosyal kimlik çerçevesinde inceleme yapmaktadırlar. Ancak devletlerin ilk etapta etkileşime girmelerinde etkili olan kurumsal kimliğin kaynağı ve bu faktörlerin devletlerin davranışları üzerindeki etkisi sosyal inşacıların analizlerinde göz ardı edilmektedir.

Diğer yandan, rol algıları ve rol beklentileri aracılığıyla devletlerin sistemde bazı roller üstlendiğini varsayan rol teorisi kurumsal kimlik ve rol algıları arasındaki yakın ilişkiyi vurgulayarak bu durumun dış politika yapımındaki etkisini analiz edebilmektedir. Böylelikle hem sistemik hem de birim seviyesindeki etkileşim sürecini araştırmaya dâhil edilebilmekte ve açıklama kapasitesi artmaktadır. Bu noktada, devletlerin üstlenmiş oldukları rollerin oluşum sürecinde hem rol algıları hem de rol beklentilerinin etkisinin söz konusu olması

ile sistemik inşacı yaklaşımda birbirinden ayrılan kurumsal ve sosyal kimlikler bir bakıma birlikte incelenebilmektedir.

Sonuç olarak, rol teorisine göre devletler maddi faktörler, içinde bulunulan durumun algılanışı ve spesifik sosyal ortamlar çerçevesinde birden fazla rolü üstlenebilmektedir. Nitekim bu durum, devletlerin birbiriyle çatışabilecek rol algıları benimseyebilmesine yol açabilmektedir. Bu durumda gerçekleşen rol çatışması sürecinde devletler üstlendikleri rolleri değiştirmekte ya da üstlenilen rolün kapsamını genişletmeyi deneyebilmektedir. Bu sürecin iyi yönetilmemesi gibi durumlarda ise devletler için kimlik krizi olarak adlandırılabilir olacak olaylar yaşanabilmektedir.

Bu tezde rol teorisi çerçevesinde Türkiye'nin benimsemiş olduğu kimlikler çerçevesinde Ortadoğu bölgesine yönelik dış politikada üstlendiği roller değerlendirilecektir. Bir sonraki bölümde kuruluşundan itibaren Türkiye'nin, AKP iktidarı dönemine kadar, benimsediği kimliklerden ve Ortadoğu bölgesine yönelik üstlendiği rollerden bahsedilecektir. Daha sonra AKP hükümeti dönemi ile yaşanan kimlik değişimi ve bu doğrultuda üstlenilen rollerdeki değişim rol teorisi çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır. Rollerin değişmesinde rol oynadığı düşünülen iç ve dış gelişmeler incelenecektir. Sonuçta, Türkiye'nin kimlik değişimleri ve Ortadoğu bölgesine yönelik birbiriyle çatışan rolleri ve sebepleri-sonuçları değerlendirilecektir.

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE ORTADOĞU

Birinci bölümde bahsedildiği üzere rol teorisi yöneticilerin, temsil ettikleri devletlerin sahip olduğu kapasiteler çerçevesinde, uluslararası ortamda roller üstlendiğini ve bu rollerin dış politikada belirleyici bir etkiye sahip olduğunu varsaymaktadır. Devletlerin dış politika davranışlarını açıklamamıza yardımcı olan rol algılarının oluşturulması ve kavramsal olarak incelenmesi sürecindeki boşluklar ise inşacı yaklaşımın sunduğu kimlik kavramı yardımı ile doldurulabilmektedir. Sonuç olarak, devletler uluslararası ortamda edindikleri kimlikler çerçevesinde rol algıları oluőturmakta ve roller benimsemektedir. Devletlerin benimsedikleri bu roller, dış politika davranışlarını açıklama ve incelemede önemli yarar sağlamaktadır.

Bu bağlamda, ikinci bölümde Türkiye'nin kuruluş döneminden itibaren dış politikasına yön verdiği düşünölen kimlikler ve rol algıları incelenecek ve dış politikanın felsefi temelleri değerlendirilecektir. Türk karar vericilerin, kuruluş döneminden AKP iktidarına kadar olan dönemde (1923-2002), Türkiye'nin Ortadoğu (bkz. Harita 2.1) bölgesine yönelik benimsemesi gerektiğini düşündükleri rol algıları ve diğer devletlerin Türkiye'nin rollerine yönelik beklentileri tanımlanacaktır. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik üstlendiği rollerin kavramsal çerçevesi ve bu rollerin oluşmasında etkili olan faktörler incelenecektir. Daha sonra Ortadoğu'da bu roller bağlamında Türkiye'nin müdahil olduğu ve Türkiye'ye etki eden gelişmeler değerlendirilecektir. Son olarak, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikasında üstlendiği rollerin icrası ve sonuçları genel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Kuruluş döneminden AKP iktidarına kadar olan süreç boyunca Türk dış politikasının ve Ortadoğu'ya yönelik üstlenilen rollerin daha tutarlı bir biçimde tanımlanabilmesi ve karşılaőtırma yapılabilmesi adına bu süre 5 dönem halinde incelenecektir. Dönemlerin belirlenmesinde uluslararası ve iç politikadaki gelişmeler, Türkiye'deki yönetim değişiklikleri, bölgedeki gelişmeler dikkate alınmıőtır. Bu bağlamda, 1923-1950 arası Kuruluş dönemi, 1950-1959 arası Menderes Dönemi, 1960-1979 arası Yumuşama ve Özerklik dönemi, 1980-1989 arası Özal dönemi ve 1989-2002 arası Soğuk Savaş sonrası dönem olarak belirlenmiőtir.

2.1 Kuruluş Dönemi: Tarafsız ve İzole Türkiye (1923-1945)

I. Dünya Savaşı sonrasında mağlup devletlerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları galip devletlerce paylaşılmış ve imparatorluk çok küçük sayılabilecek bir bölgeye mahkûm edilmişti. Mustafa Kemal tarafından örgütlenen Anadolu direnişi ve Lozan Antlaşması⁴ ile devam eden sürecin sonunda tarih yeni bir devletin doğuşuna tanıklık etmiştir (Gönlübol, 1961: 198-205; Ahmad, 2003/2006: 98-104; Oran, 2009: 98-104). Bu bağlamda, saltanatın kaldırılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu antlaşması olarak kabul edilen Lozan Antlaşması aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası ortamda da tanındığının bir göstergesi olmuştur (Oran, 2009: 222).

Harita 2.1: Ortadoğu'da Siyasal Görünüm



⁴ Lozan Antlaşması ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Meray, S. L. *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler*; Oran, 2008: 215-238.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını belirleyen karar vericilere göre, kurulduğu topraklarda imparatorluktan kalan bazı miraslar yönetim felsefesine ters düşmüş ve bunlar imparatorluğun çöküşündeki birincil etmenler olarak tanımlanmıştır (Mango, 1968, 227-229; Ahmad, 1993: 52-53). Yönetici elitin felsefesi, altı temel ilke⁵ (Laiklik, Halkçılık, Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik, Devletçilik, İnkılapçılık) çerçevesinde şekillenmiştir (Ataöv, 1980: 32). Bu temel ilkeler Kemalist felsefe olarak da adlandırılan bir yönetim felsefesi halini almış ve cumhuriyetin kuruluşundan itibaren politika yapımında ve üstlenilen rollerde oldukça etkili olmuştur.

Daha sonra, imparatorluk döneminde yapılan hataların tekrar edilmemesi ve yeni kurulan devletin kalıcı olabilmesi amacıyla toplumsal ve kurumsal olarak bu ilkeler çerçevesinde bir dönüşüm başlatılmıştır (Zürcher, 1993: 180-181). Atatürk'ün bu toplumsal dönüşümleri gerçekleştirirken en çok dikkat ettiği noktanın Batı medeniyeti ile ilişkiler olması daha sonra dış politikanın en önemli amaçları arasında Batılılaşma hareketinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu dönüşümün hem iç hem de dış politikada etkileri oldukça belirgin sonuçlar doğurmuştur. Atatürk'ün dış politika yapım sürecinde Batı ile ilişkilere verdiği önemin ne kadar büyük olduğu şu cümlesinde oldukça belirgin bir şekilde görülmektedir:

“Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Batıya karşı elde ettiği başarılarından çok mağrur olarak, kendini Avrupa uluslarına bağlayan bağları kestiği gün başlamıştır. Bu hataydı, bunu yinelemeyeceğiz.” (Şenşekerci, 2014: 346).

İnşacı yaklaşımın varsaydığı şekilde Türkiye, Atatürk'ün dış politikaya da yön veren bu ilkeler dâhilinde dış politikada bir kimlik benimsemiştir. Bülent Aras'ın (2003: 17-19) Resmi kimlik olarak adlandırdığı bu kimlik üzerinden dış politikada belirli rol algıları oluşturmuştur. Bu bağlamda, Atatürk Batı yönelimli ve bilimsel değerleri içselleştirmiş bir devlet kurma çabası içinde olmuştur (Robins, 1991: 37-38). *Resmi* kimlik çerçevesinde öncelikle, benimsenen laiklik ilkesi ve kökü imparatorluğun son dönemlerine uzanan çağdaşlaşma çabalarına

⁵ Bu ilkeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde ve sonrasında da etkili olan yönetim felsefesinin temellerini oluşturmaktadır. Hatta bu ilkeler daha sonraları anayasaya da dâhil edilmiş ve kurucu ilkeler olarak da adlandırılmıştır (Ahmad, 1993: 63).

değirmek, bu dönüşümün ve yönetici elitin sahip olduğu ideolojik temellerin ve sonuçlarının daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olacaktır.

Çağdaşlaşma ya da Osmanlı'da görüldüğü üzere Batı'nın sadece askeri ve teknolojik gelişmelerine ayak uydurmanın içinde bulunulan duruma bir çözüm getirebileceği anlayışı bağlamındaki girişimler, imparatorluğun duraklama ve çöküş dönemlerindeki en belirgin faaliyetler olmuştur (Ahmad, 2003/2006: 31-57). Nitekim bu faaliyetler çoğu zaman istenilen sonuçları sağlamaktan uzak kalmış ve kaçınılmaz sonu ertelemekten öteye gidememiştir.

İmparatorluk döneminin aksine, Cumhuriyet dönemi yöneticilerinin çağdaşlaşma kavramından anladıklarının ise daha kapsayıcı ve radikal olduğu görülmektedir. Cumhuriyet döneminde çağdaşlaşma girişimleri, Batı'daki askeri ve teknolojik gelişmeleri takip etmekle sınırlandırılmamış; bu gelişmelerin kalıcı olabilmesi adına aynı zamanda toplumsal ve kurumsal açılardan da değişimlerin yaşanmasının gerekliliğini yansıtmıştır (Bozdağlıoğlu, 2003: 45-50). Bu gerekçelerle, özellikle dış politikada çağdaş medeniyetler seviyesine çıkabilmek adına önemli girişimlerde bulunulmuştur. Karar vericiler Türkiye'nin imparatorluk geçmişinin getirmiş olduğu sorunlardan kurtulmak ve Batılı ülkelerden birisi sayılmayı dış politikada temel amaçlar arasında görmüşlerdir (Ülman ve Sander, 1972: 2-3; Sander, 1982: 110-111). Sonuçta, Batılılaşma çabaları Türk dış politika kimliğine ve üstlenilen rollere yön veren en belirgin etmenlerden birisi olmuştur.

Politika yapıcılar, imparatorluk döneminde toplumsal, kurumsal ve idari alanlarda yapılanmanın temelini oluşturan İslam faktörünün batılılaşma girişimlerinin önündeki en büyük engel olarak görmüştür. Hatta İslam faktörünün imparatorluğun geri kalmışlığında ve çöküşünde en büyük pay sahibi etken olduğu düşünülmüştür (Ahmad, 1991: 3-4). Bu doğrultuda, benimsenen altı temel ilkeden laiklik ilkesi çerçevesinde, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanan ve devletin kurumsallaşmasında batı tipi bir anlayışın benimsenmesine olanak sağlayan bir dizi girişimlere başlanmıştır (Ateş, 2014: 90-94). Halifelik makamının 1924 yılında kaldırılması, bu girişimlerin en önemli sonuçlarından birini teşkil etmektedir. Halifelik makamını Cumhuriyet olan yönetim şekline

zarar verebilecek bir kurum olarak değerlendiren Atatürk bu düşüncesini Söylev’de⁶ şöyle dile getirmiştir:

“Baylar, açık ve kesin söylemeliyim ki Müslüman halkı bir halife düşüyle uğraştırma ve kandırma çabasında bulunanlar, yalnız ve ancak Müslümanların ve özellikle Türkiye’nin düşmanlarıdır.” (Şenşekerci, 2014: 277).

Kemalist felsefe çerçevesinde benimsenen altı ilkedeki Halkçılık ve Milliyetçilik ilkelerinin de dış politikadaki roller üzerinde belirleyici sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Halkçılık ilkesi, halkın sorunlarına yönelik sınıf ayrımı gözetmeksizin yapılan yaklaşımlar ve sınıf ayrımına yönelik bir toplumsal oluşuma karşı çıkılmasına dayanmaktadır. Böylelikle, iç barış ve istikrar sağlanması amaçlanmıştır (Ataöv, 1980: 32-33; Aydın, 2004, 17). Halkçılık ilkesi, dış politika açısından Cumhuriyet’in kuruluş dönemlerinde yayılmaya başlayan komünist ideolojiye uzak bir tavır sergilenmesinde önemli rol oynamıştır (Ahmad, 1993: 61-63). Aynı zamanda Türkiye’nin Batı’ya yönelen dış politikasını da destekler bir nitelik taşımıştır. Halkçılık ilkesi çerçevesinde halkın refahının ön planda tutulması da yönetici elitin Batılılaşma çabaları ve kendilerini Batılı bir devlet olarak kabul ettirme amaçları ile örtüşecek şekilde Türk dış politikasının kapitalist ekonomik düzene meyil etmesinde etkili olmuştur⁷ (Zürcher, 1993: 203,205).

Benzer biçimde, Türkiye Cumhuriyeti’ni meydana getiren vatandaşların etnik ya da dini bir temelde belirlenmemesi de Milliyetçilik ilkesinin bir sonucudur. Zira her ne kadar Türkiye, Batılı anlamda bir ulus-devlet örgütlenmesine sahip olsa da, Mustafa Kemal’in milliyetçilik anlayışı dışlayıcı olmamış ve hiçbir zaman yayılcı ya da emperyalist amaçlarla yönlendirilmemiştir (Sander, 1982: 107-109; Ateş, 2014: 59-60). Aksine Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamakta olan ve kendini Türk olarak addeden herkesin Türk vatandaşı olacağını dile getirmiştir. Bu felsefe ile Türkiye’nin dış politikasında etnik temelli irredantist girişimlerden uzak durduğu görülmektedir.

⁶ Erkan Şenşekerci. (Ed.), *Mustafa Kemal Atatürk Söylev 1919-1927 ve Demeçler 1928-1938*.

⁷ Bu durum, Sovyet Rusya ile gerçekleşebilecek ideolojik temelli bir yaklaşmanın önündeki engellerden önemli bir tanesini teşkil etmektedir (Lewis, 2002/2011: 380-383).

Benimsenen rol algıları çerçevesinde Türkiye sınırları dışındaki olaylarla ilgilenmemiştir. Atatürk'ün Söylev'de belirttiği şekilde Türkiye kendi bağımsızlığı ile ilgilenmiş ve yayılmacı girişimlerden uzak durmuştur:

“Biz Panislâmizm yapmadık;.....Panturanizm yapmadık,Bütün dünyaya korku ve telâş veren kavram bundan ibarettir. Biz böyle, yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskılarını artırmaktan ise doğal duruma, meşru duruma dönelim; haddimizi bilelim. Biz yaşama ve bağımsızlık isteyen ulusuz.” (Şenşekerci, 2014: 347).

Türkiye'nin dış ve ekonomi politikalarını önemli ölçüde şekillendiren ve altı temel ilke çerçevesinde değerlendirilmesi gereken Devletçilik ilkesi, ekonomi politikaları üzerindeki devlet kontrolü ve planlı ekonomi anlayışını temsil etmektedir. Kemalist felsefenin önemli bir ayağı olan ve Türkiye'nin ekonomi politikalarını belirleyen temel faktör olarak Devletçilik ilkesi, öncelikle yerel sanayinin korunmasını amaçlamaktadır. Devletin ekonomik planlamalarla ekonomiye yön verdiği ve müdahalelerde bulunarak düzenlemelere gittiği bu ekonomik model çerçevesinde, Türkiye kesinlikle yabancı sermayeye borçlanılmasına karşı çıkmış ve büyük mücadeleler verilerek kazanılan bağımsızlığın ekonomik yollarla kaybedilmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Ancak karar alıcılar tarafından Batı sermayesine karşı olmadıkları birçok defalar tekrarlanmıştır (Zürcher, 1993: 203-209).

Kuruluş dönemi Türk dış politikasında üstlenilen rolleri etkileyen faktörlerin arasında ideoloji ve yönetici elitin felsefesinin, diğer bir deyişle Kemalist felsefenin yanı sıra mevcut uluslararası ortam, ülkenin içinde bulunduğu koşullar ve sahip olunan kaynaklar da bulunmaktadır.

Yayılan milliyetçilik akımı⁸ ve komünist ideoloji⁹, uluslararası ortamın I. Dünya Savaşı sonrasında büyük değişimler geçirmesine sebep olmuştur. Öyle ki, milliyetçilik akımı ile devletler tarafından yayılmacı ve emperyalist amaçlar

⁸ Bağımsızlıklarını yeni kazanan birçok ulus devletin politikası büyük oranda milliyetçilik akımının etkisinde kalmaktadır (Ülman, 1968:242)

⁹ Sovyet devriminden sonra uluslararası ortamda yayılmaya başlayan ve iki savaş arası dönemde özellikle Sovyetlerin olmak üzere birçok devletin dış politikasını etkilemiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Gönlübol, 1968).

güdülmüş ve saldırgan tutumlar sergilenmiştir. Savaş sonunda, Wilson İlkeleri¹⁰ olarak adlandırılan ilkeler ile yeni uluslararası düzen siyasi bir zemine oturtulmuştur. Sonuçta, bu girişimler imparatorlukların parçalanmasına ve yeni ulus-devletlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Diğer yandan, savaştan galip çıkan devletler bile (İngiltere ve Fransa gibi) ekonomik ve askeri açıdan oldukça yıpranmıştır (Oran, 2009: 98-101). Bu durumdan Türkiye'nin ve Türk dış politikasındaki rollerin de birçok açıdan oldukça yoğun bir biçimde etkilendiği su götürmez bir gerçektir.

Türkiye'nin coğrafi konumu ve jeopolitik önemi, dış politikaya ve üstlenilen rollere yön veren önemli unsurlardandır. Öncelikle Karadeniz ve Ege'yi birbirine bağlayan ve Asya ile Avrupa kıtaları arasında bir köprü görevi gören Türkiye'nin, sınırları içimde bulunan boğazlar sebebiyle istikrarı ve güçlü oluşu hem bölge devletleri hem de küresel güçler için önem kazanmaktadır (Vali, 1973: 43-44; Oran, 2009: 24-27). Ayrıca tüm dünya ülkeleri için büyük önem taşıyan petrol kaynakları açısından oldukça zengin olan ve dünyadaki toplam rezervlerin yaklaşık %40'ına yakınına sahip Ortadoğu bölgesine sınır komşusu olması sebebiyle Türkiye'nin politikaları diğer ülkeler tarafından da dikkatle takip edilmektedir (Vali, 1971: 44-48; Sander, 1982: 113-114). O yüzden, uluslararası ortamdaki devletlerin ilgilerini bu bölgeye çevirmeleri ve Türkiye ile ilgili herhangi bir gelişmeye şu ya da bu şekilde müdahil olabilmeleri pek de şaşırtıcı olmamaktadır.

Coğrafi konumu dolayısıyla kuruluşundan itibaren Türkiye, dış politikasını oluştururken geniş ortak sınırlara sahip olduğu Sovyet Rusya faktörünü de dikkate almak durumunda kalmıştır. Bu çerçevede Sovyetlerle yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Kurtuluş Savaşı süresince ve ilk kurulduğu yıllarda Türkiye, Sovyetlerden yardım almış ve karşılıklı anlaşmalar imzalanmıştır (Dostluk ve tarafsızlık Antlaşması, 1925). Böylelikle Sovyetler, kuruluş döneminde Türk dış politikası için önemli bir konum teşkil etmiş; yapılan antlaşmalar ve düzenlemelerle bu ülkeden gelebilecek tehditlerin önü kesilmeye çalışılmıştır (Vali, 1971: 167-171; Gönübol ve Sar, 1996: 77-81). Ancak ilişkilerin yakınlığına

¹⁰ I. Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından hazırlanan – Wilson Doktrini olarak da bilinir - ve barışın tesisi için gerekli olduğu vurgulanan ilkelerdir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Kissenger, 1994: 216-248; Armaoğlu, 2004: 137-139)

ve sıcaklığına rağmen, özellikle Mustafa Kemal olmak üzere Türk karar vericilerin Sovyetlere ve ideolojisine karşı tutumları gayet soğuk ve uzak olmuştur (Gönlübol, 1961: 221-222; Lewis, 2002/2011: 380-383).

I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki uluslararası ortam Türk dış politikası ve üstlenilen roller üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Savaş sonrası dönem göz önüne alındığında Türkiye, savaştan mağlup olarak çıkmış ve önemli miktarda insan kaynağı kaybına uğramıştır (Hale, 1981: 19-20). Bunun yanı sıra imparatorluk döneminden kalan olumsuz ekonomik miras ve savaştan dolayı ekonomik olarak tükenmiş ve zaten kısıtlı seviyede olan sanayisi çökmüştür (Hale, 1981: 34-35). Askeri açıdan ise modern silahlara sahip olmayıp orduyu donatacak yeterli donanımları da bünyesinde barındırmamıştır (Hale, 2000/2003: 58). Genel olarak, Türkiye'nin dış politikada amaçlarını yerine getirebilmesi ve çıkarlarını koruyabilmesi için sahip olduğu maddi kaynakları yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda, uluslararası ortamda kullanabileceği diplomatik araçlar da kısıtlı olmuştur.

Uluslararası koşullar ve sahip olunan kapasitelerin yanı sıra yönetici elitin Türkiye'yi uluslararası ortamda konumlandığı pozisyon çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu'daki rol algıları, öncelikle Misakı Milli içindeki toprakların korunmasına yönelik çabalarla şekillenmiştir. Yeni kurulan devletin ayakta kalabilmesi ve hızla Batılı kimliğini güçlendirebilmesi birincil önemde olmuştur. Bu bağlamda, Kemalist ilkeler dâhilinde barışçıl çözümleri destekleyen ve statükonun korunması taraftarı olan Türkiye, dış politikada İslami değerlere yer vermemiş ve bölge ülkeleri ile ilişkilerini pek de yakın tutmayarak dönem itibariyle Ortadoğu'daki sorunlara tarafsız ve ilgisiz bir tutum takınmıştır (Robins, 1991: 10-11). Sonuç olarak, Türkiye dış politikasında Ortadoğu'ya yönelik *izolasyonist* bir rol benimsemiştir.

Dönem itibariyle Ortadoğu'da Batılı güçlerin (özellikle İngiltere ve Fransa) varlığı Türkiye'nin bölgeye bakış ve tutumun şekillenmesinde etkili olmuştur (Kürkçüoğlu, 1972: 7). Ortadoğu bölgesindeki devletlerin genellikle Milletler Cemiyeti kararları¹¹ uyarınca İngiltere ve Fransa gibi devletlerin himayesi altında

¹¹ I. Dünya Savaşı sonrası, Arap ülkeleri 1916 Sykes-Picot Anlaşması ve 1920 San Remo Konferansı'ndaki kararlar çerçevesinde "Manda" sistemi ile Fransa ve İngiltere arasında paylaşılmıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 5).

bulunması diğerk bir deyişle, Türkiye'nin bölge ile ilişkilerinde bu devletlerle muhatap olması, bölgeye yönelik politikaları derinden etkilemiştir. I. Dünya Savaşı sırasında bu devletlere karşı bağımsız mücadelesi veren ve Lozan Antlaşması ile bu devletlerle aynı masada oturan Türkiye, kuruluş dönemi süresince bölge devletleri ile sorunlar yaşamamak adına tarafsız ve kayıtsız kalmayı tercih etmiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 8-9).

Kuruluş dönemi süresince bölgeye yönelik Türk dış politikasını ilgilendiren gelişmeler kısaca değerklendirilecek olursa Türkiye, öncelikle 1925 yılında – Müslümanlar için önemli bir kurum olan ve liderlik anlamı taşıyan - Halifelik makamının kaldırılmasıyla Müslüman Ortadoğu'ya yönelik politikasının ilk izlenimlerini vermiştir. Böylelikle dış politikada din temelli bir girişimin önü kesilmeye ve iç politikada da yönetim şekline zarar verebilecek unsurlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Mardin, 1971:206-210; Zürcher, 1993:194-195). Nitekim Halifelik makamının kaldırılmasının Türkiye tarafındaki anlamı yönünü Batıya ve modernliğe çevirmek şeklindeyken Müslüman Ortadoğu devletleri bunu İslam davasına bir ihanet olarak algılamıştır¹². Bu çerçevede, Türk dış politikasında üstlenilen rol sonucu Ortadoğu'daki Müslüman Arap devletleriyle ilişkilerin gergin ve soğuk başladığı görölmektedir.

Aynı dönemde Türkiye, İngiltere ile yaşanan Musul sorununda -Musul, Türkiye'nin belirlemiş olduğu Misak-ı Milli sınırları içinde yer almaktaydı- uluslararası ortamın müsait olmaması, İngiltere ile ilişkilerde bir sorun çıkmasının istenmemesi ve 1925 yılında Doğu Anadolu'da gerçekleşen Şeyh Sait isyanı¹³ sebebiyle ödün vermek zorunda kalmıştır (Ataöv, 1961: 103-106; Ülman, 1968: 268). Sonuç olarak Türkiye, Musul üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin, Arap ülkeleriyle olan ilişkileri aslında İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerinden büyük oranda etkilenmiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 5).

¹² Ortadoğu'daki Arap Müslümanlar, Osmanlı'nın uzunca bir süre sahip olduğu ve Müslümanlar için büyük önemli olan bir kurum olduğu için Halifelik kurumunun Türkiye Cumhuriyeti tarafından kaldırılmasına oldukça içerlemiştir. Bununla birlikte, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzünü Batıya çevirmesi ve laik politikalar izlemesi de ilişkilerin büyük ölçüde kopmasına yol açmıştır (Vali, 1971: 273).

¹³ Şeyh Sait İsyanı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Zürcher, 1993: 176-180).

Lozan Antlaşması ile çözülemeyen bir diğer konu olan Boğazlar sorunu¹⁴ 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin lehine çözümlenebilmiştir (Özersay, 2009: 372). Bu gelişmenin yaşanmasında Akdeniz'de beliren İtalyan tehdidinin¹⁵ de önemli bir etkisi olmuştur (Hale, 2000/2003: 56-57). Diğer yandan, Boğazlar sorununun çözülmesi ile birlikte Türkiye'nin Batılı devletlerle arasındaki ilişkilerin daha iyi bir zemine oturmaya başlayacağı görülmüştür (Ataöv, 1961: 111-113). Ancak Türkiye, her ne kadar Boğazlar konusunda Batılı devletlerle arasında olan sorunları bu antlaşma ile çözmeyi başarabilirdi de, kuzeydeki komşusu Sovyetlerin memnuniyeti tam olarak sağlanamamıştır¹⁶ (Coş ve Bilgin, 2010).

Yükselen İtalyan tehdidi çerçevesinde Türkiye, doğudaki sınırlarını güvence altına alabilmek amacıyla 1937 yılında Ortadoğu'daki bölge devletleri İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paktı imzalamıştır. Bu paktın maddi bir koruma ya da yardımdan çok bu devletlerin tutumuna dair bir izlenim verdiği görülmektedir (Mango, 1968: 229-230). Zira devletlerin arasındaki sınırlar oldukça uzaktır ve pakt herhangi bir tehlike anında taraflardan askeri yardım garantisi içermemektedir (Gönlübol ve Sar, 1996: 106-108). Ancak Türkiye açısından bu pakt, mevcut durumun korunmasına yönelik tavrın¹⁷ bir yansıması olmuştur.

¹⁴ Tek taraflı bir oldubittiden kaçınan Türkiye, boğazların yönetimi konusundaki egemenlik haklarına yönelik düzenlemeleri uluslararası ortamın değişmesi ve Akdeniz'deki İtalyan tehlikesinin büyümesi gibi sebepleri de kendi lehine kullanmayı başararak Montrö Sözleşmesi ile elde edebilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Özersay, 2009: 370-384). Ancak Boğazların durumu, ileriki yıllarda da görüleceği üzere Türkiye ve özellikle Sovyet Rusya olmak kaydıyla diğer devletlerle ilişkileri etkileyen en önemli faktörlerden olmaya devam edecektir (Güçlü, 1998).

¹⁵ 1930'lu yılların özellikle ikinci yarısında ortaya çıkan ve uluslararası ortamın giderek gerginleşmesine yol açan faktörlerden birisi olan İtalyan tehlikesi, İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi ile başlayan ve Akdeniz'de çıkarları bulunan devletlerin yakından takip ettiği gelişmelere yol açmıştır. 1930'lu yıllardaki İtalyan tehlikesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Sander, 2008: 51-55).

¹⁶ Çarlık zamanından beri Boğazları, kendi güvenliği ve politikaları için çok önemli bulan Ruslar, II. Dünya Savaşı süresince ve savaş sonrasında Boğazların yönetimine dahil olmak istemiştir. Detaylı bilgi için bkz (Vali, 1971: 181-197).

¹⁷ 1930'lu yıllarda Akdeniz'de beliren İtalyan tehdidi Türkiye-İngiltere-Fransa ilişkileri üzerinde de yönlendirici bir etkiye sahip olmuştur. İtalyanların ve benzer şekilde Almanların saldırgan tutumları, 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile Türkiye arasında siyasi, askeri ve ekonomik konuları kapsayan bir yakınlaşmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Taraflar bu çerçevede savunmacı bir ittifak anlaşması imzalamışlardır (Esmer ve Sander, 1996: 138-140, 143). Bu gelişme, Türkiye'nin mevcut sınırların ve uluslararası

Bu dönemde Ortadoğu bölgesine ilişkin bir diğer gelişme İskenderun sancağı sorunu¹⁸ olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrası Fransa'nın himayesi altında bulunan Suriye'nin sınırları içinde bulunan sancak ile ilgili Fransa'nın bölgeden çekileceğini duyurması ile Türkiye tarafından sancağı Türkiye'ye katma girişimleri başlatılmıştır (Ataöv, 1961: 114-115). Uluslararası ortamın yükselen İtalyan tehlikesi ile gerilmiş olması ve Fransa ile İngiltere'nin Türkiye ile anlaşmaları gerektiği inancı gibi faktörlerin de etkisiyle Türkiye sancak konusunda istediğini alabilmiştir (Sanjian, 1956: 392-394; Armaoğlu, 2004: 348-351). Sonuç olarak, önce sancağın yerel meclisi tarafından önce bağımsızlık ilan edilmiş ve daha sonra sancak referandum sonucu Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Ancak İskenderun sancağı sorunu sonraki günlerde de Türkiye ve Suriye arasında önemli bir sorun olarak belirmeye ve ikili ilişkileri günümüze kadar etkilemeye devam etmiştir (Gönlübol ve Sar, 2004: 126-133).

1938 yılında Mustafa Kemal'in vefat etmesi ile birlikte yönetimin başına geçen İsmet İnönü döneminde de Kemalist felsefe Türk dış politikasına ve üstlenilen rollere yön veren en temel faktör olmaya devam etmiştir (Zürcher, 1993: 193-194). Türkiye, Atatürk döneminde olduğu gibi yine Ortadoğu'daki sorunlara genellikle taraf olmaktan kaçınmış ve Batılı bir devlet olarak kabul görme hedefine yönelik girişimlerini sürdürmüştür.

1930'lu yılların sonunda özellikle Almanya olmak üzere İtalya ve Japonya'nın saldırgan tutumları ve oldubittilerle gerçekleştirilmeye çalışılan toprak kazanımları gibi gelişmelerin iyice tansiyonu yükselttiği bir ortamda başlayan II. Dünya Savaşı, uluslararası ilişkileri derinden etkilemiş ve pek tabii Türkiye'yi yakından ilgilendiren gelişmeleri beraberinde getirmiştir (Esmer ve Sander, 2004: 137-156). Savaş süresince Türkiye, her iki taraftan gelen dayatmalara rağmen tarafsız kalmayı başarabilmiştir (Armaoğlu, 2004: 407-414).

ortamdaki statükonun korunmasına yönelik çabaları destekler girişimlerine önemli bir örnek teşkil etmektedir. Diğer yandan Türkiye, kuzeydeki büyük komşusunu tedirgin etmemek adına bu antlaşmaya Sovyetleri de dâhil etmek için girişimlerde bulunmuş fakat başarılı olamamıştır (Ülman, 1968: 258; Coş ve Bilgin, 2010).

¹⁸ İskenderun sancağı 1921 yılında Frank-Boullion paktı ile Türkiye tarafından Fransa'nın himayesi altındaki Suriye'ye bırakılmış ve bu durum Lozan Antlaşmasında da kabul edilmiştir. Ancak, 1939 yılı itibariyle Fransa'nın Suriye ile uzlaşarak bölgeden çekileceğini ilan edince, Türk tarafı İskenderun sancağının Türkiye'ye bağlanmasına yönelik kampanya başlatmıştır (Sanjian, 1956: 379-394).

Ancak savaşın yarattığı olumsuz ortam Türkiye'nin de üzerinde siyasi ve ekonomik açıdan büyük etkiler bırakmıştır¹⁹.

Özetle, Türkiye'nin dış politikada benimsediği kimlik, yönetim felsefesi ve içinde bulunduğu durum ile o dönemin uluslararası koşulları, Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında üstlendiği roller üzerinde oldukça belirleyici olmuştur. Burada değinilmesi gereken nokta Türkiye'nin özellikle kendisi için hayati önem taşıyan milli sınırları (Misak-ı Milli) Lozan Antlaşması ile büyük oranda kabul ettirmiş olmasıdır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri İngiltere ve Fransa ile Ortadoğu bölgesinde yaşanan bazı toprak sorunları ile Boğazlara yönelik sorunlar Lozan Antlaşması ile çözülememiş ve o dönem için çözümsüz kalmıştır.

Nitekim sorunların çözümüne yönelik Türkiye barışçıl çözümleri tercih etmiş ve diplomatik araçlara başvurmaya meyilli olmuştur. Atatürk'ün şu cümlesi "Uluslararası herhangi bir sorunumuzu barış yoluyla çözmeyi aramak bizim çıkar ve anlayışımıza uyan bir yoldur." Türkiye'nin dış politikada barışa ne derece önem verdiğini göstermektedir (Şenşekerci, 2014: 346). Türkiye, bu dönemde uluslararası ilişkilerde savaşın bir araç olarak kullanımına karşı oluşturulan Briand-Kellogg paktına imza atan ülkeler arasında yer alarak barışçıl çözümleri desteklediğine dair somut bir adım atmıştır. Denilebilir ki, Kuruluş dönemi Türk dış politikasında benimsenen rol algılarının temel özelliklerini, mevcut durumun korunmasına yönelik barışçıl ve istikrar sağlayıcı girişimleri desteklemek oluşturmuştur.

Diğer yandan, Batılılaşma çabası içinde olan Türkiye, bu dönemde birincil amacını kendisini Batılı bir devlet olarak kabul ettirebilmek olarak belirlemiştir. Türk dış politikasına yön verenlerin düşünce yapısı ve ideolojisi çerçevesinde içinde bulunulan koşullar da göz önüne alındığında Türkiye, Kuruluş döneminde Ortadoğu'daki gelişmelere karşı *izolasyonist* bir politika izlemiş ve genellikle sorunlara taraf olmaktan kaçınmıştır (Mango, 1956: 187-196). Ortadoğu'daki devletlerin o dönem için Fransa ve İngiltere gibi devletlerin himayesi altında olması da bu durum üzerinde büyük bir rol oynamıştır. Diğer bir deyişle,

¹⁹ Türkiye, savaş boyunca tüm baskılara rağmen tarafsız kalması ve savaşın sonlarına doğru Almanya'ya savaş açmamakta direnmesi sebebiyle savaş sonrası hem Batılı müttefiklerinin soğuk tutumlarına hem de Sovyetlerle olan ilişkilerinde toprak bütünlüğü ve egemenlik hakları açısından kabul edemeyeceği taleplere maruz kalmıştır (Esmer ve Sander, 1996: 160-180).

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik politikaları ve üstlenmiş olduğu rolleri Batıyla ilişkilerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Kuruluş dönemi süresince Ortadoğu'ya yönelik üstlenilen roller Tablo 2.1'de detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

2.1.1. Stalin Talepleri ve Truman Doktrini: Batı'ya Yaklaşan Türkiye (1945-1950)

II. Dünya Savaşının bitişiyle birlikte uluslararası ortamda büyük değişiklikler gerçekleşmiştir. Özellikle savaşın yıkıcılığı ve hasarı ülkeler üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Ancak daha da belirleyici olan savaştan galip olarak çıkan devletlerin karşılıklı tutumları olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte Türkiye açısından savaş sonrasındaki ortamın gereksinimleri, dış politikada değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Savaş sonrası uluslararası ortam incelendiğinde ilk olarak bahsedilmesi gereken nokta, II. Dünya Savaşı'nda aynı kampta yer alan ABD ve Sovyet Rusya'nın politikalarının savaş sonrasında birbiriyle çatışmaya başladığıdır. Özellikle Stalin döneminde, kendine bir güvenlik alanı kurmak isteyen Sovyetler bu amaç doğrultusunda Doğu Avrupa ve Ortadoğu'da yayılmacı politikalar²⁰ izleyeceğinin sinyallerini vermiş ve hatta somut adımlar atmıştır. Buna karşılık ABD öncülüğündeki Batılı devletler, Sovyetlerin politikalarını bir tehdit olarak algılamış ve önlem almaları gerektiğini hissetmiştir²¹. Sonuç olarak, ideolojik, askeri, iktisadi, toplumsal alanları da kapsayan hamleler ve girişimlerle dolu bir dönem başlamış ve literatürde Soğuk Savaş olarak adlandırılan bir süreç girilmiştir (Kissenger, 1994: 423-445).

Soğuk Savaş süreci, uluslararası ortamda devletlerin genel olarak iki karşıt kampta birleştiği – her ne kadar bağlantısızlar ve tarafsızlar olsa da – bir dönem olmuştur. Bu dönemin en belirgin özelliği, devletlerin – Türkiye de dâhil olmak üzere - politikalarını oluştururken ve rollerini tanımlarken uluslararası ortamın kısıtlamalarına belirgin şekilde maruz kalmış olduklarıdır.

²⁰ Sovyetlerin Doğu Avrupa ve Yakın Doğu'da izlemiş olduğu yayılmacı politikalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Gönlübol, 1968).

²¹ II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetlerin yayılmacı politikalarına karşı özellikle önlem alınması gerektiği inancı çerçevesinde başlayan süreç hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Arthur Jr. Schlesinger, *Origins of the Cold War*.

Soğuk Savaşın başladığı yıllarda Türkiye için en önemli gelişmelerden bir tanesi Sovyetlerle ilişkiler konusunda gerçekleşmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin yapısını oluşturan 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının süresinin dolduğu 1945 yılında, Türk tarafı antlaşmanın yenilenmesi talebinde bulunmuştur. Ancak Sovyetler tarafından antlaşmaya varılabilmesi için bazı koşullar öne sürülmüştür. Bilindiği üzere Sovyetler, Boğazların yönetimine dair kendi kontrolünü sağlayamadığı için imparatorluk döneminden beri kendini güvende hissetmemiştir. Bu çerçevede Stalin talepleri olarak da bilinen ve Sovyetlerin Boğazların yönetimi ve bazı Doğu illerine yönelik taleplerini²² kapsayan bu gelişmeler Türk-Rus ilişkilerini derinden etkilemiştir (Oran, 1970).

Lozan'da çözülemeyen ve Montrö ile çözülse de Sovyetleri tatmin etmeyen Boğazlar konusu, Sovyetlerin izlediği yayılcı politikalar dâhilinde 1945 yılında Türkiye tarafından hiçbir zaman kabul edilemeyecek taleplerde bulunmasına yol açmıştır. Bu talepler, sonuç olarak Türkiye'nin Sovyetlere karşı tüm iyi niyetlerini tüketmesine ve Sovyetleri toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak algılamasına sebep olmuştur (Coş ve Bilgin, 2010). Nitekim o dönemde Türkiye, Sovyetlere karşı tek başına karşı koyabilmesine olanak sağlayacak maddi imkânlardan yoksundur. Bu bağlamda, hem Türk-Sovyet ilişkilerinin yapısı kökten değişmiş hem de Türkiye dış politikasında Batılılaşma hedefiyle paralel olarak Batılı devletlerin tarafına biraz daha yaklaşmıştır²³ (Ülman, 1968: 260; Bağcı, 2001: 3). Sonuçta, bu dönem itibarıyla Sovyetler, Türk dış politikası için belirleyici etmenlerden biri haline gelmiştir. Anti-komünizmin yanı sıra anti-Sovyet tutum yönetici elitin ideolojik olarak beslediği bir başka faktör olmuştur²⁴ (Taşhan, 1987: 2). Bu dönemde uluslararası ortamın gereksinimleri ve Sovyetlerin kabul edilemeyecek girişimleri, Türkiye'nin dış politika rollerinde değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır.

²² Sovyetler, Türkiye'den Boğazların yönetimi konusunda ortak bir kurum ile hareket edilmesini ve Boğazlarda kara ve deniz üsleri talep etmiş ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye bırakılan bazı doğu illerini istemiştir (Oran, 1970: 58).

²³ Bu gelişmenin, Türk yönetici elitinin düşünce yapısı ve ideolojisi açısından değerlendirildiğinde pek de şaşırtıcı olmadığı hatta Türkiye'nin kendisine birincil amaç olarak belirlediği Batılı devletlerle aynı seviyeye gelebilme, kendisini Batılı devletlerden biri olarak kabul ettirme amacıyla birebir örtüştüğü söylenebilir.

²⁴ Bu durumun belirgin bir örneği, Türkiye'nin 1948 yılında kurulan İsrail'in Sovyet Rusya tarafından desteklediğini düşünmesi ve Ortadoğu'da komünist oluşumları destekleyeceği düşüncesiyle bir süre tanınmamış olmasında görülebilir (Kürkçüoğlu, 1972: 31).

Bu dönemde Türk dış politikasının yönünü belirleyen bir diğer gelişme, Ortadoğu bölgesine yönelik ABD ve Batılı devletlerin politikaları olmuştur. Sovyetlere karşı ittifak arayan Türkiye'nin ve Sovyetlerin yayılcı politikalarına karşı Ortadoğu'da da önlem almak isteyen ABD ve Batılı devletlerin dış politika yaklaşımları ve rolleri birbiriyle uyumlu olmuştur. Her iki taraf da yayılmakta olan komünizm tehlikesine karşı bir önlem alınması gerektiğine inanmıştır. Bu bağlamda, benzeşen politikaların ilk habercisi Amerikan Başkanı Henry Truman'ın adıyla bilinen ve Yunanistan ile Türkiye'ye askeri ve mali yardım öngören "Truman doktrini"²⁵ çerçevesinde Türkiye'nin Sovyetlere karşı desteklenmesi amacıyla ABD tarafından başlatılan girişimlerdir (Lütem, 1992: 198). Diğer bir deyişle, Türkiye ve ABD'nin dış politika çıkarları Ortadoğu'da yakınlaşmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'nin Ortadoğu'nun savunmasındaki rolü 1947 yılında Truman doktrini ile Ortadoğu'da ABD'nin Sovyetleri çevreleme politikasıyla²⁶ somut bir hal almıştır (Vali, 1971: 279). Aynı şekilde, kendisini Batılı bir devlet olarak gören Türkiye, Batılı devletler ile ortak bir tehdit algılamasına sahip olmuş ve dış politikasını bu doğrultuda yönlendirmiştir.

Sonuçta, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine olan coğrafi yakınlığı ve bölgenin Batılı devletler için önemi ile bölgede Sovyetlerin yayılcılığını önleme isteği gibi etkenler, Batılı devletlerin Ortadoğu'da Türkiye'ye biçtiği ve Türkiye'nin ileriki yıllarda üstleneceği rolün çerçevesini oluşturmuştur (Gürkan, 1987: 34-40). Türkiye'nin Sovyetlere ve Ortadoğu'ya sınır komşusu olması ve Batılı değerleri benimsemesi, Batı'nın Türkiye'yi Ortadoğu'daki çıkarlarını koruyabilecek bir konumda görmesi ile sonuçlanmıştır.

Türkiye tarafında ise, Sovyetlere karşı güvenliğini sağlayabilecek bir ittifak içinde yer almanın gerekliliği, Batılı devletlerden biri olarak kabul görme arzusu gibi etkenler ile ekonomik ve siyasi açıdan gelişme çabaları için Batı desteğinin gerekliliği, Türkiye'nin üstleneceği rollerde Batı etkisini kabullenmesi sonucunu doğurmuştur (Uslu, 2003: 111-112). Dönemin Cumhurbaşkanı İnönü, 1948 yılı

²⁵ Truman Doktrini ile ABD, Sovyetlerin yaymaya çalıştığı komünist ideolojinin özellikle Avrupa kıtası olmak üzere diğer devletlere de sıçramasını engellemeyi amaçlamıştır (Lütem, 1992: 198-199).

²⁶ ABD ve İngiltere'nin Sovyetleri Ortadoğu'da çevreleme girişimleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Persson, 1998).

Meclis açılış konuşmasında Türkiye'nin ABD desteğine ihtiyacı ve verilen desteğin ne denli şükranla kabul edildiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Dost Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin şükranla karşıladığımız askeri malzeme yardımları silahlı birliklerimizin modern teçhizatla takviye edilmesine geniş ölçüde hizmet etmekte ve sistemli bir eğitimle eğitilmesini sağlamaktadır.” (TBMM 8. Dönem 3. Yasama Yılı Açış Konuşmaları, 1948).

1948 yılında Kuzey Atlantik bölgesinin Sovyet tehdidine karşı korunabilmesi amacıyla kurulan NATO'ya²⁷ üye olabilmek Türk karar vericiler için çok önemli görülmüştür. Gerek Türkiye'nin güvenlik ihtiyacını karşılayabilmek gerekse de Türkiye'nin Batılı bir devlet olarak kabul edildiğinin somut bir göstergesi olması için bu girişim kayda değerdir. Ancak bu talebi olumsuz karşılanmıştır (Harris, 1972: 35-38; Gönübol vd, 1996: 223-226). Türk dış politikasına yön veren bu gelişmelerin nedenleri ve sonuçları, günümüze kadar etkisini devam ettirmiştir. Bir sonraki kısımda bu gelişmelerden daha detaylı bir biçimde bahsedilecektir.

1945-1950 döneminde Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmeleri ve bölgenin içinde bulunduğu durumu değerlendirecek olursak, daha önce Fransa ve İngiltere gibi Avrupalı güçlerin himayesi ya da mandası altında bulunan bölgelerde bu devletlerin II. Dünya Savaşı sonrası çekilmesi ile birlikte yeni ve bağımsız sayılabilecek devletler ortaya çıkmıştır. İngiltere ve Fransa'nın bölgeden çekilmesinin bir diğer sonucu, bölgede ortaya çıkan güç boşluklarıdır. Bölgede yer alan bu yeni devletlerin etnik, mezhepsel ve dini açıdan oldukça çeşitli unsurları içinde barındırdığı ve oluşan güç boşlukları göz önüne alındığında Ortadoğu, kendi içinde ve küresel çaplı çatışmalara yol açabilecek potansiyele sahip bir bölge haline gelmiştir (Hinnebusch, 2003: 159-160; McGhee, 1990: 2-6). Bu durum, bölgeye büyük güçlerin (Sovyetler ve ABD) dikkatini yönlendirmesiyle sonuçlanmış ve bölge ülkelerinin politikalarını oluştururken bu faktörü göz önünde bulundurmasını zorunlu kılmıştır.

Türkiye açısından bakıldığında, Ortadoğu'da ortaya çıkan bu yeni devletler – çoğunluğu Müslüman olan ve Osmanlı yönetiminden kalan bazı mirasların hala akıllarda olduğu – özellikle Sovyetler ve komünizm tehlikesi çerçevesinde tehdit

²⁷ NATO: North Atlantic Treaty Organization.

ve istikrarsızlık kaynağı olarak algılanmıştır (Vali, 1971: 278). Bu sebeple, ilişkilerde ihtiyatlılık söz konusu olmuştur. Ayrıca bu dönem süresince yaşanan gelişmeler, Türkiye tarafında genellikle Batılı devletlerle ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmiş ve adımlar bu yönde atılmıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 19).

Ortadoğu bölgesinde Türkiye'yi ilgilendiren en önemli gelişme bu dönemde Filistin topraklarının taksimi ve bir Yahudi devletinin kurulması olmuştur. İlk etapta, Türkiye BM Genel Kurulunda Arap ülkeleri tarafından bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına yönelik kararları destekleyen az sayıda ülkeden biri olmuştur. Ancak bağımsız bir Filistin devleti kurulmamıştır. Bununla birlikte, Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulması ve Türkiye'nin İsrail devletini tanıması –İsrail devletini tanıyan ilk Müslüman devlet - gibi gelişmeler Türk-Arap ilişkilerine önemli bir darbe inmiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 26-32). Ayrıca 1948 yılında Arapların Filistin'i işgal etmesi ve İsrail'e savaş açması ile başlayan Arap-İsrail savaşı²⁸ sonucunda Türkiye, Arap devletlerinin karşı çıkmasına rağmen BM Filistin uzlaşma komisyonuna katılmıştır. Batılı devletlerle birlikte tarafsız bir tutum izlemesi de Türk-Arap ilişkilerinin olumsuz etkilenmesine sebep olan bir başka faktör olmuştur (Kürkçüoğlu, 1987: 14-15). Sonuç olarak, Türkiye'nin yeni kurulan İsrail devletini tanıması ve Ortadoğu'ya yönelik politikalarında Batılı devletlerle paralel tutumlar takınması, Türkiye'nin dış politika rollerinde Batılılaşma ve Batılı bir devlet olarak kabul görme çabalarının önemli bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Özetle, II. Dünya Savaşı süresince tarafsız²⁹ kalmaya çalışan Türkiye, savaşın sonunda sembolik olarak Almanya'ya savaş ilan etmiş ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyelerinden olmuştur (Akşin, 2002). Savaş sonrası dönemde, diğer bir deyişle Soğuk Savaş'ın başladığı yıllarda, değişen uluslararası ortam ve yaşanan gelişmeler, özellikle Sovyet Rusya'nın yayılcı politikalarının etkisiyle, Türkiye'yi dış politikasını yeniden şekillendirmek zorunda bırakmıştır.

Kuruluş döneminde Ortadoğu'ya yönelik mesafeli politikalar izleyen Türkiye bu dönemde de benzer roller çerçevesinde tarafsız ve mesafeli

²⁸ Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları hakkında detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*.

²⁹ Türkiye'nin 2.Dünya Savaşı süresince izlemeye çalıştığı tarafsızlık politikası hakkında daha fazla bilgi için bkz. Selim Deringil, *Denge Oyunu*.

politikalarına devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın Türkiye için ilk habercilerinden olan Sovyet talepleri karşısında ise Sovyetlere karşı ittifak arayışına girmiş ve Batılı müttefiklerinden Truman Doktrini çerçevesinde yardım almaya başlamıştır. Bu doğrultuda, Türk dış politikası ve üstlenilen roller Batılı devletlerin etkisiyle önemli bir değişim sürecine girmiştir. Ortadoğu'ya yönelik yeni roller üstlenen Türkiye için, etkisi - özellikle Türk-Arap ilişkileri üzerindeki olumsuz etkileri - ileriki yıllarda görülmek üzere önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bunun en belirgin sonuçlarından bir tanesi İsrail'in tanınması ve yarattığı yan etkiler olmuştur.

2.2 . Menderes Dönemi: Soğuk Savaş ve Ortadoğu'da Batı'nın İleri Karakolu Türkiye (1950-1960)

Soğuk Savaş döneminde Türkiye, Batılı bir devlet olarak kabul edilme çabalarının bir göstergesi olması ve Truman Doktrini çerçevesinde aldığı yardımı güvence altına alabilmek adına³⁰ demokratikleşme çabalarına hız vermiştir (Ahmad, 1993: 107-108; Karpat, 2010b: 228-229). Bu bağlamda, kurulduğu tarihten itibaren devam eden ve dışardan demokratik olmadığı şeklinde eleştirilen tek parti yönetimini değiştirmek adına bir muhalefet partisi kurulmasına karar verilmiştir³¹.

1950 yılındaki seçimlerde, Demokrat Parti iktidarı eline almış ve yeni kurulan hükümet, Adnan Menderes liderliğinde göreve başlamıştır. Menderes yönetimi, daha önceki hükümetlerden ideolojik açıdan farklı bir yönetim anlayışına sahip olmamıştır. Kemalist felsefe çerçevesinde benimsenen temel ilkeler – laiklik, cumhuriyetçilik, milliyetçilik gibi-konusunda farklı bir uygulama ya da bu ilkelerden sapma gerçekleşmemiştir (McGhee, 1990: 90-91). Dolayısıyla Türkiye'nin dış politikada resmi kimliğini terk etmediği görülmüştür.

Nitekim en belirgin farklılık, dış politikada Kuruluş döneminin aksine Ortadoğu bölgesinin çok büyük önem kazanmış olmasıdır. Kuruluş döneminde

³⁰ Truman doktrini olarak adlandırılan programın temel amacı özgür ülkelerin komünist tehdidinden korunması olmuştur (Satterthwaite, 1972). Bu çerçevede Türkiye'de demokratikleşme çabaları hem Batılı bir devlet olmanın göstergesi olduğundan hem de Batılı devletlerin baskılarını azaltmak adına gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Ahmad, 1993: 102-120).

³¹ Bu çabalar, Türkiye'nin dış politikadaki temel amaçlarından biri olan "Batılı devletlerden biri olduğunu kabul ettirebilme" doğrultusunda değerlendirilmelidir.

Ortadoğu'ya yönelik kasıtlı olarak benimsenen izolasyonist ve ilgisiz dış politikaya dayalı rol algıları, Menderes döneminde terk edilmiştir (Bağcı, 2001: 3).

Yaşanan bu değişim inşacı yaklaşımla değerlendirildiğinde, resmi kimlik çerçevesinde oluşturulan farklı dış politika davranışları açıklanamamaktadır. Bu boşluğun doldurulabilmesi için rol teorisinin kavramsal araçlarından rol algıları kullanılabilir. Dış politikada benimsenen resmi kimlik çerçevesinde karar vericilerin farklı dünya algılamalarına sahip olmasıyla farklı rol algıları oluşturulmakta ve bu doğrultuda farklı politikalar izlenebilmektedir.

Başbakan Menderes, Türkiye'nin aktif bir dış politika benimsemesinin sebeplerini yayılcı amaçlardan ziyade bölgedeki gelişmelerin ülkelerin güvenliğine zarar verebilecek haller alabilmesiyle ilişkilendirmiştir. Bu bağlamda, Menderes Türk-Arap dostluğuna vurgu yaparak şu sözleri söylemiştir:

“Hudutlarımızın ötesinde dost ve kardeş bir millet yaşamaktadır. Bu dost ve kardeş milletin saadetini ve refahını temenni etmekten başka emelimiz yoktur....Herkes bilir ki hudutlarımız ötesinde kimsenin bir karış toprağında gözümüz yoktur....Memleketlerin hakiki menfaatlerine uymaktan ziyade birtakım hasis faaliyetlere müstenit gafletten ileri gelen siyaset oyunlarının etrafımızda bir tehlike yaratmaması için bunları elbette ki tedbirle karşılamak icap eder. Bu bakımdan hudutlarımız ötesinde cereyan eden hadiselerle yakından alakadar olmamız pek tabidir.” (05.10.1956, Milliyet).

Menderes'in bu beyanından da anlaşılacağı üzere Türkiye, dönem süresince Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmelerle yakından ilgilenmiş ve Türkiye'nin güvenliğinin bölge güvenliği ile bağlantılı olduğu dile getirilmiştir. Denilebilir ki, Türkiye Ortadoğu'ya yönelik –başarılı ya da başarısız – birçok girişimde bulunmuş ve dönemin dış politikası aktif, dinamik, belirleyici gibi kelimelerle tanımlanmıştır.

Menderes dönemi, diğer bir deyişle Demokrat Parti döneminde yaşanan gelişmeler değerlendirilmeden önce Türkiye ve uluslararası ortamın içinde bulunduğu koşullar hakkında bilgi vermek üstlenilen roller, bu rollerin etkileri ve sonuçlarının daha iyi incelenebilmesi açısından önemlidir.

İki karşıt blok ve ideoloji çerçevesinde büyük ölçüde şekillenen Soğuk Savaş döneminin etkisini iyice hissettirmeye başladığı 1950'li yıllarda uluslararası

ortam ve özellikle de Ortadoğu bölgesi büyük sorunların ve önemli çatışmaların yaşandığı bir alan olmuştur. Bu çerçevede bölge devletlerinin yanı sıra bir tarafta ABD ve İngiltere diğer tarafta da Sovyet Rusya karşılıklı olarak bölgeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Sovyetler, bölge devletlerine askeri teçhizat ve uzmanların göndererek bölgede nüfuz elde etmeye ve komünist ideolojiyi yaymaya çalışmıştır (Laquer, 1972: 213-214; Kenez, 2006: 208; Arı, 2008: 301-304). ABD ve İngiltere ise bu girişimlere yönelik bölgesel işbirliği ve savunma örgütleri kurulması yoluyla önlem almaya çalışmıştır (Persson, 1998: 91-287).

Batılı devletler açısından bakıldığında, Ortadoğu bölgesinin Sovyet tehlikesine karşı korunmasında Türkiye'nin önemli bir rolü olduğunu düşünülmüş ve bölgeye yönelik girişimlerinde Türkiye'nin özelliklerinden yararlanılması planlanmıştır. Öncelikle çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir nüfusa sahip olan Türkiye'nin, Batılı değerleri benimsemesi ve laik bir sistemle düzenlenmiş olan devlet yapısı ile Batı'nın Ortadoğu bölgesindeki ülkelere yönelik politikalarında bir örnek teşkil edebileceği düşünülmüştür (Vali, 1971: 278-279; McGhee, 1990: 126-138). Bu çerçevede Türkiye, Menderes yönetiminin de benimsediği "köprü", "büyük birader" gibi Batılı ülkeler ve bölge ülkeleri arasında yakınlaştırıcı rolleri tanımlayan bazı rolleri üstlenmiş ve bu roller doğrultusunda adımlar atmıştır (Bağcı, 1998: 103-105).

Diğer yandan Türkiye tarafında, Ortadoğu bölgesine yönelik Sovyetlerin büyük tehdit³² oluşturduğuna inanılmıştır. Sovyetlere karşı Batılı devletlerle ittifak arayışına gidilmiş ve Batılı organizasyonlara katılım için çaba sarf edilmiştir. Bunun en önemli örneği NATO üyeliği olmuştur (Yeşilbursa, 2010: 70-72). Türkiye, 1952 yılında NATO'ya kabul edilmiş ve bu tarihten sonra dış politikasında NATO üyeliği çok önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca bu dönemde Ortadoğu'nun Sovyet tehlikesine karşı korunmasında Türkiye'nin ne derece önemli olduğu Türk yöneticiler tarafından sık sık dile getirilen bir söylem haline gelmiştir. Bu bağlamda, Batılı devletlerin Ortadoğu'daki politikaları ve çıkarları Türk çıkarları ile birebir özdeş olarak algılanmıştır. (Bağcı, 1998: 101). Bölgenin güvenliğinin sağlanması hususunda Türkiye, NATO üyeliği çerçevesinde ve Batı

³² Her ne kadar Sovyetler, 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra politikalarında değişikliğe gidip barışçıl bir arada yaşama politikasını benimseseler de, Sovyetler Türkiye tarafında önemli bir tehdit olarak algılanmaya devam etmiştir (Bilge, 1996: 382-427).

ile birlikte hareket etmeye önem vermiş, diğer bir deyişle *sadık müttefik* rolü çerçevesinde hareket etmiştir.

Türkiye, bu dönemde Ortadoğu devletlerini yükselen Sovyet tehlikesine karşı bilinçlendirmek, bu devletleri Batı'nın kuracağı bir savunma örgütüne dâhil edebilmek gibi politikalar³³ benimsemiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün paktın kuruluşunun birinci yıldönümünü üzerine verdiği demeçte Ortadoğu'nun güvenliğine yönelik tehditlere karşı pakta bölge devletlerinin katılımına ne derece önem verildiği çok açık bir şekilde görülmüştür:

“Bağdat Paktı azasının bu bölgenin içinden veya dışından gelecek tecavüzlere karşı müştereken korunması gayesiyle kurulmuştur.....bütün memleketlerin ...bu yapıcı ve hayırhah teşebbüse bir an evvel katılmaları lazımdır. Ancak herhangi bir iltihakın o devletlerin kendi aruzu ve kendi menfaatlerini idrak ederek olması tabiidir. Kimseye iltihaka zorlamak veya tazyik etmek niyetinde değiliz ve hiçbir zaman da olmadık.” (25.02.1956, Milliyet).

Türkiye'nin NATO üyeliği çerçevesinde hareket ederken Ortadoğu ülkelerini Batı ve Batı'nın savunma örgütleriyle bir araya getirmeye çalışması ise *köprü* rolü açısından değerlendirilmiştir. Benimsenen bu rollerin aynı zamanda Türkiye'nin bölgede *lider* olma isteğiyle de yakın ilişki içinde olması da Türkiye'nin *lider ülke* rolünü benimsemesiyle sonuçlanmıştır. Diğer yandan bu durum, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik üstlenmiş olduğu rollerde Batı faktörünü yansıması açısından oldukça önemlidir.

Büyük güçlerin bölgeye yönelik müdahaleci politikalarının yanı sıra bölgenin kendi içindeki unsurların da bölge politikalarının oluşmasında etkili olduğu görülmüştür. Özellikle, çoğunluğu II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanmış olan Arap devletleri, Batılı devletlerin bölgeye yönelik girişimlerini Arap milliyetçiliği çerçevesinde Batı karşıtı bir tutumla

³³ Menderes, liderliği süresince diğer devletlerle ilişkileri blok politikaları çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu bağlamda, özellikle tarafsızlık gibi politikalar benimseyen devletlerin genel anlamda bütün devletler için tehlike arz ettiğini çünkü bunun sadece Sovyetlerin yayılmasını kolaylaştıracağını dile getirmiştir. Bu bağlamda, özellikle Bandung Konferansı'nda Batı'nın değerlerini en fazla ve belki de gereğinden fazla dile getiren Türkiye, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gözünde oldukça olumsuz bir imaj yaratmıştır (Bağcı, 2001: 58-61).

değerlendirmiştir (Owen, 2004: 57-59). Bu tutum, bölgede Arap devletlerinin karşı olmasına rağmen kurulan İsrail devletine Batılı devletlerden verilen destekle birlikte daha da yoğunlaşmıştır (Laquer, 1955; Halliday, 2005: 90-95; Arı, 2008: 241-299). Sonuç olarak, bölgedeki Müslüman Arap devletleri bir araya gelerek 1945 yılında Arap Birliği'ni³⁴ oluşturmuş ve 1950 yılında Arap Birliği Kolektif Güvenlik Pakti'nı kurarak birbirlerine silahlı yardım sözünü vermişlerdir (Halliday, 2005: 62-65).

Bölgede yaşanan gelişmeleri kısaca değerlendirecek olursak, Ortadoğu bölgesinin Sovyet tehlikesine karşı korunması ABD ve İngiltere için bu dönemde çok büyük önem arz etmiştir (Campbell, 1958: 4-5). Bu bağlamda, Menderes liderliği süresince Türkiye, ABD ve İngiltere gibi Batılı devletlerle Ortadoğu bölgesine yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden ilki 1951 yılında ortaya çıkan Ortadoğu Komutanlığı projesi (MEC³⁵) olmuştur. Ortadoğu Komutanlığı projesi, ABD, İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra Türkiye'nin de katıldığı bir projedir. Temel amacı, Süveyş bölgesini korumaktır (Yeşilbursa, 1999: 70-75). Bu sebeple, Ortadoğu Komutanlığı projesinin hayata geçirilebilmesi Mısır'ın desteğine bağlı olmuştur (Campbell, 1958: 43-45). Nitekim Mısır tarafında ve haliyle Arap dünyasında böyle bir girişim, bölgede sömürgeci ve büyük güçlerin bölgeyi kontrol etme girişimleri olarak algılanmıştır (Persson, 1998: 91-99). Sonuç olarak, Arap milliyetçiliğini arkasına alan ve bu çerçevede Arap devletlerinin liderliğini üstlenmeyi amaçlayan Mısır tarafından kabul görmemiş ve ölü doğmuştur.

Bölgenin korunmasına yönelik girişimlerden vazgeçmeyen ABD ve İngiltere'nin Mısır'ın desteğini kazanmak adına 1953 yılında başlattığı bir diğer proje Ortadoğu Savunma Örgütü³⁶ olmuştur. Ancak bu girişim de Mısır'ın karşı çıkmasıyla faaliyete geçememiştir. Diğer yandan, bu iki girişim Mısır'ı ve lideri Nasır'ı Arap dünyasının lideri konumuna getirirken Türk-Arap ilişkilerinin giderek bozulmasına yol açmıştır. Arapların gözünde Türkiye, Batı'nın bölgedeki bir uzantısı, aracı olarak görülmeye başlanmıştır (Vali, 1971: 283; McGhee, 1990: 138-142; Uslu, 2003: 115-116). Bozulan Türk-Arap ilişkilerinin yan etkileri,

³⁴ Arap Birliği resmi sitesi için bkz. www.lasportal.org/Pages/Welcome.aspx.

³⁵ MEC: Middle East Command.

³⁶ MEDO: Middle East Defense Organization.

Türkiye'nin bölgede üstlenebileceği düşünülen lider ya da köprü rollerinin uygulanabilirliği üzerinde kendini göstermiştir (McGhee, 1990: 142).

Bu gelişmeler üzerine dönemin ABD Dış İşleri Bakanı J. F. Dulles'in 1953 yılında bölge ülkelerini ziyaret etmesi ile birlikte, ABD'nin bölgenin korunmasına yönelik Kuzey Kuşak girişi³⁷ başlatılmıştır. Bu girişim, bölgeye yönelik savunma organizasyonlarının kurulmasından vazgeçildiğinin göstergesi olmuştur. Bunun yerine, Sovyetlerin güney sınırlarındaki devletlerin –Türkiye'den Pakistan'a kadar geniş bir alanda - kendi aralarında ikili ve çoklu anlaşmalar içine girmesi ve böylelikle Sovyetlerin yayılmasına yönelik bir set çekilmesi planlanmıştır (Persson, 1998: 113-123). Kuzey Kuşak girişimi, 1955 yılında hayata geçirilen Bağdat Paketi'nin temellerini oluşturması açısından da ayrıca önemli olmuştur.

Türkiye, bölgeye yönelik diğer girişimlerde olduğu gibi Kuzey Kuşak girişiminde de kilit bir rol üstlenmiştir. 1954 yılında Türkiye ve Pakistan arasında imzalanan Dostane İşbirliği Antlaşması bu girişimin ilk sonuçlarından (Persson, 1998: 123-134). Diğer yandan Arapların önemli bir çoğunluk oluşturduğu bölgede, savunma organizasyonlarına Arap devletlerinin katılımının ne derece hayati olduğu daha önceki başarısız iki girişimde açıkça görülmüştür. Bu çerçevede, Menderes, Türkiye'nin bölgede üstlendiği roller çerçevesinde Arap devletlerine bir savunma örgütü kurulmasının gerekliliğini anlatabilmek ve onları Sovyet tehlikesine ikna edebilmek için girişimlere başlamıştır. İlk adım olarak bölgede bir savunma örgütü kurulması amacıyla 1955 yılında Irak, Suriye ve Lübnan'ı kapsayan geziler dizisi başlatılmıştır. Ancak Arap dünyasında sadece Irak, böyle bir organizasyona katılmayı kabul etmiştir (Bağcı, 2001: 61-66). Sonuç olarak, Türkiye ve Irak arasında 1955 yılında Bağdat Paketi anlaşması imzalanmış ve aynı yıl içinde pakta İngiltere, Pakistan ve İran da katılmıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 65-66). Ancak katılımı hedeflenen diğer Arap devletleri bu fikre olumsuz bakmış ve Arap Birliği'nden bu pakta katılmama kararı çıkmıştır. Örgütün fikir babası olan fakat katılmayan ABD ise bunu pakta katılarak hem bölgede Mısır ve Suudi Arabistan'ı tedirgin etmemek hem de Sovyetlerin bölgeye yönelik daha aktif politikalar izleyebilmesi için gerekli bahaneleri yaratmamak ve İsrail'i bölgede

³⁷ Kuzey Kuşak Girişimi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Magnuss Persson, *The Great Britain, The United States and The Security of The Middle East: The Formation of The Baghdad Pact*.

iyice yalnızlaştırmamak için yapmamıştır (Gönlübol vd, 1996: 267-268). Fakat örgüte katılmama kararı ile ABD, bir nevi örgütün sakat doğmasına sebep olmuştur.

1955 yılında kurulan Bağdat Paktı, bölgede büyük yan etkiler yaratmıştır (Uzer ve Uzer, 2005). Türkiye açısından Arap dünyasındaki zaten geçmişteki politikaların sebep olduğu olumsuz imaj daha da kötü bir hal almıştır. Benzer şekilde Türk-Sovyet ilişkilerinin de gerildiği görülmüştür. Pakt, Arap Birliği'ne ve Arapların Güvenlik paktına üye olan Irak'ın da bölgede yalnızlaşması ile sonuçlanmıştır. Diğer yandan, Sovyetlerin paktın kurulmasına şiddetle karşı çıkışı bölgedeki Arap devletleri ile arasındaki ilişkilerin yakınlaşmasına ortam sağlamıştır. Ayrıca, bölgedeki Arap devletleri Mısır-Suriye-Suudi Arabistan'ın, Türkiye ve Batılı devletlerin bölgeye yönelik girişimlerine karşı bloklaşmasına yol açmıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 66-78; Gönlübol vd, 1996: 269-271; Persson, 1998: 154-158). Sonuç olarak, bölgede Sovyetleri önemli bir tehdit olarak gören ve bu çerçevede önlem almak isteyen Türkiye ve Batılı devletler, Arap dünyasında Sovyetlerin bir tehdit olarak algılanmaması, Arap milliyetçiliği ve Batı karşıtı tutum gibi nedenlerden dolayı girişmiş oldukları savunma organizasyonlarında hedefledikleri amaçlara ulaşamamışlardır.

Bağdat Paktı'yla ilgili olabilecek bir diğer gelişme, Süveyş Kanalı üzerindeki Mısır-İngiliz anlaşmazlıklarının³⁸ 1956 yılında Süveyş Bunalımına³⁹

³⁸ 1956 yılında Asvan Barajının yapımı için gerekli olan kredileri geri çeken ABD ve İngiltere'ye tepki olarak Nasır kanalı millileştirdiğini duyurmuştur. Kanalin yönetimini elinde bulunduran şirketin 99 yıllık imtiyaz süresinin bitmesine zaten az kalmış olduğunu ve 1968 yılında kanal yönetiminin Mısır'a geçeceğini belirterek buradan gelen gelirle baraj inşaatının devam edeceğini belirtmiştir (Arı, 2008: 257-258). Daha detaylı bilgi için bkz. Mahmut Dikerdem, *Ortaoğu'da Devrim Yılları*.

³⁹ Batılı devletler ve Türkiye'nin bölgede savunma organizasyonu kurma girişimlerine karşı çıkmasıyla Mısır, aslında Batı'ya karşı tutumunu da belli etmiştir. Bu çerçevede, Sovyetlerle yakın ilişkiler içine girmesi ve Süveyş Kanalı'nı 1956 yılında millileştirdiğini açıklamasıyla özellikle İngiltere ve Fransa'nın hem bölgedeki hem de dünya çapındaki itibarını sarsmıştır. Gerçekleştirilen arabuluculuk faaliyetleri, konferanslar bir çözüm üretememiş, Mısır'ın bu hareketinden vazgeçmesi sağlanamamıştır. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail bir araya gelerek Mısır'ın Süveyş Kanalı üzerindeki hamlesine yönelik savaş açma kararı almıştır (Halliday, 2005: 112-114; Arı, 2008: 257-261). İsrail'in Mısır'a saldırması ve İngiltere-Fransa'nın kanala asker çıkarması ile sonuçlanan bu gelişmeler ABD ve Rusya'nın tepkisi ile karşılaşmış ve bu ülkelerin derhal askerlerini çekmesi istenmiştir (Quandt, 2005: 4-5, 11). Daha detaylı bilgi için bkz. Mahmut Dikerdem, *Ortaoğu'da Devrim Yılları*.

yol açmış olmasıdır. Bunalım sonucunda Mısır ve İngiltere-Fransa-İsrail bölgede karşı karşıya gelmiştir. Bu durumda, bölgeyle yakından ilgilenen Sovyetler ve ABD de soruna müdahil olmuştur.

Süveyş ile ilgili başarısız müdahale sonucunda İngiltere ve Fransa Kanal'dan askerlerini çekmiş, İsrail müdahale öncesi sınırlarına geri çekilmiştir (Gönlübol vd, 1996: 278-282). Mısır'ın ise Kanal'ı millileştirme girişimi uluslararası ortamda kabul görmüştür.

Türkiye tarafında değerlendirildiğinde Süveyş Bunalımına verilen tepki, Batı'yla ilişkilerinden büyük oranda etkilenmesi bakımından oldukça dikkat çekici olmuştur (Yeşilbursa, 2010: 74). Zira Kanal'a müdahalede bulunan devletlerden İngiltere-Fransa NATO müttefikidir ve İngiltere aynı zamanda Bağdat Pakti'na üyedir. Bu çerçevede Türkiye NATO üyesi olarak ABD'nin tarafsız politikalarını desteklemiştir. Ancak aynı zamanda Bağdat Pakti'nin kurucu üyelerinden olan Türkiye, Ortadoğu'da böylesine bir girişim karşısında Arap devletlerinde oluşan havayı yumuşatmak adına İngiltere'nin müdahalesine yönelik sınırlı bir çıkışla yetinmek durumunda kalmıştır. Dışişleri Bakanı Köprülü Daily Mail gazetesinin muhabirine Türkiye'nin tepkisinin ne şekilde olacağı hakkında bilgi veren demecinde şu cümleleri kullanmıştır:

“İngiltere ile olan münasebetlerimizin güç duruma düşmesini arzu etmeyiz, fakat güçlük Londra'dan gelmiştir.” (24.06.1958, Milliyet).

Aynı amaçla Türkiye, İsrail'deki Türk Büyükelçisini geri çağırmıştır. Fakat bu girişimler bir jest olmaktan öteye gidememiş ve Araplar üzerinde istenilen etkiyi yaratamamıştır (Uslu, 2003: 128-129). Bununla birlikte, Türkiye ve ABD ilişkilerini etkileyebilecek bir faktör olarak görülen İsrail ile ilişkilerin bu gelişme sonrası olumsuz etkilenmemesi için durum İsrail tarafına anlatılmaya çalışılmıştır (Aykan, 1993: 93). Sonuç olarak, Bağdat Pakti ile benzer şekilde Süveyş Bunalımı sırasında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin bölgedeki imajını kötü etkilemiş ve Araplarla ilişkilerin daha da bozulmasına yol açmıştır. Ancak Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarını belirlerken Batı ile ilişkilerinin ne derece ön planda olduğu bu gelişmelerle birebir görülmüştür.

Süveyş Bunalımının sonuçları bölgeye müdahil olan Batılı devletler İngiltere ve ABD açısından bazı değişiklikler getirmiştir. Özellikle İngiltere için

Ortadoğu'daki liderliğin sona erdiğini haber veren bunalım, ABD'nin Eisenhower Doktrini⁴⁰ ile bölge devletlerine askeri, mali yardımlarda bulunacağını ve talep edilirse silahlı kuvvetleriyle de yardım edeceğini açıklamasına yol açmıştır (Vali, 1971: 283-284; Quandt, 2005: 11-12, 23) . Bu bağlamda, Bağdat Paktı'nın dört bölgesel üyesi Türkiye, Irak, İran ve Pakistan, bu doktrinden duydukları memnuniyeti dile getirmişler ve bölgede ABD etkisinin artmasının komünist tehlikeye karşı önemli bir destek sağlayacağını belirtmişlerdir (Gönlübol vd, 1996: 288-289). Pratikte de görüleceği üzere bu doktrin ile birlikte ABD, bölgede yaşanan gelişmelerle yakından ilgilenmiş ve hatta zaman zaman Sovyetlerle karşı karşıya gelmiştir.

ABD ve Sovyetlerin Ortadoğu bölgesinde karşı karşıya gelmelerine yol açan gelişme, 1957-58 yıllarında gerçekleşen Türkiye-Suriye krizi olmuştur. Mısır ile birlikte Batı karşıtı bir tutum takınan ve Sovyetlerle çok yakın ilişkileri olan Suriye'nin sınırları içinde çok sayıda Sovyet uzman ve teknisyeni barındırdığı, Sovyetlerden önemli miktarda silah satın aldığı - silah deposu haline geldiği – düşünülmüştür. Bu bağlamda Suriye, Türkiye'nin tehdit sıralamasında⁴¹ üst sıralara yükselmiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 104-105). İki devlet arasında gerçekleşebilecek bu tip bir kriz, ABD'nin Eisenhower doktrini çerçevesinde bölgede herhangi bir soruna müdahil olacağını pratikte de göstermesi açısından oldukça önemlidir (Bağcı, 2001: 89-98).

Menderes döneminde Ortadoğu'da yaşanan bir diğer önemli gelişme 1958 yılında Bağdat Paktı üyelerinden Irak'ta yaşanan darbe olmuştur. Bağdat Paktı'na üye olarak zaten Arap dünyasında yalnızlaşan Irak'ta, Nasır yanlısı güçlerin bir darbe sonucu yönetimi devirmeleri sonucunda hem pakt hem de Türkiye'nin öncülüğünde oluşturulmaya çalışılan savunma girişimi büyük yara almıştır. Bu gelişmeyle birlikte büyük çabalar sarf edilen pakt 1959 yılında Irak'ın ayrılmasıyla

⁴⁰ Eisenhower doktrini hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Harry N. Howard, *The Regional Pacts and the Eisenhower Doctrine*; Peter L. Han, *Securing the Middle East: the Eisenhower Doctrine of 1957*.

⁴¹ Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığması, Mısır birliklerinin de Suriye'ye askeri birlik göndermesi gibi gelişmelerle kriz iyice tırmanmıştır. Nitekim ABD ve Sovyetlerin de olaya müdahil olacaklarının sinyallerini vermeleri ile birlikte herhangi bir çatışma çıkmamış, Suriye'nin 1958 yılında Türkiye'ye güvence vermesi ile kriz sona ermiştir. Aynı yıl içinde Suriye ve Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmaları ve Türkiye'nin de bu birleşmeyi kısa sürede tanınması ile kriz herhangi bir çatışmaya dönüşmeden sonlanmıştır.

dağılmıştır. Paktın üyeleri bunun üzerine Ankara’da bir araya gelerek Merkezi İşbirliği Antlaşması’na (CENTO⁴²) imza atmışlardır (Kürkçüoğlu, 1972: 128-135).

Özetle, Menderes dönemi, Türk dış politikasında Batı etkisinin, özellikle ABD, büyük ölçüde belirleyici olduğu bir dönem olmuştur. Sovyetlerin toprak taleplerine maruz kalan Türkiye, tek başına kendi güvenliğini sağlayacak kapasiteden yoksun olması sebebiyle uluslararası ortamda ittifak arayışına girdiği geçmiş yıllarda Batılı devletlerle yakınlaşmıştır. Bu durum, Türkiye’nin Batılı bir devlet kimliği ve Batılılaşma çabalarıyla örtüşmesi açısından Türkiye için kolaylaştırıcı faktörler oluşturmuştur. Sonuç itibarıyla, Türkiye Batıyla her alanda politikalarını özdeşleştirmeye gayret göstermiştir. Politikalarını oluştururken Batılı devletlerle ilişkileri her zaman önemli bir rol oynamıştır.

Bu bağlamda, Ortadoğu’nun Batı için hayati bir önemi haiz olması ve Türkiye’nin bölgede sahip olduğu düşünülen liderlik kapasitesi doğrultusunda Batı’nın çıkarlarını koruyabileceği yönündeki düşünce, Türkiye için Batılı devletler nazarında Ortadoğu’nun savunmasına yönelik çok kilit bir konuma yükselmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum, Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu güvenlik sağlama ve ekonomik yardımlar gibi diğer maddi faktörlerle birleştiğinde, Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik üstleneceği ve Batı’nın Türkiye’den bölgede beklediği rolün kavramsal çerçevesi meydana gelmiştir.

Türkiye, Menderes döneminde resmi kimliği çerçevesinde dış politikasında Ortadoğu savunması ile yakından ilişkili olacak şekilde NATO üyesi olarak *sadık müttefik* rol algısı benimsemiştir. Ayrıca Ortadoğu ülkelerini kurulan savunma girişimlerine dâhil edebilmek adına Batı ile bölge arasında bir *köprü* olmasına imkân sağlayacak rol algıları oluşturmuştur. Bununla birlikte, Ortadoğu ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmaya çalışarak onların politikalarına yön vermeye çalışmasıyla zaman zaman *lider ülke* rolü çerçevesinde hareket ettiği görülmüştür.

Nitekim bölgenin kendi içindeki faktörler ve Türkiye’nin üstlendiği rolleri icra edebilme kapasitesi çerçevesinde bölgede yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde, Türkiye planladığı politika hedeflerine ulaşamamıştır. Her ne kadar Sovyetlerin bölgeye yönelik yayılmasını belirli bir ölçüde engelleyebilmiş ve Batılı devletlerle ilişkilerini yakın tutmayı başarabilmişse de, Arap dünyasına

⁴² CENTO: Central Treaty Organization.

yönelik liderlik etme, Doğu ve Batı arasında bir köprü olma hedefini başarmak bir yana bölge ülkeleri ile ilişkileri hiç olmadığı kadar bozulmuştur. Sonuçta, bölgede yalnız kalmış ve uzaklaştırılmıştır. Menderes dönemi süresince Ortadoğu'ya yönelik üstlenilen roller Tablo 2.1'de detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

2.3 . Yumuşama ve Özerklik Dönemi: Görelî Bağımsız Türkiye (1960-1979)

1960'lı yıllar hem Türkiye hem de uluslararası ortamda büyük değişikliklerin meydana geldiği yıllar olmuştur. Öncelikle Türkiye'de yönetim 1960 ve 1971 yıllarında yılında askeri darbe⁴³ süreçlerinden geçmiştir (Henze, 1992: 9-12; Gönlübol vd., 1996: 323-326; Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1996: 538-543). Her iki darbe sürecinde de kısa bir süre işbaşında kalan askeri yönetimler, daha sonra iktidarı sivil yönetimlere devretmiştir (Karpat, 2010a: 287-288).

Bu dönemde, iktidara gelen sivil yöneticiler geleneksel Kemalist ilke ve değerleri benimsemiş ve Ortadoğu bölgesine yönelik Kuruluş dönemindeki tarafsız dış politika çizgisini takip etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin önceki dönemlerde üye olduğu NATO ve CENTO gibi kurumlara bağlılığı kesin bir dille belirtilmiş ve devam etmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin söz konusu dönem boyunca dış politika rol algılarını oluştururken resmi kimliğin ön planda olduğu görülmüştür.

Diğer yandan, Kuruluş döneminde dış politika yapım sürecinde katı bir şekilde takip edilen laiklik ilkesi ve İslam faktörüne karşı benimsenen müsamahasız tutumun yumuşatıldığı görülmüştür. Diğer bir deyişle, dönem itibarıyla resmi kimlik dış politikada yöneticiler tarafından - özellikle aralıklarla iktidara gelen sağ görüşlü Adalet Partisi ve Milli Selamet Partisi döneminde⁴⁴ -

⁴³ 27 Mayıs darbesi olarak da bilinen askeri darbe sonucu yönetim değişikliği yaşanmıştır. İktidarı eline alan yönetimin dış politikada Kemalist ilkelere bağlı olacağını açıklamıştır. Ayrıca, müttefiklerine güven vermek açısından NATO ve CENTO' üyeliklerinin gerektirdiği sorumlulukların bilincinde oldukları ve bunlardan sapmayacakları dile getirilmiştir. Sonuçta, 2 yıllık bir süre boyunca iktidarda kalan askeri yönetimin Türkiye'nin geleneksel dış politika çizgisini takip ettiği görülmüştür (Gönlübol ve Ülman, 1966: 173-174).

⁴⁴ Adalet Partisi ve Milli Selamet Partisi liderlerinin sağ görüşlü olmaları, dış politika görüşlerini İslam çizgisinde belirlemeleri gibi faktörler sonucunda Türkiye, Araplarla ilişkilerde geçmişe oranla daha yakın bir tutum izlemiştir. Ancak o dönemde diğer görüşleri temsil eden parti ve liderlerin de dış politikada yalnızlığın aşılması ve çok taraflı

daha esnek bir biçimde uygulanmıştır (Mango, 1968: 233-234; Ahmad, 1991: 14-15; Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 788-791). Bu noktada, karar vericilerin dünya algılamaları ve bu doğrultuda oluşturdukları rol algıları çok önemli bir etkiye sahip olmuştur. Sonuçta, Müslümanlık, İslam gibi ortak özellikler genel olarak Ortadoğu'daki devletlerle ilişkilerde Türkiye için yakınlaştırıcı faktörler olarak ön planda yer almıştır.

Bu çerçevede, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının ve bölgeye yönelik üstlenmiş olduğu rollerin daha iyi anlaşılabilmesi adına Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasının yönünü belirleyen iç ve dış gelişmelerden bahsedilmesi oldukça önemlidir.

Uluslararası gelişmeler ve koşullar, ülkelerin dış politikası üzerinde oldukça belirleyici etkilere sahip olmaktadır. Bu dönemde Sovyetler ve ABD, nükleer silahlara sahip iki blok lideri olarak, bu silahların verebileceği hasarın farkında olmalarının da etkisiyle, karşılıklı tehdit algılamalarında bir değişim yaşamışlardır (Armaoğlu, 2004: 317-318). Sonuç olarak, uluslararası ortamda yaşanan diğer gelişmelerle birlikte özellikle iki blok arasındaki katı politikalar askeri açıdan yumuşama⁴⁵ belirtileri göstermiştir (Cox, 1990: 31-33; Brzezinski, 1992: 39-40). Haliyle Türkiye'nin de aralarında olduğu diğer devletler de, bu gelişmeye yönelik yeni tutumlar alma gereksinimi hissetmişler ve politikalarında değişiklikler yapabilmişlerdir.

1960'lı yılların bir diğer önemli gelişmesi, 3.Dünya ülkeleri olarak adlandırılan ve bağımsızlıklarını yeni kazanan birçok ülkenin ortaya çıkmasıdır (Armaoğlu, 2004: 318-319). Bu ülkelerin ortak olarak az gelişmiş olmaları ve siyasi açıdan genellikle tarafsızlığı tercih etmeleri dönemin siyasi ortamının, her ne kadar iki büyük güç varlığını devam ettirse de, bir bakıma çok taraflılığa doğru kaymasıyla sonuçlanmıştır (Cox,1992; Armaoğlu, 2004: 321). Siyasi açıdan çok taraflı bir uluslararası ortamın yolunu açan bu gelişmelerin yansımaları, doğal olarak ülkelerin dış politikalarında da kendisini göstermiştir.

politika izlenmesi amacıyla bu gelişmelere genel anlamda karşı çıkmamıştır (Kürkçüoğlu, 1987: 16-17).

⁴⁵ Soğuk Savaş döneminin 1969-1982 yılları arasında Sovyetler ve ABD arasındaki ilişkilerin katı politikalara kıyasla göreceli olarak yumuşama belirtileri gösterdiği bir dönem olan yumuşama (detente) dönemi hakkında bilgi için bkz. Raymond L. Garthoff, *Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*.

Yumuşama döneminde ABD'nin dış politikasının çerçevesi nükleer bir savaşın sonuçlarını göz önünde bulundurarak oluşturulmuştur. Böyle bir savaşın karşılıklı olarak yıkımla sonuçlanacağı düşüncesiyle hareket eden ABD, Sovyetlerle ilişkilerinde zaman zaman kendisini dezavantajlı konuma düşürdüğü yönünde eleştirilse de silahların kısıtlanması ve Sovyetlerle birebir karşılaşmadan kaçınılması için çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda, Türkiye ile askeri ve mali yardımlar konusunda önceki dönemlerle kıyaslandığında daha sıkı davranılmış ve ilişkilerde uzaklaşma yaşanmıştır (Harris, 1972).

Karşıt bloğun lideri Sovyetler, önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönem süresince de bölgeyle yakından ilgilenmiştir (Golan, 1971: 8-9). Bu sebeple Sovyetlerle ilişkiler, Türkiye'nin politika yapım aşamasında ve üstlendiği rollerde dikkate aldığı en önemli faktörlerden olmaya devam etmiştir. Uluslararası ortama hâkim olan yumuşama süreci, sonuç itibarıyla kendisini Türk-Sovyet ilişkilerinde de göstermiştir (Gökay, 2006: 98-100). Türk tarafında Sovyetlerin teşkil ettiği tehdit algısında önemli bir azalma gerçekleşmiştir (Laquer, 1972: 28-44). Bu çerçevede, Kıbrıs sorununun uluslararası ortamda Türkiye'nin ne denli yalnız olduğunu göstermesi ve Türkiye'nin yaşadığı rol çatışması sonucu ABD'den görece bağımsız bir biçimde politikalar izlemesi gerektiği inancı ile Türk-Sovyet ilişkilerinde büyük çaplı bir iyileşme yaşanmasa da görmezden gelinemeyecek bir düzelmeye⁴⁶ meydana gelmiştir (Bilge, 1996: 414-427). Bu durum, Türkiye'nin yeni roller üstlendiğinin ve önceki dönemin aksine Sovyetlerle ilişkilerini blok politikaları dâhilinde değerlendirmediklerinin bir göstergesi olması açısından çarpıcı bir gelişme olmuştur. Diğer bir yönüyle bu gelişme, Türkiye'nin üstlenmeye çalıştığı çok taraflılık çerçevesindeki rollerine kolaylaştırıcı etkide bulunmuştur.

Uluslararası koşullar ve gelişmeler Türkiye'nin de politikasında önemli değişikliklerle sonuçlanmıştır. Genel planda Türk dış politikasını etkileyen ve özel olarak Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yansımaları olan bu gelişmeler - Küba Krizi⁴⁷ (1962) ve Kıbrıs Sorunu⁴⁸ (1964) gibi - Türkiye'nin, müttefiki ABD ile

⁴⁶ Sovyetlerin barış atakları çerçevesinde Türk-Sovyet ilişkilerinin karşılıklı bakan ve başbakan seviyesinde gerçekleştirilen ziyaretlerle önemli bir düzelmeye sürecine girdiği görülmüştür (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1996: 524-528, 593).

⁴⁷ Sovyetlerin kıtalararası mesafeye ulaşan füze sistemlerine sahip olması ile ABD karşısında taktik avantaj elde etmesi karşısında, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı Avrupa ülkeleri, ABD'nin ülkelerine kısa menzilli füzeler yerleştirmesini kabul etmiştir. Sovyetler, büyük tepkisini gösterdikleri bu gelişme sonrasında Küba'ya nükleer füze

çıkarlarının her konuda birebir uyuşmadığını göstermesi açısından çarpıcıdır (Karaosmanoğlu, 1983: 157-159). Özellikle Kıbrıs sorunu ve bu konuda uluslararası kamuoyunun Türkiye'ye yalnız bırakan tutumu⁴⁹, Türkiye'nin çok güvendiği müttefiki ABD'den beklediği desteği görememesi (Johnson Mektubu ile ağır yara alan ilişkiler) Türkiye'nin tek yönlü, diğer bir deyişle ABD güdümlü, dış politikasının ne derece sıkıntılı ve zararlı olabileceğine işaret etmiştir (Erhan, 2009: 681-691). Sonuç olarak, Türkiye'nin özellikle Ortadoğu politikasında çok belirgin yansımaları olan bu gelişmeler, Türkiye için Ortadoğu'ya yönelik Menderes döneminde üstlenilen ve Batı etkisinin yoğun olduğu rollerde bir rol çatışması süreci doğurmuştur (Karaosmanoğlu, 1983: 161).

Bu dönemde Türk karar vericileri, politika yapım süreçlerinde önceki dönemlere kıyasla daha farklı dünya algılamaları ve bölge politikaları benimsemiştir. Uluslararası ortam ve politikalarda yaşanan yumuşama sürecinin yanı sıra Menderes dönemindeki bölgeye taraflı ve müdahaleci politikaların

sistemleri yerleştirme girişiminde bulunmuştur. İki süper gücü karşı karşıya getiren bu gelişmeler, Sovyetler ve ABD'nin karşılıklı olarak füze sistemlerini kaldırmak üzerine anlaşmaları ile sonuçlanmıştır. Nitekim bu gelişme, iki süper gücün de nükleer bir savaşın ne kadar yakın olduğunu anlamaları ve Soğuk Savaş sürecinin bu gelişme ile birlikte yumuşama dönemine girmesi açısından oldukça önemlidir. Diğer yandan, Küba Krizi süresince Türkiye, ABD'nin politikalarını koşulsuz destekler bir tutum takınmıştır. Ancak, ABD ve Sovyetlerin bu krizi bitirmek amacıyla yaptıkları görüşme sürecinde ABD'nin Türkiye için önemli bir güvenlik sağlayan füzelerin kaldırılması konusunda Türkiye'ye danışmadan karar alması, diğer bir deyişle Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atması, ikili ilişkileri yaralayan bir gelişme olmuştur (Sever, 1997; Hale, 2000/2003: 137-138).

⁴⁸ Kıbrıs adasında yaşayan Türklerin, adada Rumlar tarafından katliam sayılabilecek saldırgan politikalara maruz kalmaları ve Türk kamuoyunun da büyük baskısıyla Türkiye, adaya müdahale etme girişiminde bulunacağını sinyallerini vermiştir. Ancak bu durum NATO müttefiki olan iki ülke Türkiye ve Yunanistan'ı karşı karşıya getirmesi, Sovyetlerin adaya dışarıdan müdahale girişimine açıkça karşı çıkması ve Türkiye'ye nota vermesi gibi sebeplerden dolayı çok büyük sorunlara yol açabilecek bir potansiyele sahip olmuştur. Bu çerçevede, Türk tarafında yapılacak herhangi bir müdahale girişimi karşısında Amerikan Başkanı Lyndon Johnson tarafından dönemin Başbakanı İnönü'ye yazılan mektupta Sovyetlerin bu müdahale karşısında Türkiye'ye saldırması durumunda NATO müttefiklerinin Türkiye'nin yardımına gelmeyeceği ve Türkiye'nin ABD uçakları ve askeri teçhizatını NATO amaçları dışında kullanamayacağı belirtilmiştir (Landau, 1974). Bu gelişme, Türk-Amerikan ilişkilerini kökünden sarsacak etkiler doğurmuştur. Johnson Mektubu ve ilgili gelişmeler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Haluk Şahin, *Johnson Mektubu*.

⁴⁹ Uluslararası kamuoyunun Kıbrıs konusunda Türkiye'yi desteklemeyen tutumu, Türkiye'nin dış politikasını yeniden şekillendirmesi gerekliliğini ortaya çıkaran en önemli gelişmedir. Bu gelişme sonrası Türkiye, dış politikada kendini izole ve yalnız hissetmiştir (Gönlübol ve Ülman, 1966).

Türkiye'nin planladığı gibi sonuçlanmaması ve hem ekonomik hem de siyasal açıdan ağır yükler bırakması, bu durumun oluşmasında etkili olmuştur (Criss ve Bilgin, 1997). Daha açık belirtmek gerekirse, değişen uluslararası koşullar ve bir önceki dönemde üstlenilen rollerin günün şartlarına uyum sağlamaması gibi faktörler Türkiye'nin hali hazırdaki Ortadoğu politikası ve rolleri için bir rol çatışması doğurmuştur (Karaosmanoğlu, 1983: 161; Oran, 2009: 672-684). Bu çerçevede, Türk karar vericileri Türkiye'nin Ortadoğu'da yeni roller üstlenmesi gerektiğine inanmışlardır.

Ancak ele alınan süreçte çok çeşitli - zaman zaman zıt tabanlı - siyasal görüşleri temsil eden yöneticiler iktidara gelmesine rağmen Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve bölgeye yönelik üstlenilmesi gerektiği düşünülen roller çok büyük farklılıklar göstermemiştir. Diğer yandan yaşanan en belirgin değişim karar vericiler ve benimsedikleri dünya algılamaları doğrultusunda dış politika yapım aşamasında tercihlerin öncelik sırasında gerçekleşmiştir. Genel olarak bu dönemde üstlenilen rollerin kavramsal çerçevesi, blok politikalarından görece bağımsızlık ve çok taraflılık, Ortadoğu'ya yönelik bölgesel sorunlarda tarafsızlık ve barışçılık, bölge devletleriyle – özellikle İslam faktörü üzerinden - genel çapta ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik ve mevcut durumun korunmasını destekler biçimde şekillendirilmiştir (Vali, 1971: 310-312; Karaosmanoğlu, 1983: 166).

Sonuç olarak, dönem itibariyle Türkiye dış politikasında Ortadoğu'da NATO üyeliği çerçevesinde *sadık müttefik* rolünü devam ettirmiş ve Batı ile ilişkileri dış politikada belirleyici olmayı sürdürmüştür. Bununla birlikte, özellikle Kıbrıs sorunu ve Küba krizi çerçevesinde ikili ilişkilerde yaşanan sorunlar Türkiye'nin salt Batı yönelimli politikasını terk ederek görece daha bağımsız bir yol izlemesine sebep olmuştur. Diğer bir deyişle, Türkiye gücü ölçüsünde çerçevesinde *bölgesel güç* rolünü icra etmeye çalışmıştır.

Dönem itibariyle Ortadoğu bölgesinin kendine özgü sorunlarının devam ettiği görülmektedir. Karşıt blokların politikalarında görülen yumuşama durumu bölge devletlerinin, kendi içindeki sorunlarda tek başlarına kalacaklarını diğer bir deyişle ABD ya da Sovyetlerin müdahale etmeyeceğini düşünmelerine sebep olmuştur (Quandt, 2005: 24-25). Bu durum, bölgede devletlerin, özellikle Arap-İsrail çatışmaları olmak üzere, karşılaştıkları sorunlarda güç kullanma konusunda daha cesur davranmalarında etkili olmuştur. Diğer yandan, dönemin sonlarına doğru yaşanan, Camp David süreci olarak da bilinen, çatışmaların çözümüne

yönelik girişimler, bölgede barış ortamının sağlanmasındaki en büyük engellerinden birini oluşturan Arap-İsrail çatışmalarının farklı bir boyutta seyredebilmesine olanak sağlayabilecek bir gelişme olması açısından önemlidir (Halliday, 2005: 110-119; Quandt, 2005: 205-244). Ancak çatışmanın taraflarından Mısır, İsrail ve ABD'nin bir araya gelerek müzakerelere başladıkları bu süreç, hedeflendiği gibi sorunların çözülmesinde istenilen etkiyi yaratamamıştır. Bununla birlikte, herhangi bir barış sürecine karşı çıkan devletlerin varlığıyla, bölgenin radikal ve ılımlı olarak adlandırılan gruplara bölünmesinde önemli rol oynamıştır (Armaoğlu, 2004: 371-374).

Ayrıca, Arap ülkelerinin Batı karşıtı tutumlarının devam ettiği bu dönemde, petrol ihraç eden Arap ülkeleri Batılı devletlerle ilişkilerinde çok önemli bir koz elde etmişlerdir (Issawi, 1978: 5-9; Mansfield, 2010/2011: 396-397). Dönem içinde yaşanan petrol krizleri ve petrol fiyatlarının ani biçimde Araplar tarafından yükseltilmesi, etkileri tüm dünya ekonomisinde görülecek şekilde sonuçlar doğurmuştur (Halliday, 2005, 261-267). Özellikle petrol ihtiyacı yüksek Batılı sanayileşmiş ülkelerin zor durumda kaldığı bu krizler, petrol ihraç eden Arap ülkelerinin bu devletlerle ilişkilerinde önemli bir siyasi avantaj elde etmelerine sonuçlanmıştır.

Dönem süresince bölgede yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin bölgeye yönelik rolleri değerlendirilecek olursa, Türkiye bölge sorunlarına yönelik Arap devletleri lehine olumlu tarafsızlık ve Araplarla yakın ilişkiler çerçevesinde hareket edeceğinin sinyallerini 1967 ve 1973 yıllarında yaşanan Arap-İsrail savaşında⁵⁰ vermiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 163-167; Campbell, 1987: 68). Savaş süresince sınırları dâhilindeki üslerin ABD tarafından herhangi şekilde kuvvet kullanımı amaçlı kullanılmasına izin vermeyen Türkiye, savaş sonunda İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklardan geri çekilmesi gerektiğini belirtmiş ve kuvvet kullanımı ile kazanılan toprakları tanımayacağını ilan etmiştir (Karaosmanoğlu, 1983: 161, 163). Ayrıca, savaş sonrasında Kızılay aracılığıyla bölgeye insani yardım yardım göndermiştir.

⁵⁰ Ortadoğu bölgesinde barışın ve istikrarın sağlanabilmesi önündeki en büyük engellerden olan Arap-İsrail çatışması, zaman içinde Siyonist ve Arap milliyetçiliği gibi akımlarla beslenmiştir. 1948, 1967 ve 1973 yıllarında bölgede savaşla sonuçlanan bu çatışma, Filistin sorunu özelinde günümüzde de devam etmektedir.

Savaş, Türk-Arap ilişkileri üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Arap ülkelerinin uzunca bir süre bölgede Batılı devletlerin bir uzantısı ya da unsuru olarak gördükleri Türkiye'den böylesine yardım ve siyasi destek görmeleri Türklere olan sempatilerini arttırmıştır (Mango, 1968: 234). Bu çerçevede, Türkiye de ekonomik anlamda yeni pazarlar olarak gördüğü Arap ülkeleriyle ilişkilerini arttırabilmiştir. Bunun somut bir göstergesi 1967 ve 1973 savaşlarından sonra Arap ülkelerinin ABD ve İngiltere gibi Batılı devletlere kısa süreli petrol boykotu uygularken Türkiye'yi bundan muaf tutmuş olmalarında görülmüştür (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 788-791, 794-795).

Savaş Türk-Arap ilişkilerini olumlu yönde etkilerken, Türk-İsrail ve Türk-ABD ilişkileri için aynı şeyi söylemek mümkün olmamıştır. Savaş sonrası dönemde, özellikle ABD tarafından gelen Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerde aracı olması isteği Türk tarafında değer bulmamış ve reddedilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye, Menderes döneminin aksine bölgede ABD ile çıkarlarının özdeş olmadığı ve ABD'nin politikalarını koşulsuz destekler bir konumda olmadığını göstermiştir (Campbell, 1987: 70-75). Diğer yandan, Türkiye'nin bölgede ABD'den görece bağımsız bir rol üstlenmesi Arap tarafında Batı'nın bir unsuru olduğu imajının düzeltilmesine yardımcı olurken, ABD tarafında Türkiye'nin kendi çıkarları ve politikaları olduğu gerçeğinin altının çizilmesini sağlamıştır. Yine de, Türkiye'nin İsrail ve ABD ile ilişkileri Arap ülkelerinin beklediği kadar kötüleşmemiştir. Türkiye'nin özellikle ABD ile güvenlik açısından stratejik bir ilişkisinin bulunması bunun ardında yatan en önemli faktörlerdendir (Hubel, 1987: 108-110, 118).

Türkiye, bu dönemde Ortadoğu'ya yönelik İslam faktörünün izlerini taşıyan yeni rolü çerçevesinde 1960'ların ikinci yarısından itibaren İslam Zirve Konferansı'nın toplantılarına katılmıştır. Bu çerçevede birincil amacı Kıbrıs sorununda yaşadığı yalnızlığı aşabilmesi için gerekli kamuoyunu sağlamak olmuştur. Bu durum, 1960'ların ikinci yarısından itibaren dış politika karar vericilerin algılamalarında Kıbrıs sorununun ne denli belirleyici olduğunu göstermektedir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 791-794). Ayrıca, uluslararası ortamda sayıları artan gelişmekte olan ülkelerle ilişkilerini arttırmak isteyen Türkiye için bu gelişme, önceki yıllarda tarafsız devletlere karşı takınmış olduğu olumsuz tutumla kıyaslandığında, üstlendiği yeni roller çerçevesinde hareket ettiğinin bir başka göstergesi olmuştur. Ancak Türkiye'nin İslam Zirve Konferansı ile ilişkisi anayasal olarak laik bir ülkenin adında İslam bulunan bir örgütün toplantılarına

katılması açısından değerlendirildiğinde resmi kimliğin kesin bir şekilde vurguladığı laiklik ilkesiyle önemli çelişkiler oluşturmuştur. İçerideki kurumlardan da büyük eleştiri alan bu girişim dönem itibariyle Türk dış politikası için önemli çatışma unsurlarından birisi olmuştur.

Türkiye devam eden toplantılarda bölgeye yönelik üstlenmiş olduğu tarafsız ve eşit mesafeli rollerin gerektirdiği şekilde davranmış ve Arapları ilgilendirdiğini düşündüğü sorunlara taraf olmaktan kaçınmıştır. Ancak bunun yanında bölge ülkelerine karşı ayırım gözetmeksizin politikalarını oluşturmaya çalışmıştır. Bunun en somut örneği toplantılar sırasında bazı radikal Arap devletlerinin İsrail ile ilişkilerin toptan kesilmesine yönelik savundukları girişimleri desteklememesinde görülmüştür (Özcan, 1998: 163).

Ayrıca, dönemin en önemli çatışma kaynaklarından biri olan ve günümüzde de etkisini devam ettiren Filistin sorunu, Türkiye'nin bölgede yakından ilgilendiği ve bölge ülkeleriyle ilişkileri üzerinde belirleyici sonuçları olan önemli bir sorun olmuştur. Konferans toplantılarında sıklıkla gündeme getirilen konu, Türkiye açısından bölgeye yönelik üstlenmiş olduğu roller çerçevesinde değerlendirildiğinde bir çatışma unsuru yaratmıştır. Türkiye, Filistin sorununu siyasal bir düzlemde tartışmaktan kesinlikle imtina etmiş ve sorunu insani bir sorun olarak değerlendirmiştir (Aykan, 1993: 96). Her ne kadar bu dönemde üstlendiği rollerde Batılı devletlerin etkisi diğer dönemlere kıyasla daha az olsa da Türkiye, Filistin sorununda siyasi bir taraf olmaktan kaçınarak hem Batı hem de İsrail ile olan ilişkilerine zarar vermekten kaçınmıştır. Ve Batılı bir ülke olduğu inancına ters düşecek bir girişimde bulunmamaya dikkat etmiştir (Aykan, 1993: 99).

Benzer şekilde Türkiye için bölgede rol çatışması yaratabilecek bir gelişme olarak 1970'li yılların ikinci yarısında kurulan Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin koalisyon ortaklarından Milli Selamet Partisi'nin⁵¹ Filistin sorununda genel tutumun aksine Arap ülkelerinin desteklenmesi gerektiğini dile getirmesi gösterilebilir. Nitekim Türkiye, 1974 yılında Kıbrıs'a müdahalesi ve sonucunda

⁵¹ Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan, İslam ve Müslümanlık temelleri üzerinden oluşturduğu dış politika anlayışında NATO üyeliğinin tamamen sonlandırılması, İslam ülkeleri ile daha fazla yakınlaşma ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Türkiye'de bir ofisin olması gibi hedefleri savunmuştur (Türkmen, 2010: 17-18, 24).

müttefik ABD'nin kendisine silah ambargosu⁵² uygulamasıyla, bölgeye yönelik sorunlarda taraf olmama-tüm ülkelere eşit mesafede olma rolleriyle çatışacak şekilde Filistin sorununu desteklemeye, BM'de ve uluslararası forumlarda alınan kararlarda taraf tutmaya başlamıştır (Aykan, 1993: 97). FKÖ, Filistin halkının temsilcisi olarak tanınmış ve 1979 yılında Ankara'da FKÖ'nün bir ofisi açılmıştır (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1996: 594-598).

Türkiye, dönem süresince benimsediği genel olarak tarafsızlık tutumunu 1970 yılında Ürdün'de yaşanan ve Filistinli gerillalarla İsrail'in karşı karşıya gelmesine sebep olan kriz sırasında da göstermiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2009: 790). Ürdün krizi süreci, Suriye'nin de gerillaları destekler biçimde müdahil olmasıyla Araplar arası nitelik kazanmış ve bölgesel bir hale bürünmüştür. Nitekim kriz süresince ve sonrasında Türkiye, her iki tarafı da destekler bir tutumdan kaçınmış ve tarafsız görünmüştür. Türkiye için tarafsız ve barışçıl politikalar bağlamında değerlendirilmesi gereken bu tutum, Arap ülkeleri nezdinde takdir görmüştür (Karaosmanoğlu, 1983: 165-175). Bu durum Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerinde olumlu etkiler yaratması ve üstlenilen rollerin sonuçlarını yansıtması bakımından oldukça önemlidir.

Türkiye'nin ve Batı'nın müttefik İnan'ın 1979 yılında İslami bir devrimle rejim değişikliğine uğraması bölgedeki ilişkiler üzerinde çok derin etkiler bırakmıştır. Türkiye, yeni kurulan rejim, İnan'ın CENTO'dan ayrılması yönünde karar almasına rağmen kısa sürede tanımıştır⁵³ (Çetinsaya, 1998: 149-150). Ancak İnan'daki yeni rejimin Batı karşıtı tutum benimsemesi ve bölgede İslam temelli bir devrim amacı taşıyan politikalar izlemeye başlaması ilişkileri büyük ölçüde etkilemiştir (Halliday, 1977: 60-67). Fakat sonuç itibarıyla, ABD açısından bölgede Türkiye'nin stratejik önemi oldukça artmış ve bu durum ABD-Türkiye ilişkilerine de olumlu yansımıştır. (Çetinsaya, 1998: 149-151).

⁵² Türkiye'nin 1974 yılında Kıbrıs'a müdahalesi sonrası ABD tarafından uygulanan silah ambargosu ikili ilişkiler üzerinde derin yaralar açmıştır. Türkiye tarafında silah ambargosu askeri açıdan önemli olumsuzluklar doğurmuş ve bu çerçevede ABD'nin bu hareketi düşmanca bir hareket olarak değerlendirilmiştir (Uslu, 1997: 13-14).

⁵³ Türkiye, devrim sonrası ABD'nin İnan'a yönelik ambargo kararını kabul etmemiş ve ülkesindeki üslerin İnan'a müdahale amaçlı kullanılmasına izin vermemiştir (Çetinsaya, 1998: 150-151).

Özetle, 1960'lı yılların özellikle ortalarından itibaren Türk karar vericiler, gerek ABD ile yaşanan sorunlar ve kötü etkilenen ilişkiler, gerekse Kıbrıs sorunundaki yalnızlığın aşılmasının istenmesi gibi gelişmeler ve uluslararası ortamın uygun koşulları sunmasıyla, Menderes dönemine kıyasla salt Batı yönelimli politikaları öngören rollerin Türkiye için istenilen sonuçları sağlayamayacağını düşünmüşlerdir. Bu bağlamda, bir rol çatışması ve rol değişimi sürecine giren Türkiye, dönemin koşulları ve kapasitesi çerçevesinde Ortadoğu bölgesine yönelik görece bağımsız olmasına imkân sağlayacak yeni roller üstlenmiştir. Her ne kadar bu dönemde üstlenilen roller, Kuruluş dönemindeki gibi tarafsızlık temelinde birleşse de dönemin karar vericileri çok taraflı ve ayırım gözetmeyen politikalar izlemeleri gerektiğinin bilincinde olarak bölge ülkelerinin tümüyle ilişkilerini iyi tutmalarına olanak sağlayacak rollerde karar kılmışlar ve *bölgesel güç* rolü çerçevesinde icrada bulunmuşlardır.

Diğer yandan, dönem itibariyle Batıyla ilişkilerin nispeten soğuk olduğu ve bunun sonucunda bölgeye yönelik İslam faktörünün izlerini taşıyan roller çerçevesinde daha bağımsız girişimlerde bulunulduğu görülmektedir. Ancak bu durum kesinlikle Türkiye'yi *sadık müttefik* rolünü devam ettirmekten ve üye olduğu Batılı ittifaklar NATO ve CENTO'nun gerektirdiği biçimde davranmaktan alıkoymamıştır. Genel olarak Türkiye, politikalarıyla Batı'dan zaman zaman uzaklaşıyormuş gibi görünse de, hiçbir durumda Kuruluş döneminden beri devam eden Batılı bir devlet kimliğini kaybetmemiştir.

Bu dönemde, Türkiye Ortadoğu'da üstlenmiş olduğu roller çerçevesinde görece bağımsız ve tarafsız politikalar izlemeye çalışmış ve bölge ülkeleri ile ilişkilerini yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen iyileştirmeye çalışmıştır. Yumuşama ve Özerklik dönemi süresince Ortadoğu'ya yönelik üstlenilen roller Tablo 2.1'de detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

2.4 . Özal Dönemi: Stratejik Ortak Türkiye (1980-1989)

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbe⁵⁴ Türkiye'nin siyasi bir gerçeği haline gelmiştir. Yaşanan bu askeri darbe sonucu, Türkiye son 20 yılda

⁵⁴ 12 Eylül darbesi olarak da bilinen Askeri darbe yönetimi döneminde Türkiye, Batılı müttefikleri ve NATO'ya bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca dönem itibariyle ABD'nin radikal İslam tehdidine karşı ılımlı İslam'ı yayma projesi çerçevesinde İslam faktörü Türk

üçüncü kez askeri bir yönetimle idare edilmiştir (Henze, 1992: 10-12). Ancak daha önceki askeri darbelerle benzer şekilde kısa bir süre iş başında kaldıktan sonra yönetim sivilere devredilmiştir⁵⁵.

Bu dönem süresince Türkiye'nin Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı görevlerini yürüten Anavatan Partisi lideri Turgut Özal, dış politikada neredeyse tek adam olarak hareket etmiştir (Oran, 2010: 28). Daha hızlı kararlar alabilmek ve olaylara anında tepki verebilmek adına zaman zaman devletin diğer karar alma mekanizmalarını hiçe sayarak hareket etmesi sebebiyle bu dönem Özal dönemi olarak adlandırılmıştır.

Devlet kurumları içinde bir bürokrat olarak - Devlet Planlama Teşkilatı - görev yapmakta olan Özal, askeri darbe sonrası dönemde başbakanlık görevine geldiğinde bu geçmişi onun dünya görüşünde ve sonuç olarak Türkiye'nin uluslararası ortamdaki konumuna dair fikirlerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. 1983 yılı seçimleri sırasında Özal'ın dış politika konusunda şu cümleleri dünya algılamaları hakkında önemli ipuçları vermiştir:

“Atatürk'ün çizdiği dış politika vardır. Yurtta Sulh Cihanda Sulh diye. Ancak ekonomisi güçlü memleketler dış politikada daha aktif olurlar.” (06.09.1983, Milliyet).

Özal'a göre insan kaynağı açısından zengin olan Türkiye, ekonomik anlamda bundan yeteri kadar yararlanamamaktadır⁵⁶ (Laçiner, 2001: 281-285). Ayrıca mevcut durumuyla bölgesel politikalarda çok önemli bir aktör olan Türkiye, pasif politikalar izlemesi sebebiyle geçmişte bu gücünü kendi yararına olacak şekilde kullanamamıştır. Özal, bu durumu şu beyanıyla dile getirmiştir: “Türkiye, Ortadoğu'da ihmal edilecek ülke değildir. Türkiye'nin bölgedeki itibarı eskiye kıyasla kabul edilemez.” (07.03.1988, Milliyet). Özal'a göre Türkiye'nin

dış politikası için belirleyici bir konuma gelmiştir (Kürkçüoğlu ve Gönülbol, 1996: 602-607).

⁵⁵ Askeri elit, Kemalist devrimlerin ve Türkiye'nin laiklik ve modernleşme yolundaki çabalarının koruyucusu olarak iç politikada önemli bir aktör olarak belirmiş ve yaşanan darbe süreçleri bunun en belirgin sonuçları olmuştur (Karpaz, 2010a: 296-305).

⁵⁶ 24 Ocak kararları olarak bilinen ve Türkiye'nin devlet planlamasıyla yönetilen ekonomi biçiminden serbest piyasa ekonomisine geçmesiyle sonuçlanan kararların en önemli aktörlerinden biri Turgut Özal'dır (Öniş, 2004).

bölgede izlemiş olduğu aktif politikalarla itibarı artmış ve bu durum Türkiye'nin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Özal hükümetinin dış politika gündemi üzerine bakanlık yetkililerinin yaptığı açıklamalarda özellikle Ortadoğu'da ekonomik anlamda ilişkilere ağırlık verileceği görülmüş ve “*ekonomik anlamda kazanılanın siyasi anlamda verileceği*” belirtilmiştir (19.12.1983, Milliyet). Bu bağlamda, Türkiye bölge gelişmelerinde aktif rol almalı, bölge ülkeleriyle ilişkilerini İslam ortak paydası üzerinden özellikle ekonomik alanda daha da geliştirerek kapasitesini daha da arttırmalı ve serbest piyasa ekonomisinin gereklerini daha iyi şekilde yerine getirmelidir (Laçiner, 2009: 177-179). Başka bir anlatımla, büyük bir pazar olan Arap ülkeleri Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir alan olarak değerlendirilmiştir. Diğer yandan Türkiye'nin özellikle petrol bağımlılığı yüksek bir ülke olması da bu girişimleri destekler bir başka durum olmuştur. Sonuç olarak, Özal'ın politikalarının çerçevesini İslam, milliyetçilik ve refahçılık görüşlerinin oluşturduğu görülmüştür (Öniş, 2004: 113-116).

Turgut Özal'ın dış politika yapım sürecinde etkili olduğu bu dönem içinde Türkiye'nin dış politika davranışları resmi kimliği çerçevesinde değerlendirildiğinde geleneksel yaklaşımdan, özellikle *izolasyonist* rolden, bir sapmanın yaşandığı görülmüştür. Ancak bu dönemde Türkiye dış politikada resmi kimliğini terk etmemiştir. İnşacı yaklaşımın açıklamada güçlük çekeceği bu durumu rol teorisi ve rol algıları çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye'nin resmi kimliği çerçevesinde Batı yönelimli bir dış politika oluşturduğu bu dönemde geleneksel dış politika çizgisine kıyasla daha aktif olmasına ortam sağlayan unsur karar vericilerin dünya algılamaları ve bu çerçevede oluşturdukları rol algılarıdır. Bu sebepten ötürü, Türkiye Özal döneminde dış politikada resmi kimlik benimsenmiş fakat *bölgesel güç* ve *sadık müttefik* rolleri özellikle Ortadoğu'da daha aktif olacak şekilde icra etmiştir.

Bu bağlamda, Özal döneminde yaşanan uluslararası ve bölgesel gelişmeler, Türkiye'nin üstlendiği roller ve bu rolleri icra edişine yön veren çok önemli faktörler olmuştur. Uluslararası ortama hâkim olan göreceli yumuşama dönemi, Sovyetlerin 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesi ve Ortadoğu bölgesi için büyük yansımaları olan İran devrimi gibi gelişmelerle sona ermiştir (Brzezinski, 1992: 41-43; Kuniholm, 1986: 342-343). İkinci Soğuk Savaş olarak da adlandırılan bu yeni dönemde karşılıklı blok politikaları kaldırılan raflardan çıkartılmış ve

Türkiye, Batılı güçler nazarındaki stratejik önemini yeniden kazanmıştır (Kuniholm, 1987: 143-144; McGhee, 1990: 177; Uslu, 1997: 19-20). Türkiye için çok çarpıcı sonuçları olan bu gelişmenin, Ortadoğu’da üstlenilen roller ve izlenen politikaların daha iyi anlaşılabilmesi adına göz önünde bulundurulması elzemdir.

ABD, Soğuk Savaş’ın yeniden kızızmaya başladığı bu dönemde Ortadoğu bölgesinde Sovyetleri çevreleme amacıyla ılımlı İslam anlayışını yaymaya çalışmıştır. “Yeşil Kuşak Projesi⁵⁷” çerçevesinde ılımlı İslam anlayışı ile hem Sovyetlerin bölgedeki etkisinin azaltılması hem de radikal İslam (fundamental) politikası güden İran’a yönelik dengeleyici bir ideoloji planlanmıştır (İşyar, 2005: 28-32). Ayrıca ABD’nin Carter doktrini çerçevesinde bölgeye yönelik NATO dâhilinde oluşturduğu Acil Müdahale Gücü, bölge sorunlarının çözümü konusunda politikalarının ne derece aktif olduğunu göstermesi bakımından önemli olmuştur (Kuniholm, 1986: 343-344).

Sovyetlerin Afganistan’ı işgali ile birlikte Ortadoğu devletleri, Sovyetlere yakın olanlar da dâhil olmak üzere, Sovyetlerden uzaklaşmıştır. Sovyetlerin arz ettiği tehdidin ulaşabileceği boyutların farkına varan bölge devletleri ABD’nin bölgeye yönelik politikaları çerçevesinde stratejik olarak ABD ile ilişkilerini arttırmışlardır (Yetiv, 1990: 63-67). Bu bağlamda, Sovyetlerin bölgede daha fazla nüfuz elde edebilmesinin aksine bölge devletleri ile arasının açıldığı ve ABD’nin uygulamaya çalıştığı politikalar için uygun ortamın yaratılmasına yardımcı olduğu görülmüştür.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, uluslararası ortamın koşulları ve gelişmeler üstlenilen rollerde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Bunun yanı sıra Özal’ın dünya görüşü ve Türkiye’nin uluslararası ortamdaki pozisyonuna dair fikirleri bölgeye yönelik üstlenilen rollerin kavramsal çerçevesinin belirlenmesinde önemli bir yer tutmuştur (Laçiner, 2001: 297-302). Özal’ın birincil önceliği bölge ülkeleriyle özellikle ekonomik anlamda yakın ilişkiler kurmak olmuştur. Özal, böylesi bir yönelişi destekleyecek şekilde Osmanlı döneminde yönetilen topraklarda kurulmuş olan Müslüman ülkelere özel bir önem

⁵⁷ Brzezinski-Wohlstetter doktrini ya da Yeşil Kuşak Projesi, Türkiye’den Pakistan’a kadar uzanan geniş bir bölgede ılımlı İslam anlayışının komünizme ve İran’ın devrim ihracı politikalarına karşı bir kalkan olarak kullanılmasını amaçlayan bir projedir.

vermiştir. Neosmanlıcı⁵⁸ olarak adlandırılan ve Osmanlı dönemine atıf yapılan bu politika çerçevesinde Türkiye'nin bu ülkelerle daha yakın ilişkilere sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu ilişkilerin İslam faktörü üzerinden daha da yakınlaştırılması planlanmıştır (Yavuz, 2007: 23-25).

Türkiye'nin dönem itibariyle bölgeye yönelik üstlendiği rollerde ABD ile olan ilişkileri her zamanki gibi ön planda olmuştur⁵⁹. ABD ile imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği anlaşması Türk-ABD ilişkilerinin düzelmesinde büyük rol oynamıştır. Bu anlaşma çerçevesinde öngörülen yardımın Türkiye'nin ekonomik politikaları açısından gerekli desteği sağlayacak olması ilişkilerin düzelmesinde rol oynayan bir başka faktör olmuştur (Campbell, 1987: 61-62). Bununla birlikte, Yeşil Kuşak Projesi çerçevesinde Türkiye, gerek jeopolitik konumu gerekse NATO üyesi oluşu gibi özellikleri sayesinde ABD'nin bölgedeki politikaları, NATO'nun güney kanadının savunulması ve Ortadoğu'nun Sovyetlere karşı korunması, için oldukça vazgeçilmez bir konuma yükselmiştir. (Kirişçi, 2000/2002: 71-73; İşyar, 2005: 29-31). Bu durum, Türkiye'nin bölgedeki rollerinin belirlenmesi ve icra edilmesinde Batı etkisinin boyutlarına dair bir fikir vermesi açısından çarpıcı olmuştur.

İkili ilişkilerde belirli düzeyde bir yaklaşma gerçekleşse de Menderes döneminde olduğu gibi ABD'nin çıkarları her zaman Türk çıkarları ile özdeş algılanmamıştır. Örneğin ABD öncülüğünde oluşturulan ve bölgede müdahale imkânlarını arttıran Acil Müdahale Gücü'ne yönelik Türkiye'nin tutumu çekimser ve ilgisiz olmuştur (Campbell, 1987: 71). Bunun en önemli sebebi Türkiye'nin bölge ülkeleri üzerinde düzeltmeye çalıştığı imajı olmuştur. Türkiye, Ortadoğu'da kendi sınırları üzerinden bir müdahaleye dâhil olmak istememiştir (McGhee, 1990: 174-180). Bu yönüyle, Türkiye, özellikle de uluslararası gelişmelerin, 2. Soğuk Savaş dönemi gibi, etkisiyle Batı için stratejik öneminin farkında olarak ve stratejik önemini Batıyla ilişkilerinde önemli bir avantaja çevirmeye çalışarak bölgede görece bağımsız politikalar izlemenin de yolunu aramıştır (Treverton, 1987: 176-177). Diğer bir deyişle, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik ilgisiz tutumu

⁵⁸ Sedat Laçiner, Türk dış politikası adına çok derin dönüşümleri ima eden bu politikaları tanımlarken Özalizm ve Neosmanlıcı kelimelerini kullanmıştır (Laçiner, 2009: 156).

⁵⁹ 1978 yılında ABD tarafından silah ambargosunun kaldırılması ve 1980 yılında imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (DECA), Türk-Amerikan ilişkilerinin düzelmesinde rol oynayan en önemli faktörlerden olmuştur (McGhee, 1990: 169).

nispeten terk edilmiştir. Ancak Türkiye, bölgedeki sorunlarda tarafsız kalma geleneğini sürdürmüştür (Alkın, 1987: 201-202). Kısaca Özal liderliği döneminde Türkiye, bölgesel bir güç rolü üstlenerek bölge devletleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve stratejik önemini kullanarak Batılı devletlerle ilişkilerini yakın tutmaya gayret etmiştir.

Dönem itibarıyla Ortadoğu'da yaşanan ve etkileri büyük sonuçlar doğuran gelişmelerden biri iki bölge ülkesinin, İran-İrak anlaşmazlığı⁶⁰ olmuştur. Yaşanan İslam devrimi sonrası bölgede rejim ihracı politikası güden İran ve bölgede üstünlüğünü kanıtlama çabası içindeki Irak karşı karşıya gelmiştir (Arı, 2008: 538-559). İran-İrak savaşı ile birlikte bölgesel düzeyde Camp David süreciyle sonlandırılmaya çalışılan Arap-İsrail çatışması ve girişilen barış sürecinin önündeki engellere bir yenisi daha eklenmiştir (Halliday, 2005: 127-129). Bölge ülkeleri savaş sırasında mezhepçi politikalar⁶¹ izlemeye başlamıştır. Bu durum, bölge ülkeleri arasındaki ayrımları derinleştirmiş ve etkileri günümüzde de devam eden sonuçlar ortaya çıkarmıştır (Freedman, 1987: 179). Diğer yandan altı Körfez ülkesi bir araya gelerek kolektif güvenlik sistemi Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurmuşlardır (Arı, 2008: 535-537). Ayrıca, savaşın getirdiği ağır maddi hasar her iki ülkenin ekonomik durumunda çöktürlere yol açmış ve aralarında Türkiye'nin de olduğu bölge ülkelerinin ekonomik ilişkileri büyük ölçüde etkilemiştir.

İran-İrak savaşının uluslararası ortamdaki yansımaları kendisini büyük güçlerin bölgeye daha fazla müdahil olmasında göstermiştir. İslam devrimi öncesinde Batılı devletlerin önemli bir müttefiki olan ve CENTO üyesi olmasıyla bölgenin Sovyetlere karşı korunmasında Türkiye ile önemli bir rol üstlenen İran, devrim sonrası tam tersi bir yola girerek bölgede Batılı devletlerin çıkarını zedeleyebilecek bir konuma gelmiştir (Halliday, 1977: 60-67). Bu gelişmelerle birlikte bölgede özellikle Sovyetlerin etkisinin artabileceğinden endişelenen Batılı devletler, bölge politikalarını gözden geçirme gereği duymuşlardır. Bu durum Türkiye'nin stratejik önemi bir kat daha artmıştır (Karaosmanoğlu, 1983: 167-168; Hubel, 1987: 114). Bununla birlikte, savaş süresince Batılı devletlerin İran'a karşı

⁶⁰ İran-İrak savaşı ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Efraim Karsh, *The Iran-Irak War: 1980-1988*.

⁶¹ İslami devrim sonrası bölgede Şiilik üzerinden devrim ihracı politikası güden İran karşısında bölge ülkeleri önlem alma ihtiyacı hissetmiştir. Fakat bu durum bölgede izlenen mezhepçi politikalarla daha derin ayrımların oluşmasına sebep olmuştur (Arı, 2008: 531-535).

Irak'ı desteklemesi, uluslararası kamuoyunun çoğunlukla Irak'ın yanında yer alması da hem savaşın hem de savaş sonrası ortamın şekillenmesinde belirleyici faktörler olmuşlardır (Arı, 2008: 546).

Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'da üstlendiği rolleri nasıl icra ettiği ve bölgedeki gelişmeler karşısındaki tutumu genel olarak değerlendirildiğinde, öncelikle 1982 yılında gerçekleşen Lübnan krizinden bahsedilmesi gerekmektedir. Kriz Lübnan'da bulunan ve İsrail ile sürekli çatışan FKÖ'yü ortadan kaldırma amacıyla İsrail'in Lübnan'a saldırması ile başlamıştır. İsrail bu hamle ile Suriye'nin de Lübnan'daki askerlerini geri çekmesini sağlamayı amaçlamıştır (Arı, 2008: 427-440). Türkiye'nin bu kriz süresince tutumu tarafsız olmakla birlikte ABD'nin İncirlik üssünü kullanma taleplerine sadece insani yardım amacıyla izin verilmiştir (Hubel, 1987: 110-112). Diğer yandan kriz sürecinde İsrail'in tutumları sonucunda ilişkiler iyice kötü bir hal almıştır. Türkiye, maslahatgüzarlık seviyesinde yürütülen ilişkileri ikinci kâtiplik seviyesine düşürmüştür (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2010: 126-128). Türkiye'nin her ne kadar kriz sürecinde tarafsız olduğu ve İsrail'i kınadığı görülmüşse de Batı ile ilişkilerinin hala belirleyici olduğu görülmüştür.

Bölgede dengeler üzerinde büyük etki yaratan İran-Irak Savaşı karşısında Türkiye kesin bir tarafsızlık politikası izlemiştir (Hubel, 1987: 114). Özellikle her iki ülke ile ekonomik açıdan ilişkilerini korumaya özen göstermiştir. Türkiye'nin ekonomik açıdan yeni pazarlar bulma ihtiyacı ve petrol bağımlılığı dikkate alındığında bu hamlenin sebepleri daha da belirginleşmiştir (Laçiner, 2009: 177-181). Sonuç olarak, savaş boyunca Türkiye geleneksel ilgisiz tutumundan sıyrılmış fakat Batı öncülüğünde müdahalelerden ya da taraf olmaktan kesinlikle kaçınmıştır.

İran-Irak savaşının Türkiye üzerindeki dolaylı etkilerinden biri Kürt sorunu olmuştur. Savaşla birlikte özellikle Kuzey Irak'ta oluşan güç boşlukları, PKK'nın konuşlandığı ve güç kazandığı bir bölge haline gelmiştir. Türkiye'de de önemli bir nüfusa sahip olan Kürtlerin bu durumdan etkilenmesinden endişe eden Türkiye, bölgesel güç rolü çerçevesinde aktif bir tavır takınmıştır (Olson, 1997: 168-171). PKK kamplarının ortadan kaldırılması ve örgüte darbe vurulması amacıyla sınır ötesi operasyonlar yapılmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 133-135).

Türkiye'nin iç politikada da uğraştığı PKK sorununa Suriye-İran gibi bölge ülkelerinin, destek veriyor olması ilişkilerin istenilen seviyelere çıkarılmasındaki en büyük engellerden biri olmuştur (Aykan, 1997: 174-175). Türkiye PKK sorununun dolaylı bir sonucu olarak, bölge ülkeleri Suriye-Irak ile su konusunda da derin çatışmalar yaşamaktadır. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde yapılması amaçlanan G.A.P. projesi, Suriye ve Irak'ı da tedirgin etmektedir. Sonuç olarak PKK'ya destek veren Suriye ve Irak, Türkiye ile ilişkilerde su sorununu bir koz olarak kullanmış ve ilişkiler dönem itibariyle gergin ilerlemiştir (Pamukçu, 1998: 191-193).

Türkiye, Filistin sorunu konusunda ise Batılı müttefiklerinden farklı algılamalara⁶² sahip olmuştur. Önceki dönemlerle benzer şekilde Filistin sorununa ilgi duymaya devam etmiştir. Bu dönemde FKÖ Filistin halkının temsilcisi olarak tanınmış ve 1988 yılında sürgünde kurulan Filistin devleti Türkler tarafından çok kısa bir sürede tanınmıştır (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2010: 128-129). Filistin sorununa Batılılardan farklı bir şekilde yaklaşan Türkiye bunu bölgedeki Arap ülkeleriyle yakınlaşma çerçevesinde değerlendirmiştir.

Özetle, Özal liderliğinin damga vurduğu bu dönemde Türk dış politikasında, geçmişteki pasif politikaların terk edilmesi ve bölgede daha aktif olunması gerektiğine yönelik bir algı benimsenmiştir. Daha önceki dönemlerin aksine bölgesel bir güç olma söylemini daha belirgin biçimde kullanmış ve bu çerçevede Ortadoğu'da kapasitelerin el verdiği ölçüde *bölgesel güç* rolü çerçevesinde hareket edilmiştir. ABD ile ilişkilerin ne olursa olsun en önemli etken olmaya devam ettiği bu dönemde, Türkiye bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı dönemi ve tarihi mirastan yararlanmış ve bölge ülkeleri ile İslam faktörü üzerinden ortak bir payda yaratılmaya çalışmıştır.

Türkiye, karşıt iki blok arasındaki politikaların yeniden tırmanışa geçtiği ve stratejik öneminin arttığı bu dönemde uluslararası ortamdaki gelişmeleri kendisine yarar sağlayacak şekilde kullanmaya çalışmıştır. Bu bağlamda geleneksel olarak Batılı bir ülke imajını devam ettirmeye ve Batıyla ilişkilerini de iyi tutmaya çalışmıştır. Bölge sorunlarında tarafsızlık ilkesinden bu dönemde de vazgeçmeyen Türkiye, *sadık müttefik* rolünü devam ettirse de Batılı ülkelerin NATO dışı

⁶² Dönemin ABD Başkanı Reagan'ın adıyla bilinen Reagan Planı'na karşılık Türkler de dâhil olmak üzere Araplar Fez Planı'nı desteklemişlerdir (Arı, 2008: 450-457).

bölgeleri kapsayan askeri operasyonlarına katılmaktan kesinlikle imtina etmiş ve sınırları içindeki üslerin NATO amaçları dışındaki askeri amaçlarla kullanılmasına izin vermemiştir. Bu yönüyle, Türkiye'nin bölge ülkelerine karşı geçmişte yapılan hataları tekrar etmek ve Batı'nın bir uzantısı olarak değerlendirilmek istemediği görülmüştür. Diğer bir deyişle Türkiye'nin, bölgede Batılı devletlerle özdeş çıkarları olmadığı, görece bağımsız bir ülke imajı yaratmaya çalıştığı ve bölge ülkelerinin gözündeki imajına dikkat ettiği görülmüştür. Özal dönemi süresince Ortadoğu'ya yönelik üstlenilen roller Tablo 2.1'de detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

2.5 . Soğuk Savaş Sonrası Dönem: Rol Karmaşası-Türkiye'nin Rolü (1989-2001)

1989 yılı uluslararası dengeler adına çok önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Neredeyse yarım yüzyıl boyunca devam eden Soğuk Savaş rekabeti ve bu durumdan etkilenen ilişkiler, Sovyetlerin dağılması ile birlikte büyük bir değişim geçirmiştir. Bağlantısız devletlerin varlığına rağmen genel anlamda iki karşıt blok çevresinde kümelenen devletlerin çoğunluğu oluşturduğu ve uluslararası politikaların büyük ölçüde bu kutuplar çerçevesinde belirlendiği dönem sona ermiştir. Uluslararası ortam süper güç ABD'nin tek başına kaldığı bir alan haline gelmiştir (Brezinski, 1992). Böylesine derin etkiler yaratan bir dönüşümün yansımaları kendisini devletlerin üstlenmiş olduğu rollerde de göstermiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok devlet Soğuk Savaş boyunca üstlendikleri rollerde günün şartlarına cevap verebilecek değişiklikler yapma ihtiyacı hissetmiştir.

Böylesine geniş çaplı bir değişimin sonuçları kimi devletler için yumuşak rol geçiş süreçleri ile görece hafif biçimde idare edilmiştir. Ancak Soğuk Savaş süresince genel olarak NATO'nun güney kanadının koruyucusu rolünü üstlenen Türkiye için bu rol Sovyetlerin dağılması ile birlikte eski önemini kaybetmiştir. Bu bağlamda, özellikle Ortadoğu bölgesinde üstlenilebilecek rollerin kavramsal çerçevesinde bir dönüşüm yaşanmıştır (Lesser, 2000/2002: 277-279; Sayarı, 2000: 169-170) . Bunun sonucunda Türkiye, bir rol karmaşası sürecine girmiştir. Diğer bir deyişle, Batılı müttefiklerinin kendisinden beklentileri, üye olduğu uluslararası kurumlar, bölgesel gelişmeler ve iç politikada yaşanan çekişmeler çerçevesinde yeni roller üstlenmek durumunda kalan Türkiye, ortaya çıkan belirsizlik ortamında kapasitesi çerçevesinde yeni rollerini belirlemeye ve icra etmeye

çalışmıştır. Rol algılarını oluştururken karar vericiler, Türkiye'nin kuruluşundan itibaren uyguladığı Batılı ve laik ülke imajının yanı sıra bastırılmış olduğu İslami değerlerden beslenen imajlarından yararlanmışır (Bozdağlıoğlu, 2008: 63-67).

Türkiye, bu dönemde iç politikada çeşitli koalisyonların işbaşına gelmesi ile dış politikada görece istikrarsız bir görüntü çizmiştir. İktidarı eline alan yönetimler kendi dış politika görüşlerini uygulayıp istedikleri sonuçları alabilecek kadar uzun süre iş başında duramamışlardır (dönemin siyasi yönetimleri için bkz. Akdevelioğlu, 2010: 203-204). Ayrıca bu dönemde Askeri elit, yönetimde etkin bir görüntü çizmiş ve Ortadoğu'ya yönelik rol ve politikaların şekillenmesi pay sahibi olmuştur (Özcan, 2000: 75-82; Aydın, 2005: 16-17). Sonuç olarak, Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgeye yönelik politikalarında kurulduğu tarihten itibaren dış politikasında temel unsur Kemalist ilkeler ve son dönemlerde ön plana çıkan İslamcı değerler arasında bir uyum yaratmaya çalışmıştır⁶³ (Aydın, 2005: 22-24; Robins, 2014: 316-322).

Uluslararası ortamda yaşanan derin değişimlerin Türk dış politikası üzerinde en önemli etkilerinden bir tanesi Soğuk Savaş boyunca dış politikada kuzeydeki büyük komşusundan gelebilecek büyük çaplı bir tehdide karşı sürekli tetikte olan Türkiye'nin görece daha geniş bir alan bulmuş olmasıdır. Ancak dış politikada manevra alanı genişleyen Türkiye için bu durum, aynı zamanda kimlik konusunda yaşanacak çatışmaların da habercisi olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde iktidara gelen yöneticiler doğrultusunda Türkiye, dış politikada resmi kimliğinin yanı sıra *İslamcı*⁶⁴ ve *Milliyetçi* olmak üzere iki belirgin kimlik benimsemiştir (Aras, 2003: 19-23). Benimsenen bu kimlikler, Türkiye'nin dış politikada Ortadoğu'ya yönelik geleneksel rollerden uzaklaşacak şekilde yeni rol algıları oluşturmasıyla sonuçlanmıştır.

Dış politikada benimsenen İslamcı kimliğin etkileri Türkiye'nin dönem itibarıyla kuruluşundan itibaren bastırıldığı ve dış politikasında yer vermediği

⁶³ Özal döneminde sıklıkla tartışılan Neo-osmanlılık yaklaşımı ile ilgili bkz. (Yapıcı ve Yapıcı, 2014: 84-87).

⁶⁴ Necmettin Erbakan'ın siyasal görüşü çerçevesinde Türk dış politikasına bir dönem yön veren İslamcı kimliğin en belirgin özelliği Batı ile ilişkilerde uzaklaşmayı öngörmesidir. Batı'dan uzaklaşma sonucu doğacak boşluğun ise İslam dünyasında başlatılacak yeni girişimlerle doldurulması planlanmıştır. İslamcı kimlik hakkında detaylı bilgi için İhsan D. Dağı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset Doğu-Batı ayrımında Refah Partisi Geleneği*.

İslamcı politikaları izleyebilecek bir yola girmesi sonucunu doğurması bakımından oldukça önemlidir (Robins, 1991: 85-86). Bu bağlamda, Türkiye'nin dış politikasında İslamcı bir yönelimin gerekliliğini vurgulayan yöneticilerin iktidarı gelmesi sonucu Türkiye, geleneksel rolleriyle çatışabilecek rol algıları benimsemiştir. Özellikle Necmettin Erbakan liderliğinde Refahiyol hükümeti döneminde İslamcı kimlik çerçevesinde Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerle ilişkiler kurmaya çalışmıştır (Robins, 1997; Sayarı, 1997: 51-53). İslamcı kimliğin en belirgin özelliği Batı karşıtlığı olmuştur. Erbakan tarafından Batı karşıtlığı çerçevesinde şekillendirilen yeni rol algıları ile Türkiye'nin dış politikada resmi kimliğine ve Batılı ve laik özelliklerine yönelik önemli meydan okumalar gerçekleşmiştir (Bilgin, 2008: 409-411). Erbakan'ın Türkiye'nin NATO üyeliği konusundaki şu sözü "Müslüman âleminin de bir NATO'su olmalıdır." bu yönelimin en belirgin yansımalarını temsil etmiştir (23.05.1978, Milliyet).

Benzer şekilde Türkiye'de kurulması planlanan bir NATO üssüne yönelik Erbakan "Bu yapılsa da sökeriz." demiştir (07.04.1990, Milliyet). En büyük sekiz ekonomiden meydana gelen G-8 yerine Müslüman ve gelişmekte olan ülkelere oluşan D-8'in kurulması gibi girişimler Türkiye'nin dönem itibarıyla benimsediği rol algılarının ne denli değişim geçirdiğini göstermesi bakımından çarpıcı olmuştur.

Dış politikada benimsenen resmi kimliğin temellerini oluşturan Kemalist ilkelere yönelik Erbakan'ın yeni bir yorumlama getirdiği görülmüştür. Erbakan yeni ilkeleri şöyle sıralamıştır: *akılcılık, bağımsızlık, kendi gücüyle kalkınma, sanayileşme, muasır medeniyetlerin üzerine çıkma ve şahsiyetli dış politika* (14.10.1996, Milliyet). Bu bağlamda, Erbakan döneminde dış politikaya yön veren yeni rol algılarının diğer ayaklarını çok boyutlu politikaların izlenmesi gerekliliği ve şahsiyetli dış politika ihtiyacı gibi söylemleri ön plana çıkaran ilkelerin meydana getirdiği görülmüştür (Bilgin, 2008: 411-412). Sonuç olarak, dış politikada benimsenen İslamcı kimlik çerçevesinde Ortadoğu'da Müslüman ülkelere liderlik etmesine imkân sağlayacak şekilde Türkiye *lider ülke ve bölgesel güç* rolünü benimsemiştir. Ancak rollerin icrası sürecinde Türk dış politikası için en önemli çatışma unsurları hükümetin diğer kanadını temsil eden dışişleri bakanı Tansu Çiller ve çizmiş olduğu Batılı imaj üzerinden yaşanmıştır. Erbakan genellikle Müslüman ülkeleri ziyaret ederken Çiller dışişleri bakanı olarak Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerini yürütmüştür.

Dönem itibariyle karar vericilerin dünya algılamaları çerçevesinde şekillenen ve dış politikada Türkiye'nin benimsediği bir diğer kimlik Milliyetçi kimlik olmuştur. Özal'ın şahsında vücut bulan Milliyetçi kimliğin ortaya çıkmasında en önemli etken Sovyetlerin dağılması ve Sovyet sonrası Orta Asya'da meydana gelen güç boşluğu ortamındaki Türki Cumhuriyetler olmuştur. Türkiye'nin Orta Asya'daki Türki Cumhuriyetlerle ilişkileri konusunda Özal şunları söylemiştir:

“Türk Dışışleri Türki Cumhuriyetlere karşı klasik dış politikasını uygulamamalı daha cesur hareket etmelidir. Klasik dış politika Türki Cumhuriyetlerde fayda vermez.” (08.03.1992, Milliyet).

Bu bağlamda, Özal liderliğinde Türkiye'nin bu ülkelerde model rolü üstlenebileceği ve bu ülkelerin uluslararası ortama bütünleşmesinde bir model teşkil edebileceği söylemi dile getirilmiştir (04.04.1993, Milliyet). Uluslararası ortamda yaşanan bu gelişmeler ve karar vericilerin dünya algılamaları doğrultusunda Türkiye, dış politikada benimsenen Milliyetçi kimliği çerçevesinde bölge ülkelerine liderlik etme ve model olma rol algıları oluşturmuş ve başta *model ülke* rolü olmak üzere *lider ülke* ve *bölgesel güç* rollerini üstlenmiştir.

Dış politika davranışları açısından geleneksel çizgiden sapmayı öngören bu yeni kimliklere karşı kendisini resmi kimlik ve Kemalist değerlerin koruyucusu olarak gören Askeri elitin ön plana çıktığı görülmüştür (Owen, 2004: 195). Özellikle iktidar üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan Askeri elit, bu dönemde kendisini İslamcı değerlerden beslenen ve Milliyetçi çerçevede şekillenen rol algılarına karşı durarak göstermiştir (Özcan, 2000: 83-84). Bu durum Türkiye için rol çatışması yaratma potansiyeline sahip bir başka unsur olarak karşımıza çıkmıştır.

Dış politikada benimsenen bu yeni kimlikler çerçevesinde dönem itibariyle Türkiye'nin rol algıları açısından önemli bir diğer değişim uzunca bir süredir devam ettirilen bölge sorunlarına taraf olmama politikasının terk edilmesi olmuştur (Aydın, 2005: 31; Larrabee ve Lesser, 2003: 19). Bölgede önemli bir güç olarak beliren ve görece bağımsız politikalar izlemesine olanak sağlayan rol algıları benimseyen Türkiye, değişen bölgesel jeopolitik ortamda pivot ülke olarak tanımlanmıştır (Brzezinski, 1997, Çandar ve Fuller, 2001). Ancak bu durum, Türkiye'nin, zaman zaman Batı'dan uzaklaştığı ve zaman zaman da aşırı Batı

yanlısı olduğu yönünde eleştirilmesine sebep olan tartışmaları da beraberinde getirilmiştir (Larrabee ve Lesser, 2003: 4-5).

Sovyetlerin dağılması sonrasında uluslararası ortamda uzun bir süredir devam etmekte olan Soğuk Savaş rekabeti son bulmuş ve ABD Ortadoğu bölgesi üzerinde tek taraflı düzenlemelere girişebilmiştir. Kendisi için çok büyük önemi olan Körfez petrolünün kesintisiz ve sorunsuz bir şekilde piyasaya sunulması adına ABD bölgede İran ve Irak gibi devletleri çifte çevreleme politikası ile kontrol etmeye çalışmıştır (Uslu, 1997: 14-15). Ayrıca Irak'a karşı girişilen Körfez Savaşı sırasında Türkiye'nin stratejik desteği çok önemli olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye ABD için çok değerli bir konuma yükselmiştir (Harris, 2000/2002: 258-259). Bununla birlikte bölgede barışın önündeki en önemli engellerden birisi olan Filistin sorununa yönelik girişimlerde bulunmuş ve sorununun çözümü için çaba sarf etmiştir (Anıl, 1999:136-141; Arı, 2008: 662-679). Genel anlamda Sovyetlerin bölgeden çekilmesi ile birlikte oluşan boşluğu doldurabilme potansiyeli açısından Türkiye, ABD tarafından bölge ülkeleri için laik yapısı ve güçlü ekonomik durumu ile bir model olarak görülmüştür⁶⁵ (Sönmezoğlu, 1999: 637-640).

Soğuk Savaş boyunca bir NATO üyesi olarak Türkiye, Sovyetleri tehdit olarak algılamış, politikalarını dikkatle takip etmiş ve rol algılarını anti-komünizm çerçevesinde şekillendirmiştir. Nitekim Sovyetlerin dağılması ile Türk-Rus ilişkileri farklı bir boyutta ilerlemeye başlamıştır. Özellikle 1993 yılına kadar Rusya'nın Batı yanlısı tavır takınmasıyla ilişkiler düzelme belirtileri göstermiştir.

Sovyetlerin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitişi ile birlikte Türk karar vericiler için dış politikada Avrupa Birliği'nin (AB) önemi büyük ölçüde artmıştır. Türkiye, kuruluşundan itibaren birincil önem taşıyan Batılı kimliğinin güçlendirilmesi amacı doğrultusunda ilişkilerini yakın tutmaya çalıştığı Avrupa Birliği'ne 1987 yılında üyelik için başvurmuş fakat olumsuz yanıt almıştır. AB,

⁶⁵ "Adriyatik'ten Çin Seddine" Büyük Türkiye, söylemi Türkiye'nin Sovyet Sonrası Orta Asya coğrafyasında Türki Cumhuriyetler üzerinde oluşturabileceği etkiye istinaden kullanılan bir söylem olmuştur. Türkiye'nin demokrasisi, ekonomik yapısı ve uluslararası ortamda eklenilebilmiş olması gibi özellikleriyle bu ülkelere bir model teşkil edebileceği dile getirilmiştir (30.04.1992, Milliyet). Türk karar vericiler tarafından da benimsenen bu rol algısının icra edilebilmesi ise büyük oranda Türkiye'nin siyasi ve ekonomik kapasitelerine bağlı olmuş ve istenilen sonuçları sağlamadığı için terk edilmiştir (Dal ve Erşen, 2014).

dönem itibariyle Türkiye için önemli bir ticaret ortağı olmuştur. Bunun yanında Türkiye'nin demokratikleşme ve modernleşme çabalarına itici güç sağlayabilme potansiyeli ön plana çıkmıştır. Bu bakımdan, dönem itibariyle AB faktörü Türkiye'nin rol algılarında ve politikalarında belirleyici etkiler yaratmaya başlamıştır. Türkiye'nin özellikle model ülke rol algısı çerçevesinde AB üyeliği süreci⁶⁶ çok büyük önem kazanmıştır (Oğuzlu, 2004).

Türkiye uluslararası ortamda yaşanan bu önemli değişimleri öncelikle Batı ile ilişkileri çerçevesinde değerlendirmiştir. Soğuk Savaş süresince üstlendiği rollerle Türkiye, Batıyla ortak tehdit algılamalarına sahip olmuş ve büyük oranda ortak çıkarlar peşinde koşmuştur. Türkiye genel olarak NATO'nun güney kanadının koruyucusu olarak değerlendirilmiştir. Ancak Sovyetlerin dağılması Türkiye'nin NATO içindeki rolü açısından öneminin azalacağı endişesini doğurmuştur (Lesser, 2000/2002: 293-294). Bu gelişme Türkiye için rol çatışması yaratabilme potansiyeli çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Türkiye için rollerin çerçevesi adına bir diğer önemli değişim bölgesel sorunlara taraf olmama ve uzak durma konusunda yaşanmıştır (Mufti, 1998: 47-50). Özellikle Körfez Krizi süresince Türkiye, uluslararası kamuoyu tarafından desteklenen çok taraflı politikalara destek vermiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise Türkiye'nin hiçbir zaman Ortadoğu'da tek taraflı müdahaleye girişme konusuna sıcak bakmamasıdır (Criss, 1997).

Genel olarak Soğuk Savaş'ın bitişi ile Türkiye, Ortadoğu bölgesine yönelik geleneksel rollerinden farklı olarak model ülke, lider ülke, bölgesel güç gibi rol algıları benimsemiştir. Bir yandan Türkiye için bu dönemde, Sovyet sonrası oluşan boşluğu doldurmak amacıyla bölge ülkelerine demokratik-laik yapısı, küresel ekonomiye eklenilebilmiş olması gibi özellikleriyle Batılı bir ülke olarak model olma rol algısı tartışılmıştır (Öniş, 1995). Diğer yandan İslamcı değerlerden beslenen ve Neo-osmanlıcı yaklaşımları vurgulayan rol algıları çerçevesinde Müslüman ülkelere lider olma rol algısı öne sürülmüştür (Jung, 2005: 1-2). Türk dış politikası açısından çeşitli sonuçlar doğuran ve geleneksel rol algılarına meydan okuması sebebiyle dikkate değer olan bu gelişmeler, karar vericilerinin rol

⁶⁶ 1999 yılında gerçekleşen AB Helsinki Zirvesi, Türkiye'nin AB'ye adaylığının kabul edilmesi ve Türkiye'nin adaylık sürecinin resmîyet kazanması açısından oldukça önemlidir.

algılarının devletin dış politikasına ne derece yön verdiğini göstermesi bakımından oldukça çarpıcı olmuştur.

Ortadoğu bölgesi bu dönem süresince uluslararası ortamdaki gelişmelerden oldukça etkilenmiştir. Öncelikle Sovyetlerin dağılması bölgede Sovyet yanlısı politika izleyen ülkeler için politikalarda değişiklik yapma gereksinimi doğurmuştur. Diğer yandan bölgeden çekilen Sovyetlerin sebep olduğu güç boşluklarının yerini alan radikal İslam anlayışı ve terör örgütleri bölgedeki ülkelerin politikalarını etkilemiştir (Kirişçi, 1997). Sonuç olarak Türkiye, bu dönemde bölgede daha farklı sorunlar ve politikalar ile karşı karşıya kalmış, radikal İslam ve terör örgütleri ile uğraşmıştır (Özcan, 2000: 19-22).

Dönem itibariyle Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin bölgede üstlendiği roller çerçevesinde icra ettiği politikalar değerlendirilecek olursa, Ortadoğu'nun Sovyet sonrası süreçte ABD tarafından yeniden düzenlenmesi girişimi bölgede Türkiye'nin üstlenebileceği roller üzerinde belirleyici etkiler yaratan önemli bir unsur olmuştur (Sayarı, 2000: 180). Bunun belirgin örnekleri Körfez Savaşı ve Irak'a uygulanan ambargo konusunda Özal liderliğinde girişilen aktif politikada görülmüştür. Özal'ın bölgedeki gelişmeleri Türkiye'nin lehine olacak şekilde yönlendirebilme adına aktif politika izleme arzusu ile ABD'nin Irak'a karşı girişilen ambargonun etkili olabilmesi için Türkiye'nin stratejik desteğine olan ihtiyacı bir araya gelmiştir (Sayarı, 1997: 45-46). Özal bölgede Batılı devletlerin çıkarlarının korunmasına aracılık yapacak şekilde bir rol üstlenmeye sıcak bakmış ve bölge ülkelerine model olma amacıyla hareket etmiştir (Eralp ve Tür, 1999: 74-75). Bu bağlamda Türkiye, çok uzun bir süredir uyguladığı bölge sorunlarına taraf olmama politikasını Körfez Savaşı döneminde terk etmiştir.

Bölgenin Batıyla yakın ilişkilere sahip iki devleti Türkiye ve İsrail'in pek de yakın olmayan ilişkileri, değişen bölgesel ve uluslararası ortam doğrultusunda dönüşüme uğramıştır. Türkiye, uzunca bir süre Ortadoğu'daki rollerini ve politikasını belirlerken bölgedeki Müslüman ülkelerin tepkisine çok dikkat etmiştir. Bu bağlamda İsrail ile ilişkiler Arap ülkelerinin tepkisini çekmemek için sınırlı düzeyde yürütülmüştür. Nitekim Sovyet sonrası Ortadoğu'nun değişen ortamında Türkiye, üstlendiği aktif bölgesel güç ve model ülke çerçevesinde yeni

politika algılamalarına sahip olmuştur. Bölgede başlayan Arap-İsrail barış sürecinin de olumlu katkısıyla Türkiye, İsrail ile ilişkilerinde düzelmeler⁶⁷ yaşamıştır (Carley, 1995: 20-21; Kirişçi, 1997). Bununla birlikte, bölgeyi yeniden şekillendirme politikası doğrultusunda ABD'nin her iki ülkenin yakınlaşmasını teşvik etmesi de süreci kolaylaştıran bir başka unsur olmuştur (Altunışık, 2000/2002: 81). Türkiye ve İsrail yakınlaşması Filistin sorunu üzerinde de olumlu etki bırakmıştır. Zira İsrail ve Müslüman Arap devletleri arasında genellikle Araplara yakın politikalar izleyen Türkiye için bu durum bölge ülkelerine yönelik ortak bir politika izleyebilmesi açısından önemli bir gelişme olmuştur.

İsrail ile yakınlaşan ilişkilerin bölge ülkeleri üzerindeki yansıması endişe verici olmuştur. Bölgenin iki güçlü ülkesinin askeri anlamda da birlikte hareket edebileceği düşüncesi özellikle İran ve Suriye gibi devletler tarafından dikkatle takip edilmiştir (Aras, 2000: 152-155; Inbar, 2001). Bu durum Türkiye'nin bölge ülkelerine model olma rolünü icra edebilmesini kısıtlamıştır.

Diğer yandan, özellikle Erbakan ve Çiller liderliğindeki Refahiyol hükümeti döneminde İslami değerlerin ön planda olduğu politikalar ve bölgesel güç olma rolü çerçevesinde, D-8'in kurulmasına öncülük etme, radikal Müslüman ülkelerle yakınlaşma çabası ve Çiller'in FKÖ'yü ziyareti gibi girişimler gerçekleştirilmiştir (Kirişçi, 1997; Robins, 1997: 88-89; Sayarı, 1997: 52-53). Bu durum, dönem itibarıyla Türkiye'nin bölgede üstlendiği rol algıları ve icra etmeye çalıştığı rollerin kendi içinde barındırdığı çatışan unsurlar açısından gayet önemli olmuştur.

Bir iç politika sorunu olarak dış politikada da yansımaları olan PKK sorunu bu dönemde de Türkiye'nin bölgedeki rolü ve bölge devletleri ile ilişkilerinin yönünü belirleyen çarpıcı bir unsur olmaya devam etmiştir (Robins, 1993). Terör örgütü PKK'nın sınırlarında faaliyet göstermesine izin veren ve destek sağlayan İran ve Suriye gibi ülkeler ile ilişkilerde gerginlikler yaşanmıştır (Hale, 1992: 682). Bu bağlamda, Türkiye Kuzey Irak'ta sınır-ötesi operasyonlar düzenleyerek PKK'nın etkisini azaltmaya çalışmıştır. Ayrıca Körfez Savaşı sonrası ABD'nin

⁶⁷ Türkiye tarafında İsrail ile ilişkilerin düzelmesinde etkili olan unsurların bölgeden gelebilecek radikal İslam tehdidi ve PKK sorunu olduğu görülmüştür. Ayrıca ABD'den gelen askeri yardımların çeşitli sebeplerden ötürü bu dönemde yok denecek kadar azalmış olması ve Türk ordusundaki askeri elitin en son teknolojiyi elde etme arzusu doğrultusunda Türkiye ve İsrail arasında askeri anlamda önemli yakınlaşmalar gerçekleşmiştir (Inbar, 2001).

bölgede Irak uçakları için uçuşa yasak bölge ilan etmesine ve Huzur Operasyonu dâhilinde bölgede Çekiç Güç adı altında konuşlanmasına destek verilmiştir (Hale, 1992: 683-688). Nitekim bu girişimlerle ABD'nin bölgede bir Kürt devletinin kurulmasına olanak sağlayabilecek ortamı yaratmasından endişe etmeye başlayan Türkiye, ABD ile çatışan çıkarlara sahip olmuştur. Bölgede kurulabilecek bir Kürt devletinin kendi sınırları içindeki Kürt nüfusu etkileyebileceğinden endişe eden Türkiye, politikasını ABD ile çatışabilecek şekilde bölgede statükonun korunması olarak belirleyerek geleneksel anlamda statükocu politikalarını devam ettirmiştir (Alantar, 2000: 225-227). Sonuç olarak, bu gelişmeler Türkiye'nin Ortadoğu'daki rol algıları ve ABD ile bölge ülkelerinin rol beklentileri açısından kayda değer rol çatışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

PKK sorununun bir diğer yansıması Türkiye'nin Ortadoğu'da bölgesel güç rolü çerçevesinde Suriye ile ilişkilerinde görülmüştür. Dönem boyunca PKK'ya verdiği destek sebebiyle Suriye ile sürekli gergin geçen ilişkilere yönelik Türkiye, bölgesel güç rolü çerçevesinde hareket etmiştir. Suriye'nin PKK'ya verdiği desteği sona erdirmesini ve örgütün lideri Abdullah Öcalan'ı ülkesinden çıkarmasını talep eden Türkiye, bu konularda istediğini almıştır (Aykan, 1999: 175-178). Bu gelişme, Ortadoğu'da bölgesel güç rolünü benimseyen Türkiye için bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini bir düzene oturtabilmesine imkân sağlaması açısından önemli olmuştur (Olson, 1997: 189-191).

Özetle bu dönemde Türkiye, kuruluşundan itibaren dış politikada üstlenilen rollerin kavramsal çerçevesini oluşturan resmi kimliğinden uzaklaşmıştır. Bu durumun meydana gelmesinde önemli etkisi olan Sovyetlerin dağılması gerçeği uluslararası ve bölgesel düzenin derin değişimlere uğramasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, karar vericilerin dünya algılamaları doğrultusunda dış politikada resmi kimliğin aşınmasına yol açan yeni kimlik benimseme süreçlerinden geçmiştir. Benimsenen İslamcı ve Milliyetçi kimlikler üzerinden oluşturulan rol algıları ise dış politika açısından geleneksel çizgiden sapmanın yansımaları olacak davranışların sergilenmesiyle sonuçlanmıştır.

Uluslararası ortamda yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin dış politika kimlik değişimleri çerçevesinde Türkiye, Sovyet sonrası uluslararası ortamda yeni rol algıları oluşturmak durumunda kalmıştır. Türkiye, rol algılarını oluştururken ABD ile olan ilişkileri, NATO üyeliği, bölgesel gelişmeler ve nihayetinde Türk karar

vericilerin ülkenin uluslararası ortamdaki konumuna dair fikirlerinden yararlanmıştı.

Türkiye için oldukça belirsiz bir sürecin kapılarını açılan bu dönemde Türkiye ekonomisi, askeri gücü ve yöneticilerinin dünya görüşleri çerçevesinde bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Sovyet sonrası dönemde oluşan güç boşluklarının doldurulması adına Türkiye özellikle ABD tarafından bölge ülkelerine çeşitli özellikleriyle model olabilecek ve liderlik edebilecek bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Türk karar vericiler de benimsenen milliyetçi kimlik çerçevesinde dönem itibarıyla üstlendikleri rollere dair algılarını bu doğrultuda şekillendirmiştir.

Körfez Savaşı, Türkiye'nin bölgesel güç rolünü gösterebilmesi açısından önemli bir fırsat sunmuştur. Türkiye savaş süresince tarafsız kalmamış ve uluslararası kamuoyunun çok taraflı kararlarını desteklemiştir. Sonuç olarak Türkiye Sovyet sonrası dönemde Ortadoğu'da geleneksel tarafsız ve ilgisiz tutumunu yeni rol algıları ile terk etmiş ve milliyetçi dış politika kimliği çerçevesinde bölgesel güç rolünün yanında lider ülke, model ülke gibi roller üstlenmiştir.

Benzer şekilde uluslararası ve bölgesel ortamda yaşanan gelişmelerin uygun ortamı yaratması ile birlikte, Türkiye kuruluş döneminden beri dış politikada yer verilmeyen İslamcı değerleri politika yapım süreçlerine dâhil edebilmiştir. Türk dış politikası adına oldukça derin bir dönüşüm anlamına gelen bu gelişme, dış politikada İslamcı kimliğin benimsenmesiyle aynı dönemde yaşanmıştır. Türk karar vericiler dış politika İslamcı kimlik çerçevesinde yeni rol algıları oluşturmuştur. İslamcı kimliğin Batı ile ilişkiler konusunda resmi kimlikten ayrılan tutumu ve dış politikada Müslüman ülkelerle yakın ilişkiler kurulmasını teşvik etmesi gibi özellikleri dış politikanın dönem itibarıyla yönünü belirlemiştir. Türkiye için bölgede bölgesel güç ve Müslüman ülkeler arasında öncülük ve liderlik yapılabilmesine imkan sağlayacak lider ülke rolleri öngörülmüştür. Fakat resmi ve milliyetçi kimliklerin aksine özellikle NATO üyeliği çerçevesinde sadık müttefik rolüne karşı çıkmış ve bu durum Türk dış politikası için önemli çatışma unsurları barındırmıştır.

Geleneksel Kemalist ilkelerle oluşturulan dış politika rollerinin terk edilmesi bakımından önemli bir rol değişimi sürecine işaret eden bu gelişmeler

Türkiye'nin oluşturmaya çalıştığı laik Batılı devlet kimliği açısından önemli çatışmalar barındırmıştır. Özellikle Askeri ve bürokratik elitin resmi kimliğe yönelik bu tip meydan okumalara karşı koruyucu bir tutum takınması ile çatışma süreçleri derinleşmiştir. Bunun en önemli örneği, uzun bir süredir bölgedeki Müslüman ülkelerin tepkisini çekmemek ve uluslararası ortamda desteklerini kazanabilmek adına alt seviyeden yürütülen fakat Batılı devletlerle ilişkilerin korunması açısından da tamamen kesilmeyen İsrail ile ilişkilerde Sovyet sonrası dönemde yaşanan düzelmeler olmuştur. Türkiye'nin dönem itibarıyla İslamcı kimliği çerçevesinde oluşturduğu rol algıları açısından değerlendirildiğinde bu gelişmeler rol çatışması yaratabilme potansiyeline sahip olmuştur.

Dönemin gelişmeleri genel olarak değerlendirildiğinde denilebilir ki, Türkiye değişen uluslararası ortamda yeni rol algıları ve beklentilerine sahip olmuştur. Bu yeni rol algıları ve beklentilerinin hangilerinin Türkiye'nin üstleneceği rolün kavramsal çerçevesini oluşturacağı konusu Türkiye için önemli çatışma süreçleri doğurmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönem süresince Ortadoğu'ya yönelik üstlenilen roller Tablo 2.1'de detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Sonuç olarak, Soğuk Savaşın bitişi Türkiye için üstlenilebilecek rollerin sayısında önemli bir artışa yol açmıştır. Nitekim Türkiye'nin Ortadoğu'da hangi rolü üstleneceği AKP döneminde de görüleceği üzere üstlenilecek dış politika kimliği, karar vericilerin Türkiye hakkındaki rol algıları, uluslararası ortamdaki diğer devletlerin beklentileri ve uluslararası-bölgesel gelişmelerle belirlenecektir. Bu bağlamda, bir sonraki bölümde AKP döneminde Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik üstlenmiş olduğu roller ve bu rollerin nasıl icra edildiği incelenecektir.

Tablo 2.1. Türk dış politikasında Ortadoğu'ya yönelik üstlenilen roller (1923-2001)

<i>Roller</i>	Kuruluş Dönemi (1923-1950)	Menderes Dönemi (1950-1960)	Yumuşama ve "Özerklik Dönemi" (1960-1980)	Özal Dönemi (1980-1989)	Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1989-2001)
<i>Bölgesel Güç</i>		✓	✓	✓	✓
<i>İzole</i>	✓				
<i>Köprü</i>		✓			
<i>Lider Ülke (Büyük Birader)</i>		✓			✓
<i>Model Ülke</i>					✓
<i>Sıcak Mütefik</i>		✓	✓	✓	✓
<i>Taraqsız</i>	✓				

3. AKP DÖNEMİ: ORTADOĞU'DA MERKEZ ÜLKE TÜRKİYE

2002 yılı Türkiye için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yapılan genel seçimlerde, uzun bir aradan sonra ilk defa, bir parti tek başına iktidar olabilecek kadar oy almıştır. 2002 yılındaki seçimlerde oyların %34'ünü alan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) ezici bir milletvekili çoğunluğuna ulaşan AKP, iktidara geldiği tarihten itibaren dış politikada çarpıcı bir süreç başlatmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin dış politikasına yön veren kişiler olarak dikkat edilmesi gereken figürler AKP genel başkanı ve Başbakan (2003-2014) Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere Dış İşleri Bakanlığı-Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı görevlerinde bulunan Abdullah Gül olmuştur. Bunun yanı sıra, AKP iktidarı boyunca dış politikada benimsenen kapsamlı doktrinin fikir babası, dış politika danışmanlığı ve Dışişleri Bakanlığı görevlerinde bulunan Ahmet Davutoğlu bahsedilmesi gereken en önemli yönetici elitlerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır

AKP'nin kurucuları ve üst kademe yöneticileri, Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Görüş geleneğinden yetişen kimselerdir. Bu bağlamda, İslamcı değerleri benimseyen AKP'nin yönetici eliti, 2002 yılındaki seçimlerden önce Fazilet Partisi'nden ayrılan ve parti içindeki yenilikçi kanadı temsil eden kişilerden meydana gelmiştir. Bu gelişme, hem Erbakan liderliğinde benimsenen İslamcı kimliğin kapsamı ve içeriği konusunda bazı değişimlerin hem de Türkiye'nin yeni dönemde benimseyeceği kimlik hakkında ipuçları vermesi bakımından dikkat çekici olmuştur.

AKP iktidarı ile birlikte benimsenen yeni kimlik doğrultusunda Türk dış politikasında geleneksel roller terk edilmiş ve yeni rol algıları benimsenmiştir. Bu dönemde dış politikada derin değişimlerle sonuçlanan yeni rol algılarının oluşturulmasında AKP'li yöneticilerinin benimsediği Muhafazakâr Demokrat⁶⁸ kimliğin büyük bir etkisi olmuştur. Rol teorisinin kavramsal araçlarının hem birey hem de sistemik düzeyde analiz yapılabilmesine olanak sağladığı kimlik-rol algısı ilişkisi bu noktada öne çıkmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, AKP döneminde

⁶⁸ Muhafazakâr Demokrat kimliğin kavramsal çerçevesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Yalçın Akdoğan, *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*.

Türkiye benimsemiş olduğu Muhafazakâr Demokrat kimliği çerçevesinde Ortadoğu'ya yönelik yeni rol algılarına sahip olmuştur.

Ahmet Davutoğlu'na göre Türkiye, kuruluşundan itibaren hep çevre konumunda kalmasına sebep olacak rol algılamalarına sahip olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin tarihsel ve coğrafi derinliğinden kaynaklanan stratejik bir zihniyet geliştirmesini engellemiştir. Türkiye, resmi kimliği çerçevesinde izolasyonist bir anlayış benimsemiş ve rol algıları doğrultusunda özellikle Ortadoğu olmak üzere çeşitli bölgelerdeki Müslümanlarla ilişkisini kesmiştir. Bu sürece önemli meydan okumalar içerin Stratejik Derinlik doktrini ile Davutoğlu, Türkiye'nin uluslararası ortamda hak ettiği konuma yeniden yükselebilmesi için tarihsel birikimini göz ardı etmemesi gerektiğini savunmuştur (Davutoğlu, 2001: 70). Sonuç olarak AKP iktidarı ile birlikte yeni dönem Türk dış politikası rol algıları için önemli değişim ve dönüşümlerin habercisi olmuştur.

Bu bölümde, Türk dış politikasında Ortadoğu'ya yönelik oluşturulan rol algılarının AKP iktidarı döneminde yaşadığı dönüşüm incelenecektir. Bu bağlamda, öncelikle Türk karar vericilerin benimsemiş olduğu rol algılarında dış etkenlerin ne şekilde belirleyici olduğundan bahsedilecektir. Daha sonra, özellikle Muhafazakâr Demokrat kimlik ve Davutoğlu'nun Stratejik Doktrini çerçevesinde yeni dönemde rol algılarının iç etkenlerden nasıl etkilendiği değerlendirilecektir. Son olarak, Türkiye'nin benimsemiş olduğu roller çerçevesinde bölgede yaşanan gelişmelere nasıl tepki verdiği değerlendirilecektir.

3.1. Dış Etkenler ve Türkiye'nin Rol Algıları

Uluslararası ortamda gerçekleşen belirgin değişimler, AKP iktidarı ile Türkiye'nin rol algılarında yaşanan dönüşüme uygun bir ortam yaratmıştır. Türkiye, Soğuk Savaş süresince rol algılarını blok politikaları, NATO üyeliği, yakın Sovyet tehdidi ve antikomünizm çerçevesinde şekillendirmiştir. Nitekim daha önce de bahsedildiği üzere Sovyetlerin dağılması ile blok politikalarının günün şartlarına cevap verebilecek kadar kapsamlı alternatifler sunmaması, Türkiye'nin geleneksel rol algılarında önemli bir dönüşüm yaşanmasını bir zorunluluk haline getiren en önemli dış etkenlerden birisi olmuştur.

ABD'de yaşanan terör saldırıları bu bağlamda uluslararası ortamda tüm dengeleri derinden etkileyen en çarpıcı gelişmelerden biri olmuştur. 11 Eylül

2001 günü ABD, oldukça trajik bir terör saldırısına⁶⁹ maruz kalmıştır. Tüm dünyada önemli yansımaları olan bu gelişme sonrasında Başkan George W. Bush, 20 Eylül'de teröre küresel çaplı bir savaş ilan etmiştir (Rabasa, 2004: 50-52).

Sovyet sonrası uluslararası ortamda tek başına süper güç olarak beliren ABD, yaşanan terör saldırı ile dış politikada daha aktif bir tutum takınmıştır. Bu bağlamda, yeni bir düzen⁷⁰ yaratmak amacıyla gerekli politikaları benimsemesine olanak sağlayacak adımlar atmıştır. Teröre karşı girişilen savaşın kavramsal yapısı Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesi ve Bush Doktrini çerçevesinde oluşturulmuştur (Jervis, 2003). Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi ile terörist faaliyetler ve kitle imha silahları tehdit sıralamasında en tepeye çıkmıştır (NSS, 2002). Ayrıca, Başkan Bush ve neo-conlar⁷¹ olarak adlandırılan grubun algılamaları doğrultusunda teröre karşı ön alıcı savaş⁷² tekniği benimsenmiştir (Hook ve Spanier, 2013/2014: 286-292). Ön alıcı savaş ile terörist faaliyetler planlayanların amaçlarına ulaşmadan imha edilmesi planlanmıştır (Leffler, 2003: 1046).

Bunun yanı sıra Başkan Bush, terör saldırılarının kaynağı olarak Ortadoğu'yu işaret etmiştir. ABD'nin bölgeye daha fazla müdahil olacağı anlamına gelen bu gelişme, bir bakıma bölge için önemli sonuçlar doğuracak politikalar benimseneceğinin de sinyallerini vermiştir.

Başkan Bush, teröre karşı savaş çerçevesinde küresel terörün kaynağı olarak gördüğü ve haydut devletler⁷³ olarak tanımladığı yönetimlerin üzerine gideceğini

⁶⁹ 11 Eylül saldırıları hakkında detaylı zaman çizelgesi için bkz. *September 11 Timeline: A Chronology Of The Key Events That Shaped 9/11*. (Huffington Post, 11.09.2013).

⁷⁰ ABD'nin 2002 tarihli Ulusal Güvenlik Belgesi'nde de yer alan liberalizm ve demokrasi gibi temel değerlerin küresel seviyede yayılmasını amaçlayan anlayıştır. Bu anlayışın altyapısını ise ABD'nin askeri ve ekonomik gücünün oluşturacağı dile getirilmiştir. Böylelikle, terör faaliyetlerinin önlenmesi planlanmıştır (White House Press Release, 06.11.2003).

⁷¹ ABD Başkanı George H. W. Bush döneminde dış politika yapım aşamasında etkili olan önemli bir grubun (neo-conservatives: yenimuhafazakârlar) ismidir (Yılmaz, 2006: 169-171).

⁷² ABD, 11 Eylül saldırıları ertesinde teröre karşı açtığı savaşta ön alıcı vuruş (pre-emptive strike) olarak adlandırılan ve ABD'nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturabilecek her türlü oluşuma karşı önlem alabileceğini dile getiren anlayış çerçevesinde başta Irak'ın işgali olmak üzere önemli sonuçlar doğuran politikalar izlemiştir (Gupta, 2008).

⁷³ Haydut devletler (rogue states), çoğu zaman başarısız devletler (failed states) olarak da adlandırılan devletler hakkında daha detaylı bir çalışma için bkz. Mary Capiroli ve Peter F. Trumbore, *Rhetoric versus Reality: ROGUE STATES IN INTERSTATE CONFLICT*.

ilan etmiştir (NSS, 2002). Bu doğrultuda Ortadoğu'da kitle imha silahlarına sahip olduğu iddia edilen ve teröristlerin barınmasına imkân sağlayan Irak ve Afganistan gibi devletlere yönelik saldırgan söylemler benimsenmiştir. Diğer yandan, ABD'de gerçekleşen saldırıları üstlenen terör örgütü El-Kaide ve Ortadoğu'daki istikrarsızlığın, dünyaya petrol akışına yönelik tehditlerin kaynağı olarak gösterilen Iraklı lider Saddam Hüseyin hedef tahtasına oturtulmuştur (Leffler, 2003: 1048-149). Bu bağlamda, Ortadoğu'da ve genel olarak dünyada istikrarsızlık yarattığı düşünülen radikal İslam tehdidi ve kitle imha silahlarının yayılması gibi unsurlara yönelik ön alıcı savaş taktikleri ile karşı konulmaya çalışılmıştır (NSS, 2002).

Teröre karşı giriştiği savaşta ABD, küresel çapta bir güç olarak hareket etmiştir. ABD, çıkarlarına uygun olarak yeni bir düzen kurmak çerçevesinde Ortadoğu'daki Körfez petrolünün dünya pazarlarına sorunsuz şekilde aktarılmasını devam ettirmeye özel bir önem atfetmiştir. Fakat Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde de belirtildiği gibi küresel anlamda bir kaosun yaşanmaması için demokrasi ve özgürlük gibi değerlerin benimsenmesi ve yayılması, ABD'nin de bu değerlerin koruyucusu olması gerektiği belirtilmiştir (NSS,2002). Bu bağlamda, liberal bir anlayışın benimsendiği ve demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi değerlerin önem kazandığı bir dünya düzeni yaratmak için Ortadoğu'da ABD ile işbirliğine meyilli diğer bir deyişle ılımlı İslamcı gruplarla ilişki kurulmuştur (Rabasa, 2004: 654-659). Bu doğrultuda, ABD çoğunlukla tek taraflı bazen de uluslararası kamuoyunu harekete geçirmek suretiyle bölgeye yönelik girişimlerde bulunmuştur.

Bu girişimler 2002 yılında Ortadoğu Ortaklık Girişimi ile başlamış ve daha sonra Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Sovyet sonrası Orta Asya coğrafyasını da kapsayacak şekilde geniş bir alanda hayata geçirilmesi planlanmıştır. Bölgede demokrasinin teşvik edilmesi söylemiyle sunulan bu girişimlerin en dikkat çekenlerinden bir tanesi Büyük Ortadoğu Projesi⁷⁴ olmuştur. Gürcistan'da 2004 yılında gerçekleştirilen G-8 zirvesinde ilan edilen bu proje ile ABD'nin öncülüğünde G-8 ülkeleri ve Ortadoğu'daki yönetimler arasında bir işbirliği ortamı oluşturulması amaçlanmıştır (Dalacoura, 2005: 965). NATO'nun da proje

⁷⁴ Büyük Ortadoğu Projesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Broader Middle East and North Africa Initiative US Department of State Archive, <http://2005-2009-bmena.state.gov/rls/index.htm>.

kapsamında yer alması tartışılmış ve güvenlik-stratejik boyutları açısından katkısı değerlendirilmiştir. Bu gelişme, NATO'nun Soğuk Savaş sonrası dönüşen kimliği ve genişleyen amaçlarına bir örnek olması bakımından çarpıcı olmuştur (Spanier ve Hook, 2013/2014: 243-247).

Büyük Ortadoğu projesinin bölgede önemli bir aktör olan Türkiye tarafından desteklenmesi ve katılımı zorunlu bir hal almıştır. Öncelikle bölgeye yakınlığı ile Türkiye, bölgeye yönelik yapılacak askeri operasyonlarda lojistik olarak çok büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin İslam ve demokrasiyi bağdaştırabilmesi açısından bölgedeki ülkelere bir model teşkil etmesi bölgeye yönelik girişimlerde Türkiye'nin aktif rol almasını bir gereklilik haline getirmiştir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2009; Dal ve Erşen, 2014: 268). Sonuç olarak, ABD'nin bölgeye yönelik politikalarında işbirliği yapmaya hazır bir Türkiye'nin su götürmez bir değeri ortaya çıkmıştır.

ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik sert güç içeren doğrudan politikaları bu dönemde bölge ülkelerinin politikalarının şekillenmesinde etkili olan önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır. ABD, bölgede istikrar ve barış sürecine yönelik en büyük engellerden birisi olan Arap-İsrail ilişkilerindeki sorunlara açısından genellikle İsrail yanlısı politikalar izlemiş ve İsrail karşıtı rejimleri hedef almıştır. Bu durum özellikle İsrail için dış politikada önemli bir avantaj oluşturmuştur. Bölge ülkelerinin aşırı İsrail yanlısı olarak değerlendirdikleri bu politikalara yönelik tavrı ABD'nin istediği sonuçları elde etmesine engel teşkil etmiştir (Ehteshami, 2007: 47-48). Amerikan karşıtı söylemlerin sesinin daha fazla duyulmasına sebep olan bu politikalara yönelik tepki özellikle ABD'nin Irak operasyonu sonrasında gözle görülür şekilde artmıştır. Sonuç olarak, ABD'nin bölgede oluşturmak istediği demokrasi ve liberal değerlere saygı çerçevesinde şekillenen düzen ortamına yönelik girişimleri bölge ülkelerinin olumlu tepkisiyle karşılaşmış olsa da genel anlamda pek rağbet görmemiştir. Bununla birlikte, Ortadoğu'da izlediği politikalar ve sert güce başvurması (Irak'ın ve Afganistan'ın işgali) gibi sebeplerle de ABD'nin istediği etkiyi yaratamadığı görülmüştür (Dalacoura, 2005: 973-978).

ABD'nin yanı sıra AB de Ortadoğu'daki istikrarsızlık ortamından olumsuz etkilenen aktörlerden birisi olmuştur. Bu bağlamda, Ortadoğu'da yaşanan gelişmelere karşı ilgili bir tutum takınmıştır. Soğuk Savaş boyunca Sovyetleri ve komünizmi tehdit olarak algılayan AB NATO çerçevesinde ABD ile tam

anlamıyla bir işbirliği içinde olmuştur. Ortadoğu'da ABD'den daha bağımsız bir tutum takınabilmesi için Sovyetlerin yıkılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesini beklemesi gerekmiştir (Kocabaş, 2015: 345-349). Uygun uluslararası ortamın oluşması ile birlikte AB, Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında yumuşak gücü çerçevesinde uygulamalarda bulunmuştur. Bu noktada, AB'nin uluslararası ortamda bir aktör olarak daha fazla etki oluşturma çabası ve ekonomik alandaki güçlü konumundan siyasi alanda da yararlanma isteği büyük pay sahibi olmuştur (Youngs, 2004: 422-426). ABD ile benzer şekilde Ortadoğu'nun istikrarının korunması, demokratik rejimlerin yayılması ve piyasa ekonomileriyle bütünleşmenin tamamlanması gibi amaçlar bölgeselcilik politikası çerçevesinde benimsemiştir (Lavenex, 2004). Yine aynı doğrultuda, terör faaliyetleri, kitle imha silahları ve radikal İslam gibi unsurlar AB çıkarlarına yönelik tehdit olarak algılanmıştır.

Sovyet sonrası Ortadoğu'da iki uluslararası aktör olarak ABD ve AB benzer amaçlara ve tehdit algılamalarına sahip olsalar da konuyu ele alış biçimleri ve olaylara bakış açıları farklılık göstermiştir (Ehteshami, 2007: 54). Daha önce de bahsedildiği üzere ABD teröre yönelik ön alıcı savaş tekniğini benimsemiş, Ortadoğu'daki Müslüman devletlere karşı İsrail'in politikalarını destekler bir tutum takınmıştır. Diğer bir değişle ABD, Ortadoğu'daki sorunlara yönelik doğrudan politika araçlarını tercih etmiştir. Radikal İslamcı olarak algıladığı rejimlere karşı ABD ile işbirliği yapabilecek rejimler desteklenmiştir. Bu doğrultuda sorunlara ürettiği çözümler de doğrudan ve sert güç şeklinde ortaya çıkmıştır.

Ortadoğu'daki değişim ve gelişmeler, AB tarafında daha farklı bir gözle değerlendirilmiştir. ABD'nin aksine radikal İslamcı rejimlerle ilişkilerde İsrail'in tarafında olunmamış ve Ortadoğu'da ABD karşıtı düşüncelere taraf olunmuştur (Mercan, 2015: 181). Ortadoğu'daki istikrarsız ve sorunlu ortamın demokratik ve katılımcı rejimlerin tam manasıyla uygulamaya konulması ile çözülebileceğine inanılmıştır. ABD'nin aksine bölgedeki sorunlara daha vakıf olduğunu dile getiren AB, uyuşmaz rejimleri yalnızlaştırmak yerine diyalog kurulması taraftarı olmuştur (Wittes ve Youngs, 2009: 15-21). Bu çerçevede AB, Akdeniz Girişimi'ni uygulamaya koyarak bölge ülkeleri ile daha yapısal bir iletişim⁷⁵ kurmaya

⁷⁵ Komşuluk Politikası çerçevesinde AB, bölge ülkelerinin her birine farklı bir yaklaşım benimsemekte ve bu ülkelerdeki siyasi-ekonomik reform süreçlerini teşvik etmektedir. AB

çalışırken, ABD teröre karşı savaş ve demokrasi ihracı söylemleri ile bölge ülkeleri üzerinde istediği etkiyi yaratamamıştır (Hollis, 2012).

Yine de, genel olarak bakıldığında ABD ve AB arasında bölgedeki sorunlara yönelik bir iş bölümü oluşmuştur. Gündem olarak benzer konulara sahip olan bu iki aktör, aralarında koordinasyonu sağlamıştır. Şöyle ki, ABD bölgede sert güç politikaları izlerken AB kolaylaştırıcı, sorunların çıkmasını engelleyici roller üstlenmiştir (Wittes ve Youngs, 2009: 7-15). Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar bu iki aktörün arasında sorunların çözümüne yönelik farklı anlayışlar var olsa da aynı amaç doğrultusunda birlikte hareket edebilmişlerdir.

Bu noktada, din ve medeniyet unsurları Batı ve Ortadoğu ilişkisinin yönünün belirlenmesinde önemli rol oynamıştır (Lewis, 2002: 62-81). ABD ve AB'nin bölgenin sorunlarının kaynağı olarak demokrasi ve özgürlük eksikliğini işaret etmesinin altında Batı medeniyetinin geçirmiş olduğu tarihsel süreç ve bugünkü kültürel üstünlüğü bulunmaktadır. Batı medeniyetini temsil eden devletler, liberal demokrasi anlayışını benimsemiş ve kapitalist ekonomik biçimini uygulayarak günümüzdeki konumlarına gelmiştir. Diğer yandan, bölgede baskıcı ve otoriter rejimlerin demokrasi açısından zayıf bir performans göstermesi sebebiyle çoğunluğun yönetime katılamaması ve ekonomik yönden gelir adaleti, istihdam gibi çoğunluğun yönetime karşı memnuniyetini sağlayacak gelişmelerin uygulanamaması Ortadoğu devletlerinin genel özelliklerini oluşturmaktadır. Bu sebeple, Batılı devletler terör faaliyetlerinin sona erdirilebilmesi ve bölgede meydana gelen sorunların küresel çapta yayılmaması adına öncelikli çözümü bölgeye demokrasi ihracı ve özgürlük ortamının sağlanmasında görmüştür.

Sovyet sonrası dönemde ilişki ve çatışmaların medeniyetler seviyesinde değerlendirilmesi ve bu bağlamda özellikle medeniyetler arasında çıkması muhtemel bir çatışmanın öngörülmesi Samuel Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezinde açıkça belirtilmiştir. Huntington'a göre Sovyetlerin yıkılması ile birlikte kimlikler artık ideoloji yerine kültür ve din çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda, Huntington Batı medeniyetine yönelik en büyük tehdidi İslam medeniyetinin ortaya çıkartabileceğini belirtmiştir. Diğer bir deyişle, medeniyetler arasında çıkabilecek en muhtemel çatışmanın Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Orta

Komşuluk Politikası hakkında daha fazla bilgi için bkz. European Union External Action, http://eeas.europa.eu/mideast/index_en.htm.

Asya coğrafyasında hâkim olan İslam medeniyeti ile Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Batı medeniyeti arasında çıkabileceği savunulmuştur (Huntington, 1993). Bununla birlikte, Huntington, İslam medeniyetinin ortak hareket edememesinin en temel sebebi olarak merkez bir ülkenin çıkmamasını işaret etmiştir.

Batı ve İslam karşılaşmasında Rusya Federasyonu, her ne kadar Sovyetler dönemindeki gücü ve etkisine artık sahip olmasa da, Ortadoğu denklemine hesaba katılması gereken bir diğer önemli aktör olarak belirmiştir. Rusya'nın Sovyet sonrası dönemde izlemeye başladığı Batı'yla işbirliğine meyilli politikalar Ortadoğu bölgesi için de geçerli olmuştur. Batı'nın küresel tehdit sıralamasındaki radikal İslam başta olmak üzere kitle imha silahları ve teröre karşı savaş gibi unsurlar, Rusya'nın da gündeminde öncelik kazanmıştır (Riasanovsky ve Steinberg, 2011/2014:711).

Yaşanan 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin terörle mücadele politikasının bir benzerini kendi içinde Çeçen ayrılıkçı gruplara karşı yürüten Rusya, bu dönemde ABD'ye operasyonlarda destek vermiş, hava sahasını kullanmıştır. Nitekim bu destek ABD'nin bölgede tek taraflı sert güç kullanımları karşısında aynı düzeyde gerçekleşmemiş ve önceki dönemlere kıyasla çok daha hafif olsa da zaman zaman çatışmacı sonuçlar doğurmuştur (Riasanovsky ve Steinberg, 2011/2014: 712-713).

Uluslararası ortamda yaşanan bu gelişmeler ve bölgenin kendi içindeki sorunları Ortadoğu'nun bu dönemde temelden değişim süreçlerini tecrübe etmesi ile sonuçlanmıştır. Nitekim Batılı devletlerin terörle mücadele söylemi kapsamında bölgeye yönelik dışardan müdahale yoluyla demokratik bir ortam oluşturma çabaları bölgede Batı karşıtlığının yayılmasında çok büyük bir rol oynamıştır (Ehteshami, 2007: 130-136). Demokrasi ihracı ve terörle mücadele söylemleri bölge devletleri için pek bir anlam ifade etmemiş, diğer bir deyişle istenilen etkiyi yaratmamıştır (Lewis, 2002: 151-160). Sonuç olarak, radikal İslamcı fikirlerin yayıldığı rejimlerin ve terör faaliyetlerinin sayısı artmış, istikrarsızlık daha da kronik bir hal almıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik rol algıları üzerinde uluslararası ve bölgesel gelişmelerin, diğer bir deyişle dış etkenlerin oldukça belirleyici etkiler bıraktığı görülmektedir. Öncelikle, ABD'de gerçekleşen 11

Eylül saldırıları sonrası küresel çapta daha belirgin bir şekilde tehdit olarak algılanmaya başlanan terör faaliyetleri Türkiye'nin gündeminde de önemli yer tutmaya devam etmiştir.

Terör saldırıları ile uzun yıllar boyu mücadele eden Türkiye için Ortadoğu'ya yönelik rol algıları bu gelişmeler doğrultusunda derinden etkilenmiştir. Öncelikle ABD'nin Ortadoğu'daki girişimi için çok önemli bir aktör olarak beliren Türkiye'nin bölgedeki devletlere model olma sürecinin devam etmesinde AB üyeliği çok büyük önem kazanmıştır (Robins, 2013: 383-384). Bu bağlamda Türkiye'nin 2004 yılı itibarıyla üyelik müzakerelerine başladığı AB sürecinde en hevesli destekçilerinden biri ABD olmuştur (Öniş ve Yılmaz, 2005: 271-273).

Yeni dönemde ABD ile bölgeye yönelik yakın bir gündeme sahip olmasına rağmen daha farklı araçları benimseyen AB tarafında, Türkiye'nin birliğe üye olması AB'nin bölge politikasında önemli bir unsur olarak belirlemiştir. Uyguladığı Komşuluk Politikası girişimiyle bölgede söz sahibi olmak isteyen AB'nin Türkiye'ye yönelik rol beklentileri bu dönemde Türkiye ile ilişkilerini yakından etkilemiştir. Soğuk Savaş boyunca bir NATO üyesi olarak Türkiye, Avrupa'nın güney kanadını Sovyet tehdidine karşı korumuş ve bu yönüyle bir engel teşkil etmiştir (Lesser, 1992: 3-6).

Nitekim Sovyetlerin dağılması ile Ortadoğu'daki gelişmelerle yakından ilgilenmeye başlayan AB, politikalarını koşulluluk esasına⁷⁶ çerçevesinde yürütmeye başlamıştır. AB'nin uyguladığı koşulluluk politikasının bölge ülkelerine cazip gelmeye devam etmesinde Müslüman bir ülke olan Türkiye'nin üyelik süreci büyük önem kazanmıştır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, AB açısından bölgeye erişimde Türkiye bir köprü olabilmesi bakımından geçmiştekinden farklı bir konumda yer almıştır (Lesser, 1992: 3-6).

Sonuç olarak, uluslararası aktörler ABD ve AB'nin Sovyet sonrası dönemde Ortadoğu'ya yönelik politikalarında Türkiye, stratejik açıdan değerli bir konuma

⁷⁶ AB, birliğe üye olmayan ülkelerle politikalarını oluştururken, bir cazibe unsuru yaratılması amacıyla koşulluluk esasına çerçevesinde hareket etmektedir. Bu politika, özellikle Sovyet Sonrası dönemde birliğin güneyinde yer alan ve üye olma perspektifine sahip olmayan ülkelerle ilişkileri düzenlemesi bakımından oldukça önemlidir (Schimmelfennig ve Scholtz, 2008).

yükselmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'nin bölgeye yönelik rol algılarında belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.

3.2. İç Etkenler ve Türkiye'nin Rol Algıları

Uluslararası ortamda yaşanan bu gelişmelerle birlikte iç politikada iktidarı eline alan AKP hükümeti, Türkiye'nin rol algılarının kapsamlı bir değişim geçirmesinde çok büyük pay sahibi olmuştur. Nitekim Türk dış politikasında Ortadoğu'ya yönelik rol algılarından bahsederken Türkiye'nin AKP hükümeti ile oluşturduğu yeni kimliği ve Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik doktrini çerçevesinde Türkiye'nin uluslararası ortamda nasıl konumlandırılması gerektiğine yönelik fikirlerinden bahsedilmesi önemlidir.

Bülent Aras, Türkiye'nin dört farklı kimliğinden bahsetmiştir. Bunlar, Resmi kimlik, İslamcı kimlik, Milliyetçi kimlik ve AKP hükümeti döneminde ortaya çıkan Muhafazakâr kimliklerdir (Aras, 2003: 23). Türkiye'nin Resmi kimliğine yönelik Philip Robins, kuruluş döneminde Atatürk tarafından devlet eliyle bir dönüşüm süreci başlatıldığını ve bu süreçte İslam faktörünün dışlanarak modern anlamda Batılı bir devlet olmak amacıyla bilimsel, laik bir kimlik oluşturulduğunu belirtmektedir (Robins, 1991: 10). Diğer yandan, Türkiye'nin İslamcı kimliği Erbakan özelinde şekillenmiştir. İslamcı değerleri ön olana alacak şekilde bir dış politika öngören Erbakan, bu bağlamda Batı ile ilişkilerin kesin bir şekilde ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Müslüman ülkelerle yakın işbirliği kurulması, AB tipi bir örgütün hayata geçirilmesi ve NATO'dan çıkılması gerektiği söylemleri bu kimlik çerçevesinde oluşturulmuş en önemli söylemlerdir (Bilgin, 2008). Aynı şekilde Milliyetçi kimliğin Sovyetlerin yıkılması ile birlikte Orta Asya coğrafyasındaki Türki devletlerle yakın ilişkilerin kurulmasına olanak sağlaması için Özal döneminde kullanıldığı görülmüştür (Sengupta, 2014: .13-18).

Bu arka plan çerçevesinde, daha önce de belirtildiği gibi, yönetici kadrosu Erbakan'ın Milli Görüş geleneğinden gelen AKP karar vericileri, Milli Görüş gömleğinden sıyrıldıklarını belirterek Türkiye için yeni bir kimlik inşa etmişlerdir. Kendilerini siyasal sistemin merkezine daha yakın konumlandıran AKP yöneticileri bu yeni kimliklerini Muhafazakâr Demokrat⁷⁷ olarak adlandırmıştır

⁷⁷ Türkiye'de 1990'ların ikinci yarısından itibaren artmaya başlayan muhafazakârlaşma oranı ve AKP döneminde daha fazla belirginleşen dindarlaşma gibi faktörler AKP

(Aras, 2003: 24-26). Muhafazakâr Demokrat kimlik, İslamcı izler taşımasına rağmen, bazı noktalarda İslamcı kimlikten ayrılmaktadır. Erbakan'ın şahsiyetli dış politika söylemini benimseyen ve özellikle Osmanlı bakiyesi olarak adlandırılan Osmanlı yönetimi dönemindeki sınırlar dâhilinde yaşayan Müslüman topluluklara sempati besleyen bu yeni kimliğin İslamcı kimlikten en önemli farkı Batı'yla ilişkilere sıcak bakması olmuştur (Bozdağlıoğlu, 2006: 221-222; Yavuz, 2007: 34-36).

Türkiye'nin AKP iktidarı döneminde hâkim olan Muhafazakâr Demokrat kimliğine yönelik incelemeler, dış politikada benimsenen rol algıları hakkında önemli ipuçları sunmuştur. Türkiye bu dönemde demokratik kurumları benimseyen ve güçlendiren, insan haklarına saygılı, özgürlüklerin genişletilmesinden yana olan bir ülke imajı inşa etmiştir. Bu bağlamda, bölge üzerinde özellikle AB üyeliği süreci ve ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesinde Batılı bir ülke olarak demokrasi ile yönetilen, İslamcı çizgiye yakın bir iktidara sahip olan bir Türkiye imajı oluşmuştur (Lesser, 2004: 187-188). Sonuç olarak, Muhafazakâr Demokrat kimliğinin karar vericiler tarafından benimsenmesi, Türkiye'nin Ortadoğu'da geleneksel rollerden farklılaşan yeni rol algıları oluşturmasının en önemli sebeplerinden birini teşkil etmiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu politikalarındaki değişimin bir diğer sebebi AKP iktidarı ile yeni dönemde oluşturulan rol algılarıdır. Kendisi de Uluslararası İlişkiler disiplininde çalışmalar yapan Davutoğlu, Türkiye'nin uluslararası ortamda nasıl konumlandırılması gerektiğine yönelik düşüncelerine yer vermiş olduğu Stratejik Derinlik kitabıyla aynı adı taşıyan Stratejik Derinlik doktrini ile Türkiye'nin geleneksel rol algılarına önemli meydan okumalar geliştirmiştir. Davutoğlu Türkiye'nin, kendi sorunlarına içerde ve dışarda sürekli düşman aramaktan ve dış ilişkilerini sadece güvenlik perspektifiyle değerlendirmekten vazgeçmesi gerektiğini dile getirmiştir (Aslan, 2013). Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya olmak üzere çok önemli bölgelere sınırları olan Türkiye'nin içine kapanık bir şekilde rol algıları oluşturmasını öncelikle tarihi birikimini görmezden gelmek olarak değerlendirmiştir (Aras, 2009: 128-129).

döneminde Türkiye'nin muhafazakâr bir kimlik benimsemesi ile yakından ilişkilidir (Yeşilada ve Noordjik, 2011: 22-23).

Davutoğlu, Türkiye'nin kendi içinde ve yakın çevresi öncelikli olmak üzere etrafındaki havzalarda yaşanacak gelişmelerden doğrudan etkilendiğinin altını çizmiştir. Böylesi bir durumda, geleneksel olarak resmi kimliği çerçevesinde sınırları dışındaki gelişmelere pek müdahil olmayan ve izolasyonist bir rol benimseyen Türkiye'nin küreselleşen bir uluslararası ortamda çıkarlarını koruyamayacağını dile getirmiştir (Davutoğlu, 1998). Davutoğlu, dış politikada oluşturulan rol algılarının daha aktif rollerin benimsenebilmesine olanak sağlayacak şekilde revize edilmesinin bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir (Davutoğlu, 2001: 30). Diğer bir deyişle, yeterli kapasite ve isteğe sahip olan bir Türkiye, dış politikada geleneksel olarak kendisini çevre konumlarda bırakan ve olaylara yön verme imkânından yoksun kaldığı rol algılarını terk etmeli ve kendisini de yakından ilgilendirecek gelişmelerde söz sahibi olmalıdır. Gelişmeler gerçekleşikten sonra tepki mayetinde politikalar oluşturmak yerine etki edebilecek şekilde aktif politikalar benimsemelidir (Davutoğlu, 2001: 30-33).

Davutoğlu'nun önerdiği Stratejik Derinlik doktrininin bir diğer önemli ayağını dış politikada izlenmesi gerektiğini savunduğu "bütüncül yaklaşım" oluşturmuştur. Davutoğlu, Türkiye'nin geleneksel olarak dış politikasını Batı'ya güdümlü ve Batı'yla ilişkiler çerçevesinde oluşturmasına karşı çıkmıştır. Türkiye gibi birden çok yöne uzanabilecek coğrafi konuma sahip ülkelerin tek yönlü politikalar izlemesi kapasitelerin yetersiz ve etkinsiz kullanımına işaret etmiştir.

"Coğrafi açıdan, Türkiye eşsiz bir alanı kaplamaktadır. Afro-Avrasya'nın geniş topraklarının ortasında büyük bir ülke olarak, tek bir bütünleştirilmiş kimliğe indirgenemeyecek şekilde birden fazla bölgesel kimliğe sahip merkez bir ülke olarak tanımlanabilir."(Davutoğlu, 2008: 78).

Bu bağlamda, Türkiye dış politika yapım aşamasında bütüncül bir yaklaşım benimseyerek kapsamlı bir yol izlemeli ve buna göre adım atmalıdır (Aras, 2009: 133). Diğer bir deyişle, Türkiye coğrafi konumu dolayısıyla merkez bir noktada yer almakta ve bu doğrultuda dış politikasında çok yönlü, çok boyutlu bir çerçeve çizerek aktif hareket etmelidir (Davutoğlu, 2012: 1).

Türkiye'nin rol algıları açısından oldukça derin bir değişim anlamına gelen bu söylemi ile Davutoğlu, Türkiye'yi uluslararası ortamda merkez bir şekilde konumlandırmıştır. Merkez ülke Türkiye şeklinde oluşturulan bu rol algısı ile Türkiye'nin aktif, liderlik kapasitesine sahip, sözü dinlenir bir ülke haline

getirilmesi amaçlanmıştır (Murinson, 2006: 953). Bu noktada Davutoğlu'nun Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşan Batı liderliğindeki dünya düzenine yönelik yaklaşımları eleştirildiği görülmektedir. Türkiye'nin uluslararası ortamda konumlandırılabilmesi ve yerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına özellikle Huntington'ın Medeniyetler Çatışması tezine önemli eleştiriler getirmiştir (Davutoğlu, 1998).

Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte çatışmaların ideolojik değil kültür ve medeniyet temelli oluşacağını savunan Huntington'ın aksine, Davutoğlu dünya üzerindeki medeniyetlerin birlikte hareket edebileceğini savunmuştur (Balci ve Miş, 2008: 387-389). Başbakan Erdoğan da sık sık Batı ve İslam dünyası arasında herhangi bir çatışmanın oluşması için neden olmadığını, iki medeniyet arasında karşılıklı anlayışın var olduğunu vurgulamıştır:

“Bugün batı ile İslam dünyası arasındaki anlayış noksanlığı ve bunun aşırı akımlar tarafından istismar edilmesi üzerinde hassasiyetle durmamız gerekiyor. Bunu söylerken, Müslüman toplumlar ile batı toplumlarını birbirinden kopuk, iki düşman kutup olarak asla görmüyoruz. Böyle yansıtılmasının da ciddi bir hata olacağını düşünüyoruz.” (12.04.2006, Hürriyet).

Bununla birlikte, Davutoğlu'nun sahip olduğu tarihi ve coğrafi derinliğe atıfta bulunarak Türkiye'nin İslam medeniyeti içinde bir cazibe unsuruna sahip olduğunu vurgulaması da Huntington'ın İslam medeniyetinde merkez bir ülke olmaması sebebiyle yönlendirme sorunu yaşadığı ve bu durumun önemli bir tehdit arz ettiği yönündeki söylemi doğrultusunda değerlendirilebilir. Oluşturulması planlanan medeniyetler ittifakının hayata geçirilmesinde Türkiye'nin özel önemine ve rolüne vurgu yapan dönemin Başbakanı Erdoğan bu durumu birçok defalar dile getirmiştir:

“Türkiye merkez ülkedir, kilit ülkedir. İşte bu yüzden Türkiye medeniyetler ittifakı açısından çok anlamlı ülke...” (16.09.2008, Hürriyet).

“Eğer Medeniyetler İttifakı'nda başarılı olamazsak dünya medeniyetler çatışmasına gider ki bu bizim için bir felaket olur.” (21.01.2015, Milliyet).

Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün de benzer şekilde Türkiye'nin tarihi, siyasi ve toplumsal birikimine vurgu yaparak Türkiye'nin barış ve güvenliğin teşvik edilmesinde çok özel bir rolü olduğunu belirtmesi karar

vericilerin Türkiye'nin rol algıları konusunda ortak bir paydada bulunduğunu göstermesi açısından güzel bir örnek oluşturmaktadır (Gül, 2004: 3).

Davutoğlu'nun merkez ülke Türkiye şeklindeki rol algısı, Türkiye'nin bu dönemde geleneksel olarak yakın olduğu Batı'dan daha bağımsız politikalar izleyebileceğinin habercisi olmuştur (Fuller, 2004; 60-62). Böyle bir algılama ve konumlandırma, Türkiye'nin kuruluşundan itibaren başta üye olduğu uluslararası kurumlar olmak üzere uluslararası ortamda benimsediği rollerde de bir değişim anlamına gelmiştir. Örnek vermek gerekirse, Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca Sovyet tehdidine yönelik bir koruma amaçlı önem verdiği, aynı zamanda Batılı devlet imajının güçlendirilmesine imkân veren, NATO üyeliği konusundaki algılarında dönüşümler yaşanmıştır.

Sovyetlerin dağılışına kadar Avrupa merkezli bir kolektif savunma örgütü olan NATO, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte misyonlarının kapsamında çeşitlendirmeye gitmiştir. Avrupa merkezli anlayıştan küresel çaplı anlayışa geçen ve tehditler konusunda çok boyutu bir yaklaşım benimseyen yeni NATO içinde Türkiye'nin de algılarında değişikliğe gitmesi kaçınılmaz olmuştur. Öncelikle Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Türkiye'nin en başta NATO üyeliği ve korunma ihtiyacı azalmıştır. Bunun yanı sıra NATO'nun özellikle Ortadoğu gibi sorunlu alanlarda misyonlar üstlenmesi Türkiye'nin kendisini ilgilendirmeyen sorunlarda zorunlu taraf olmaktan kaçınması sonucunu doğurmuştur. Son olarak, Türkiye'nin yeni dönemdeki merkez ülke olma rol algılarıyla birlikte, Türkiye'nin daha bağımsız karar alabilme güdüsü doğrultusunda NATO üyeliğinin gerektirdikleri konusunda farklı algıları oluşmuştur (Oğuzlu, 2012).

Bu noktada Davutoğlu, Osmanlı yönetimi döneminde bu bölgelerde oluşan jeokültürel yakınlık ve etkileşim ortamına atıfta bulunmuştur. Kuruluşundan itibaren özellikle Soğuk Savaş döneminde Sovyetlere yönelik tehdit algılamaları sebebiyle Batı'nın çevresinde bir ülke rolü benimseyen Türkiye, bu rolün gereksinimleri doğrultusunda Osmanlı mirası olarak adlandırılan bölgelerdeki Müslüman nüfusla ilişkisini kesmek durumunda kalmıştır. Davutoğlu, Türkiye'nin merkez ülke rol algısı çerçevesinde tarihten gelen birikimine sahip çıkarak günümüzün en sorunlu alanları olan bu bölgelerde yeniden bir barış ve refah ortamını sağlayabilecek potansiyeli barındırdığını belirtmiştir (Davutoğlu, 2001: 137; Köse, 2011: 632-634).

Merkez bir konumda yer alan bir ülke olan Türkiye'nin, komşularıyla geçmişten gelen sorunlarını çözerek ilişkilerde yeni bir sayfa açması gerektiğinin altını çizen Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun" söylemiyle vurguladığı bu adım çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu'daki rol algıları köklü bir değişim sürecine girmiştir (Davutoğlu, 2012: 3). Özal döneminde başlayan ve komşularla stratejik olarak ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi şeklinde vücut bulan politikalarla benzerlik gösteren bu girişim Davutoğlu ile bölgede istikrar ve huzurun sağlanmasındaki birincil adım olarak değerlendirilmiştir (Sengupta, 2014: 68-72). Davutoğlu, komşularıyla sorunlarını çözmüş bir Türkiye'nin hem yakın çevresinde hem de geniş havzasında merkez bir ülke olarak diğer devletlerle özellikle ekonomik anlamda bir karşılıklı bağımlılık ortamı oluşturabileceğine işaret etmiştir. Bölgede oluşan ekonomik bir karşılıklı bağımlılık ortamında aktif ve liderlik yapmaya istekli bir Türkiye'nin, bölgenin süregelen sorunlarına çözüm bulmak açısından çok büyük roller icra edebileceğini belirtmiştir (Davutoğlu, 2008: 79-82).

Stratejik Derinlik doktrinine göre aktif ve liderlik yapmaya istekli bir Türkiye'nin bölgedeki rol algılarını diğer devletlere kabul ettirebilmesine imkân sağlayacak en önemli özelliği demokratik yönetim şeklini içselleştirebilmiş olması ve Batı tipi yönetim kurumları ile İslam faktörünü bünyesinde harmanlamış olmasıdır (Oğuzlu, 2008: 15-17). Diğer bir deyişle, Türkiye bölgede bir cazibe unsuru haline gelmiştir ve bu kapasitesini bölge devletleri üzerinde yumuşak güç çerçevesinde kullanmayı amaçlamıştır (Davutoğlu, 2012: 2-3). Davutoğlu'na göre Türkiye tarihi ve coğrafi derinliği ile bölgedeki sorunların çözümünde tarafları bir araya getirebilecek ve aralarında diyalog kurmalarını sağlayabilecek bir aktör olarak belirmiştir (Oğuzlu, 2009).

Davutoğlu'na göre Türkiye'nin stratejik derinliği onun bölgede sorunların çözümü konusunda danışılması gereken bir aktör olması sağlamıştır. "Bölgede hiçbir sorun Osmanlı arşivleri olmadan çözümlenemez." sözüyle Davutoğlu, Türkiye'nin tarihten gelen birikimini vurgulamıştır (Davutoğlu, 2001: 333).

Davutoğlu bu söylemi "Bilge ülke Türkiye" şeklinde dile getirmiştir. Komşularıyla sorunlarını çözen ve aktif bir ülke haline gelen Türkiye, bu kapasitesini ritmik bir diplomasi aracılığıyla uygulamaya koymuştur. Davutoğlu tarafından dile getirilen ritmik diplomasi yöntemi bölgede süregelen ve tarafların birbirleriyle diyalog kurmaktan kaçındığı durumlarda Türkiye'nin bu boşluğu

doldurmasını sağlamıştır. Diğer bir deyişle, Türkiye sorunların çözümü noktasında bir arabulucu rolünü üstlenmiştir (Köse, 2011: 634-639).

Yeni dönemde Türkiye'nin rol algılarının bu çerçevede şekillenmesi ve Türkiye'nin bölgede üstlendiği rolleri icra edebilmesinde uluslararası ortamdaki diğer aktörlerin Türkiye'nin rolleri konusundaki beklentileri ve Türkiye'nin rol algıları arasındaki uyum çok büyük pay sahibi olmuştur.

Demokratik bir yönetim şekli benimseyen ve Batı tipi kurumları bünyesinde barındıran Müslüman bir devlet olarak Türkiye, Batı'yla yakın ilişkiler kurabilmiştir. Bu yönüyle, Türkiye uluslararası ortamda diğer Müslüman devletlere bir örnek olma potansiyelini barındırmıştır (Fuller, 2004: 51). ABD tarafında Türkiye'nin bu özelliği Büyük Ortadoğu Projesi ile bölgede yayılmak istenen demokrasi ve özgürlük ortamına bir örnek oluşturması açısından çok önemli bir konumda değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin AKP dönemindeki dış politikası üzerinde ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının önemli bir etkisi olduğu görülmektedir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2009).

Türkiye'nin, dış politikasında oluşturmak istediği çok boyutlu ortamın ve bölge ülkelerine bir cazibe unsuru yaratabilme kapasitesinin bir diğer önemli ayağını AB oluşturmuştur. Türkiye'nin Muhafazakâr Demokrat kimliğinin vazgeçilmez unsuru olan AB üyeliği süreci ve AB ile ilişkiler bu noktada öne çıkmıştır (Kirişçi, 2006: 87-95). Davutoğlu'nun "Türkiye, Avrupa'da Avrupalı, Doğu'da da doğulu olabilir. Çünkü biz her ikisiyiz." sözü Türkiye'nin AB üyeliğine bakış açısını çok güzel bir biçimde özetlemektedir (Davutoğlu, 2007).

Bu bağlamda, AB üyelik süreciyle Türkiye'nin İslam ve demokrasiyi bir arada yürütebileceğini gösterebilen AKP iktidarı, özellikle Ortadoğu ülkeleri üzerinde çok derin bir etki bırakmıştır.

Türkiye'nin Rusya Federasyonu (RF) ile ilişkileri her zaman olduğu gibi bu dönemde de dış politika yapım aşamasında dikkate alınan faktörlerden olmuştur. Soğuk Savaş süresince Sovyetleri ve komünizmi tehdit olarak algılayan Türkiye, yeni dönemde RF ile ilişkilerini yakın tutmuştur (İmanov, 2011: 327-328). Bununla birlikte, RF'nun teröre karşı yürütülen savaşa destek vermesi de iki ülkenin birlikte hareket edebilmesi ve ortak algılar geliştirebilmesinde büyük pay sahibi olmuştur (Çelikpala, 2013: 536-538). RF ile yakınlaşan ilişkiler

Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik doktrini çerçevesinde çok yönlü bir politika izleme amacını destekleyen bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin dönem itibariyle üstlenmiş olduğu rolleri icra edebilmesinde belirleyici etkiye sahip olan faktörlerden bir tanesi de bölge ülkelerinin Türkiye'nin rol algılarına olumlu yaklaşımı ve bu doğrultuda Türkiye'nin bölgedeki imajını düzeltebilmesi olmuştur. Güçlü ekonomisi, demokratik ve özgürlükçü yapısı ile Müslüman bir ülkenin Batılı devletler arasında yer alabileceğini gösteren ve İslamcı çizgiye yakın bir hükümete sahip olan Türkiye bölgede çok olumlu tepkiler almıştır (Jung, 2005). Böylelikle Türkiye, bölge ülkeleri üzerinde bir cazibe unsuru yaratacak ve yumuşak güç çerçevesinde uygulamalarda bulunabilecek koşulları yakalamıştır. Bu bağlamda, Türk karar vericiler de Muhafazakâr Demokrat kimlikleri çerçevesinde oluşturdukları yeni rol algıları doğrultusunda bölgede daha aktif, kendinden emin ve düzen kurmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur (Altunışık, 2008).

Özetle, AKP iktidarı döneminde Türkiye, geleneksel kimlikleri ve bu çerçevede oluşturduğu rol algılarında köklü değişim süreçlerinden geçmiştir. Bu değişim süreci Türkiye'nin dış politikasında önemli sonuçlar doğurmuştur.

Dış politikadaki bu değişim sürecinin temelleri, AKP iktidarı ile birlikte oluşturulan Muhafazakâr Demokrat kimlik çerçevesinde değerlendirilmelidir. Öncelikle Türkiye, yeni kimliği doğrultusunda İslamcı değerleri dışlamadan Batı'yla yakın ilişkiler kurmanın yollarını aramıştır. Bu bağlamda, demokratik bir yönetimle idare edilen, laiklik ilkesini benimseyebilen, küresel piyasalara uyum sürecini tamamlamış ve Batılı kimliği kazanmak için çaba sarf eden Müslüman bir ülke imajı oluşturulmuştur.

Muhafazakâr Demokrat Türkiye'nin AKP hükümeti döneminde benimsediği rol algılarının temelini Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik doktrini ile şekillenen kavramsal çerçeve meydana getirmiştir. Stratejik Derinlik doktrininde Türkiye'yi uluslararası ortamda merkez bir ülke konumunda değerlendiren Davutoğlu, Türkiye için daha aktif olmayı öngören rol algıları oluşturmuştur.

Bu bağlamda Türkiye, AKP iktidarıyla birlikte Ortadoğu'da yumuşak güç kullanmayı hedefleyen bir aktör haline gelmiştir. Bölgedeki Müslüman ülkelere çok önemli bir örnek ve model teşkil ettiği ölçüde bir cazibe unsuru haline gelen

Türkiye’de karar vericiler, özellikle medeniyetlerin işbirliği yapabileceğini vurgulayarak bölgede barış ve güvenliğin oluşturulması sürecinde liderlik yapma isteğini dile getirmişlerdir. Bu noktada karar vericiler coğrafi ve tarihi derinliğe vurgu yaparak Türkiye’nin bölgede süregelen sorunların çözümünde arabuluculuk, kolaylaştırıcılık yapabilecek kapasitelere sahip olduğunu dile getirmiştir. Sonuç olarak, bölgede yumuşak güç kapasitesini arttıran Türkiye’nin rol algılarında önemli yansımaları olan bu gelişmelerin, geleneksel rol algılarına güçlü meydan okumaların yanı sıra üstlenilen rollerin sayısı ve çeşidinde de gözle görülür bir artışa sebep olduğu görülmektedir.

Türkiye, bu dönemde Ortadoğu’da Merkez Ülke, Lider Ülke, Model Ülke, Arabulucu-Kolaylaştırıcı, Bilge Ülke gibi rol algıları çerçevesinde politikalarını oluşturmuştur. AKP iktidarı döneminde Türk dış politikasında Ortadoğu’ya yönelik üstlenilen roller Tablo 3.1’de detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Bir sonraki kısımda Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler ve Türkiye’nin rol algıları çerçevesinde bu gelişmeler karşısında izlediği politikalardan bahsedilecektir.

3.3. Türkiye’nin Yeni Roller ve Ortadoğu’da Değişim

11 Eylül saldırıları sonrası özellikle ABD’nin Ortadoğu’ya yönelik politikaları bölgede çok önemli gelişmelerin tetikleyicisi olmuştur. Başkan Bush’un Iraklı lider Saddam Hüseyin başta olmak üzere teröre destek veren yönetimleri hedef alan söylemleri ve kitle imha silahlarının yayılmasının engellemesine yönelik girişimleri bölgedeki dengeler üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bununla birlikte ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesindeki girişimleri de hem Türkiye hem de bölge ülkelerinin politikaları üzerinde belirleyici sonuçlar doğurmuştur.

Teröre karşı girişilen savaşta ilk hedef Irak olmuştur. ABD ve İngiltere’nin öncülüğünde bir araya gelen uluslararası koalisyon güçleri, 2003 yılında Irak’ın kitle imha silahlarına sahip ve terör faaliyetleri açısından çözülmesi gereken bir sorun olduğunu öne sürerek Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesi ve Irak’ın ABD güçlerince işgal edilmesiyle devam eden bir süreci başlatmışlardır.

Türkiye’nin önemli bir sınır komşusu olan ve kuzeyindeki önemli Kürt nüfusu ile Türkiye’yi yakından ilgilendiren Irak’ın ABD güçlerince işgal edilmesi

süreci başta Türk-ABD ilişkileri olmak üzere Türkiye'nin bölgedeki konumu ve politikaları açısından çok önemli gelişmeler meydana getirmiştir (Hale, 2009: 146).

Öncelikle ABD'nin müdahale öncesi Türkiye'nin askeri desteğini talep etmesi sürecinde 1 Mart tezkeresi olarak bilinen gelişme Türk-ABD ilişkileri açısından derin bir ayrışma meydana getirmiştir (Arı, 2006: 133-135). Diğer yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kabul edilmeyen Irak müdahalesine asker gönderme kararı sonrası, ABD'nin çok önem verdiği Türk askeri desteğini alamaması, Türkiye'nin bölgede olumsuz bir imaja sahip ABD'ye karşı dik sayılabilecek duruşu, bölge ülkeleri üzerinde olumlu bir imaj yaratmıştır (Altunışık, 2008: 47-48). Bu bağlamda, geleneksel olarak Türkiye'nin bölgede Batı'nın bir uzantısı şeklinde değerlendirilmesine önemli bir meydan okuma ortaya çıkmıştır (Tür, 2006: 161).

Nitekim Soğuk Savaş süresince NATO'nun sadık bir müttefiki ve çoğu zaman ABD'nin yılmaz bir destekçisi olan Türkiye'nin, ABD açısından böylesi hayati bir meselede beklenen desteği vermemesi Türkiye'nin yeni dönemdeki kimliği ve rol algıları çerçevesinde bölgede rollerini icra edebilmesi adına güçlü engeller oluşturmuştur. Bu engellerin en çarpıcı örneği, Irak'ın işgali ve Saddam rejiminin devrilmesi ile birlikte ABD'nin, Türkiye tarafında önemli itirazlar belirmesine rağmen, Kürt oluşumlarla işbirliği yapmasıdır (Park, 2003: 16).

Türkiye ve ABD'nin bölgedeki gelişmelere yönelik bir bakıma çatışan algılarının 2005 yılı itibariyle değişmeye başladığı görülmektedir. Bu gelişmenin sebepleri arasında 2004 yılı itibariyle İspanya ile giriştiği Medeniyetler İttifakı girişimi çerçevesinde Türkiye'nin bölgede artan itibarı bulunmaktadır. Diğer yandan bunun aksi şekilde ABD'nin bölgede Irak'taki işgal sebebiyle olumsuz bir imaj oluşturması ve Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesinde Türkiye'nin desteğine yönelik artan ihtiyacı da çatışan algıların düzelmesinde önemli bir etki yaratmıştır (Yeşilyurt, 2013: 405-406). Bununla birlikte Türkiye'nin yeni dönemdeki rol algıları çerçevesinde bölge sorunlarına tüm tarafları dâhil etme çabasının ABD tarafından benimsenmesi de Türkiye'nin özellikle Irak'ta Saddam sonrası oluşacak düzen üzerinde bir etki sahibi olabilmesinin yolunu açmıştır (Özcan, 2011: 141-142).

Bununla birlikte, bölgede Suriye ve İran'ı da yakından ilgilendiren Irak'taki Kürt nüfusun durumu da bu ülkelerin Türkiye ile işbirliği içinde hareket etmesine yol açan önemli sebeplerden birisi olmuştur (Altunışık, 2010: 153, 155). Her üç ülke de Irak'ta işgal sonrası oluşabilecek bir özerk Kürt devletine karşı çıkmıştır. Bu bağlamda yakınlaşan ilişkiler bölgedeki diğer gelişmeler üzerinde de belirleyici etkiler doğurmuştur (Yeşilyurt, 2013: 405-407, 413-414).

Ancak her ne kadar bu üç ülkenin Irak Kürtlerinin durumu hakkındaki tutumları yakınlaşma gösterse de ABD'nin Irak politikası düşünüldüğünde bu yakınlaşma olumlu karşılanmamıştır. Bu sebeple, başta Türkiye olmak üzere Kuzey Irak'taki Kürtlerin bağımsız bir devlet oluşturmasına yöneltilen itirazlar etkisini kaybetmiş ve Türkiye, ABD ile çatışan politikalarından vazgeçerek Irak'ta kurulacak düzen üzerinde etki sahip olmak adına politikalarında değişikliğe gitmiştir (Altunışık, 2010: 154; Park, 2012).

Türkiye'nin bölgede geçmişe oranla daha aktif olmasını öngören rol algıları benimsediği bu dönemde, Hatay meselesi ve su sorunu çerçevesinde soğuk ilerleyen Suriye ile ilişkilerin de düzeldiği görülmüştür. Başta Irak Kürtlerinin durumu konusunda yaşanan yakınlaşma, çeşitli alanlara yayılmış ve sağlıklı bir diyalog ortamı kurulmasına imkân sağlamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Suriye ile düzelen ilişkilerine yönelik gösterilen ABD desteğinin etkisi de önemli olmuştur (Altunışık ve Tür, 2006: 239-241). Zira hem ABD hem Türkiye hem de Suriye'nin iki ülke arasında düzelen ilişkileri kendi politikalarına yarar sağlayacak şekilde bölgedeki gelişmeler üzerinde kullandığı görülmüştür. Bu bağlamda, Türkiye'nin bölgedeki gelişmeler üzerinde etkin bir rol üstlenmesi için uygun ortamın oluşmasına önemli katkı sağlamıştır.

Bölgede aktif olan ve düzen kurucu bir unsur haline gelmeyi hedefleyen rol algıları benimseyen Türkiye, dönem itibariyle bölgedeki sorunların çözümünde söz sahibi olmaya çalışmıştır (Köse, 2011: 635-636). Bu bağlamda, Suriye-İsrail geriliminde 2003 yılından başlamak üzere arabuluculuk yapma isteğini dile getirmiştir. Nitekim böyle bir durumun gerçekleşmesi ancak ABD'nin desteği ile 2008 yılında gerçekleşebilmiştir. Bu noktada Türkiye'nin komşularla sıfır sorun çerçevesinde Suriye ile düzelen ilişkilerinin etkisi önemli rol oynamıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen, Türkiye'nin Suriye-İsrail gerilimi arasındaki arabuluculuk girişimleri İsrail'in 2010 yılında Gazze'ye saldırması ve Türkiye'den Gazze'ye

yardım amaçlı yola çıkan Mavi Marmara gemisine yönelik İsrail'in çok sert müdahalesi sonucu çok uzun süreli olamamıştır (Köse, 2011: 643-645).

Benzer şekilde Türkiye'nin yeni dönemde benimsediği rol algıları doğrultusunda çok taraflı ve çok kulvarlı politikalar izlediği görülmüş ve bu durumun en önemli örneğini Lübnan ile yakınlaşan ilişkiler oluşturmuştur. Türkiye uzun bir süre Suriye ile ilişkiler sebebiyle Lübnan açısından bağımsız bir politika izleyememiştir (Ataman ve Uçgan, 2011: 187). Bu bağlamda Suriye ile düzelen ilişkilerin en önemli sonuçlarından birisi de Türkiye'nin rol algıları doğrultusunda bölgede etkin bir politika izleyebilmesi olmuştur.

Bu dönemde, Lübnan ile ilgili gelişmelerle yakından ilgilenen Türkiye, Lübnan'da bulunan Hamas ve İsrail'in karşı karşıya gelmesi ve çatışmalarla birlikte İsrail'in Lübnan'da bazı şehirleri bombalaması ile sonuçlanan süreçte BM tarafından oluşturulan UNIFIL kuvvetine askeri destek yollamıştır (Ataman ve Uçgan, 2011: 188). Bu bağlamda, Türkiye'nin bölge sorunlarında taraf gözetmeden sorunun çözümü için çaba sarf etmesi ile Türkiye'nin bölge ülkeleri üzerindeki olumlu imajının daha da güçlendiği görülmektedir.

AKP iktidarı ile birlikte Türkiye'nin Muhafazakâr Demokrat kimliği çerçevesinde bölgede düzen kurucu aktör imajını güçlendirmek için çaba sarf ettiği görülmüştür (Köse, 2011: 632-634). Bu bağlamda, etkin bir politika izleyen Türkiye, Arap Birliği ile yakınlaşmaya başlamıştır (Aras, 2005: 91-97). Türkiye 2003 yılından itibaren Arap Birliğine gözlemci üye statüsü ile katılmıştır. Ayrıca 2006 yılından itibaren Türk-Arap işbirliği forumu çerçevesinde ilişkilerin kurumsallaştırılması adına çaba sarf edilmiştir. Türkiye'nin bu girişiminin en önemli sonucu Arap Birliği üyelerinin kendisine uluslararası ortamda vermiş olduğu destektir. Zira Türkiye'nin 2009-2010 yılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu geçici üyeliği başvurusuna Arap Birliği üyeleri büyük destek vermiştir.

Bununla birlikte, bölgede politikalarını uygularken Türkiye'nin iki önemli ülke Mısır ve Suudi Arabistan ile çatışmamaya dikkat ettiği görülmüştür. Bu noktada Türkiye'nin bölgede etkin olmasını öngören rol algılarının yanı sıra bölgedeki tüm taraflarla eşit mesafede, diğer bir deyişle tarafsız, olmasını öngören rol algılarının önemli bir etkisi olmuştur. Diğer yandan, Körfez ülkeleri açısından Türkiye'nin desteklenmesi, bölgede önemli bir unsur olan Şii İran'a karşı Sünni Türkiye'nin ön plana çıkarılması amacını taşımıştır (Ataman ve Uçgan, 2011: 166-

167). İran faktörünün yanı sıra Irak işgali ile bölgede olumsuz bir imaj oluşturan ABD ile işbirliği içinde görünmemek adına Batı yönelimli bir Türkiye ile işbirliğine gidilmesi de Türkiye'nin yeni dönemde bölgede üstlendiği rollerin icra edilmesinde çok önemli olmuştur.

Türkiye'nin bölgedeki rol algıları açısından önemli bir değişimin yaşandığının en belirgin örneklerinden bir tanesi Filistin sorununa yönelik izlenen politikalarda görülmüştür. Özellikle Erdoğan Filistin sorununu her fırsatta dile getirmiş ve bu sorunu ne kadar sahiplendiğini “*Filistin davası bizim davamız*” cümlesiyle göstermiştir (Erdoğan, 2014). Filistin sorununa yönelik AKP hükümeti ile birlikte geçmişten farklı olarak sorunun tüm tarafları sürece dâhil edilmeye çalışılmış ve Filistin ekonomik, insani açıdan desteklenmiştir (Altunışık, 2010: 159-150). Ancak en önemli değişim Türkiye'nin söylemlerinde yaşanmıştır. Başbakan Erdoğan'ın İsrail'in saldırgan tutumları hakkındaki şu değerlendirmesi durumu açık bir şekilde anlatmaktadır:

“İsrail bu... İsrail, tarihin affetmeyeceği bir devlet yapısına devlet terörü estiren bir yapıya sahiptir.” (03.02.2013, Hürriyet).

“.....çağrım İslam dünyasıdır. İsrail'e karşı tavrını ortaya net koymadığı sürece bu sıkıntılar daha çok sürecektir..... İsrail şu anda soykırım yapıyor.” (18.07.2014, Hürriyet).

Özellikle İsrail ile Mavi Marmara ve Uluslararası Ekonomi Forumu'nda yaşanan One Minute olayları sonrası bozulan ilişkilerle birlikte Türkiye'nin Filistin yanlısı ve giderek sertleşen söylemi çerçevesinde bölgedeki sorunlara taraf olmama politikasının aşındığı görülmektedir (Dal, 2012).

Türkiye'nin Filistin sorununa gösterdiği yakın ilgi Hamas ile ilişkilerin seyrini de belirlemiştir. ABD ve AB tarafından terör örgütü olarak sınıflandırılan Hamas ile bu dönemde yakın ilişkiler kuran Türkiye'nin Batılı ülkeleri karşısına aldığı görülmüştür. Bu gelişme, AKP iktidarı ile Batı'dan daha bağımsız politikalar izleyen Türkiye'nin resmi kimliği ve geleneksel rol algılarında yaşanan değişim hakkında ipuçları vermesi bakımından önemlidir.

Türkiye'nin bu dönemde benimsediği arabuluculuk rolünün bölgede her zaman kabul görmemesi Türkiye'nin arabulucu bir ülke olarak kapasitelerinin sınırlarının olduğunu göstermiştir (Altunışık, 2008). Suriye-İsrail arasında yaşanan

gerilimde olduğu gibi Hamas ve El Fetih arasında çıkan çatışmada arabulucu olmak isteyen Türkiye'nin bu girişimi taraflarca reddedilmiştir.

Türkiye'nin bölgede sıfır sorun politikası izlemesi ve zaman zaman Batı ile çatışan çıkarları doğrultusunda hareket etmesi İran ile ilişkilerin seyrini belirleyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetleri konusunda Türkiye, Batı ile görüş farklılıklarına sahip olmuştur (Kıbaroğlu ve Çağlar, 2008). İran'a yönelik uygulanan BM yaptırımları konusunda da zaman zaman Batılı ülkelerin politikalarını aşındıran uygulamalarda bulunmuştur (İnat ve Telci, 2011: 71-72).

Ancak daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'nin bölgeye yönelik rol algıları çerçevesinde şekillenen politikaları uluslararası ortamdan kaynaklanan kısıtlamalara maruz kalmıştır. Bu durumun en belirgin örneği Türkiye'nin 2009-2010 BMGK geçici üyeliği döneminde BM'de İran'a yönelik alınan yaptırım kararlarına karşı çıkması sırasında yaşanmıştır. Türkiye, İran'ın uluslararası ortamdaki itirazlara rağmen devam ettiği uranyum zenginleştirme faaliyetlerine karşı uygulanması planlanan ambargo ve yaptırımların devamı niteliğindeki bir karara olumsuz oy kullanmış ve İran'ın nükleer faaliyetlerinin silah yapımı amacıyla ziyade enerji alanına yönelik gerçekleştirildiğini dile getirmiştir (Kıbaroğlu ve Çağlar, 2008). Fakat Türkiye'nin çabaları istenilen etkiyi yaratmaktan uzak kalmış ve aksine Türkiye'nin uluslararası ortamdaki itibarına gölge düşürecek sonuçlar doğurmuştur (İnat ve Telci, 2011: 72-75).

Benzer şekilde, Türkiye'nin rol algılarını uygulamaya dönüştürerek arabuluculuk faaliyetlerinde söz sahibi olmak istemesi ve bölgedeki sorunların çözümünde etkin rol oynama amacının da daha önce belirtildiği gibi sınırları olmuştur. İran ile ilişkiler çerçevesinde Türkiye tarafında dile getirilen İran ve Uluslararası kamuoyu arasındaki arabuluculuk teklifi istenilen seviyeye çıkarılamamış ve İran tarafında kibarca reddedilmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türkiye-İran ilişkilerinin ise normal seyrine devam ettiği görülmüştür.

Dikkat çekici bir diğer değişim Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinde yaşanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle stratejik ve güvenlik açıdan yakınlaşan ve ABD tarafından da desteklenen ikili ilişkilerin yeni dönemde Türkiye'nin Muhafazakâr Demokrat kimliği ve İslamcı değerleri ön plana çıkarmasıyla farklı bir yola girdiği görülmüştür. İlişkiler 2000'lerin başında

Türkiye'nin bölgede aktif olma, her ülkeye eşit mesafede olma gibi politikaları çerçevesinde normal seyrinde devam etmiş ve İsrail'in taraf olduğu sorunlarda Türkiye'nin arabuluculuk yapma girişimleri ile şekillenmiştir. Ancak İsrail'in 2008 yılında Gazze'ye saldırması ve Türkiye'den Gazze'ye yardım malzemesi taşıyan Mavi Marmara gemisinin İsrail kuvvetlerince uluslararası sularda durdurulup Türk vatandaşlarının öldürülmesiyle yaşanan gelişmelerle bozulmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra 2009 yılında Davos'ta gerçekleştirilen Uluslararası Ekonomik Forum'unda yaşanan "One Minute" olayı ile ilişkilerin dibe vurduğu görülmüştür (İnat ve Telci, 2011: 113-115).

İsrail ile bozulan ilişkiler Batı tarafında olumlu karşılanmamıştır. Ancak Türkiye'nin özellikle Filistin sorununa yönelik İsrail'e karşı sert söylemleri ve One Minute krizi çerçevesinde yaşanan gelişmeler İslam dünyasında Türkiye'nin bölgedeki sorunlarda Müslümanların tarafını tuttuğu şeklinde bir imaj oluşturmaya yardım etmiştir (Kösebalaban, 2010: 36). Bu bağlamda, Türkiye'nin yeni dönemdeki merkez ülke gibi rol algıları Batı'yla birebir özdeş politikalar izlememesini ve lider ülke gibi rol algıları da bölgede Müslümanları ilgilendiren sorunlar ve gelişmelerde etkin olmasını sağlamıştır.

Yine bu dönemde değişen kimlik ve rol algıları çerçevesinde bölgeye demokrasi ihracı konusunda Türkiye'nin geleneksel olarak bölgede tecritçi ve tarafsız politikalar yerine ilgili ve aktif politikalar izlediği görülmüştür. Bu bağlamda, dönemin Başbakanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Gül çeşitli forumlar ve uluslararası toplantılarda bölgeye yönelik demokratik değişimlerin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye, Büyük Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi'nin Demokrasi Destek Diyalog programında İtalya ve Yemen ile eş başkanlık görevini üstlenmiştir (Altunışık ve Martin, 2011: 574). Türkiye'nin bölgeye yönelik böylesi aktif bir yaklaşım benimsemesinin altında özellikle Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik anlayışı çerçevesinde Türkiye'ye biçtiği konum da yer almaktadır (Kardaş, 2010: 129-131). Bu bağlamda Türkiye, bölgedeki gelişmelerde geçmişteki gibi pasif ve reaktif değil tarihten gelen birikimi ve bölge üzerindeki jeokültürel etkisi çerçevesinde liderlik yapabilecek şekilde söz sahibi ve aktif olmalıdır.

Diğer yandan, Türkiye'nin bölgeye yönelik demokrasi vurgusunun bu dönemde ABD ve AB gibi uluslararası aktörlerin gündemleri ile uyuşması da Türkiye'nin bu dönemde üstlenmiş olduğu rolleri icra edebilmesinde etkili

olmuştur (Kardaş, 2010: 131-133). 2010 yılında Tunus'ta bir sokak satıcısının kendini ateşe vermesi ile başlayan ve Arap Baharı olarak bilinen toplumsal hareketler süreci özellikle Türkiye'nin bölgeye yönelik rol algılarının uygulamada test edilmesi açısından önemli gelişmelerle sonuçlanmıştır.

Süregeleyen sosyo-ekonomik problemler, siyasi katılımın imtiyazlı biçimde dağılması gibi toplumsal huzurun sağlanmasının önünde büyük engellerin oluşmasına sebep olan durumların Müslüman ülkelerin büyük çoğunluğunda sıradan yaşamın bir parçası haline gelmiş olması Arap Baharı sürecinin ve bölgedeki otokratik rejimlerin⁷⁸ devrilmesinin en temel sebeplerinden birisi olmuştur. Bu bağlamda, mevcut durum Ortadoğu ülkelerinin en önemli sorununun demokrasi eksikliği olduğunu vurgulayan ABD ve AB gibi Batılı aktörlerin bölgeye yönelik demokrasi ihracı politikası için uygun zemin oluşturmuştur. Nitekim toplumsal hareketler şeklinde kendini gösteren ve mevcut rejimlere yönelik şiddetli protestolar ve sokak gösterileriyle devam eden Arap Baharı süreci her ülkede farklı ilerlemiştir. Bu sebeple, her ülkede farklı bir hal alarak farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır (Dalacoura, 2012: 63-67).

Türk dış politikası, AKP döneminde bölgeye yönelik rol algıları doğrultusunda Arap Baharı sürecinde Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri açısından önemli kırılma anları yaşamıştır. Öncelikle Türkiye'nin bölgedeki ülkelerle sıfır sorun politikası ile oluşturduğu yakın ilişkiler ağı Arap Baharı ile zorunlu bir değişikliğe maruz kalmıştır. Benzer şekilde, Türkiye'nin bölgede düzen kurucu bir aktör olma hedefi doğrultusunda benimsediği rol algıları ve oluşturmak istediği ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılık ortamı bölgede rejimlere yönelik toplumsal tepkiler sebebiyle tehlikeye girmiştir. Sonuç olarak, Türkiye Arap Baharı ile demokrasi ve özgürlük talep eden toplumsal hareketlere yönelik mevcut rejimlerin göstereceği tepkilerle yakından ilgilenmiştir.

Ancak Türkiye'nin toplumsal hareketlere yönelik bu yakın ilgisi bölgede mevcut rejimlerle kurmaya çalıştığı yakın ilişkiler ağından büyük ölçüde etkilenmiştir. Ayrıca üye olduğu uluslararası kurumlar (NATO ve BM) ve ABD, AB ve RF gibi uluslararası aktörlerin Arap Baharı sürecindeki tutumları Türkiye'nin gelişmelere yönelik tepkisi üzerinde oldukça belirleyici etkiler yaratmıştır. Bu da Türkiye'nin zaman zaman birbiriyle çelişen politikalar izlemesi

⁷⁸ En çarpıcı olanlar Tunus, Mısır, Libya ve Suriye örnekleridir.

ve gelişmelere yönelik belirsiz tutumlar takınmasına sebep olmuştur (Öniş, 2012: 51).

2010 yılında Tunus'ta bir sokak satıcısının kendini ateşe vermesiyle toplumsal bir harekete dönüşen ve daha sonra birçok ülkeye sıçrayan rejim karşıtı protesto ve çatışmalar farklı ülkelerde farklı biçimde ilerlemiş bu sebeple de farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Mevcut bazı rejimlerin değişmesiyle sonuçlanan bu süreçte Mısır'da yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin tepkileri yeni dönemde benimsenen rol algıları çerçevesinde dikkat çekici olmuştur.

Mısır'daki reform yanlısı harekete destek veren Türkiye, laiklik ve demokrasi vurgusu yapmıştır. Başbakan Erdoğan, Mısır'da protestoların başlaması üzerine Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'e insanların taleplerini dinlemesi gerektiğini belirterek baskıyla ayakta duran toplumların döneminin bittiğini dile getirmiş ve şunları söylemiştir:

“Hiçbir hükümet halkının taleplerine rağmen hayatta kalmaz.”
(01.02.2011, Bloomberg).

“Bir problem varsa, çözüm yeri sandıktır.”(01.02.2011, Reuters).

Dönemin dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu'nun da Mısır'da gerçekleşen rejim karşıtı protestolara tepkisi destekleyici olmuştur. Davutoğlu, Mısır yönetimine yönelik tepkisini şu şekilde dile getirmiştir:

“Toplumların talepleri olur, bunlar dile getirilir. Bunlar haklı taleplerdir. Şeffaflık, hesap verilebilirlik uluslararası toplumda kabul gören değerlerdir. Bu talepler gündeme getirildiğinde, bunların bu çerçevede o ülkeler tarafından, oradaki yönetimler tarafından doğru alınması icap eder. Şiddetten uzak durulması, özellikle kitlelere karşı şiddetin doğuracağı acı sonuçları geçmişte hep beraber yaşadık. Ben bu sancılı süreçten Mısır halkının daha güçlenmiş olarak çıkacağını ümit ediyorum.” (30.01.2011, Milliyet).

Sonuç olarak, Türkiye bölgeye yönelik demokrasinin teşvik edilmesini destekleyen politikası doğrultusunda hareket etmiştir. Rejim değişikliği sonrası yapılacak seçim sonuçlarına saygı duyulması gerektiğini vurgulamıştır. Uluslararası kamuoyundan ayrı şekilde tek taraflı bir tutum takırsa da Mısır

örneğinde Türkiye, lider ülke rol algısı çerçevesinde hareket etmemiş ve sürece yön verme girişimleri güçlü olmamıştır.

Arap Baharı'nın Libya'daki yansımaları Mısır'dan daha farklı olmuştur. Rejimin devrilmesi ve Muammer Kaddafi'nin rejim karşıtlarınca yakalanıp öldürülmesi ile devam eden süreçte Türkiye'nin gelişmelere tepkisi süreç içinde değişmiştir. Libya'daki rejimle yakın ilişkiler içinde bulunan Türkiye'nin rejim karşıtı protestoların ilk başladığı dönemde Kaddafi ile ters düşmemek adına aktif bir tutum takınmadığı görülmüştür. Fakat uluslararası kamuoyundan gelen müdahale sinyalleri karşısında olumsuz bir şekilde tepkisini dile getiren Türkiye, bu durumun Libya'nın bir iç sorunu olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili gazetecilerin "*NATO Libya'ya müdahale etmeli midir?*" şeklindeki sorusuna Başbakan Erdoğan'ın tepkisi şu şekilde olmuştur:

"Böyle bir saçmalık olabilir mi? NATO'nun ne işi var Libya'da? NATO mensubu olan ülkelerden birine herhangi bir müdahale yapılması halinde böyle bir şeyi gündeme getirir. Türkiye olarak biz bunun karşısındayız. Böyle bir şey düşünülemez, konuşulamaz. Tunus, Tunus halkının, Mısır, Mısır halkınındır. Kendi mukadderatlarını o ülkelerin halkları belirler." (01.03.2011, Hürriyet).

Ancak daha sonraki dönemde Türkiye, özellikle NATO'nun liderliğindeki operasyonlar çerçevesinde Libya'daki uluslararası müdahalelere destek vermiş ve Fransa ile İngiltere'nin Libya'da etkin bir tutum takınmasına ses çıkarmamıştır. Başbakan Erdoğan'ın konuyla ilgili yorumu şu şekilde olmuştur:

"NATO, Libya'nın Libyalılara ait olduğunu tespit ve tescil için oraya girmelidir. Yer altı kaynaklarının, zenginliklerinin birilerine dağıtımı için değil. Libyalı kardeşlerimiz, güçlü, istikrarlı, huzurlu bir geleceği inşa etmek için her türlü imkana sahipler. Libya halkına bu fırsat tanınmalı, operasyon işgale dönüşmeden, Libyalıların kendi kararlarını vermeleri için fırsat tesis edilmelidir." (21.03.2011, Hürriyet).

Sonuç olarak, Türkiye'nin Libya'da Arap Baharı sürecinde Kaddafi sonrası kurulan reform yanlısı yönetim içindeki gelişmelere yönelik destekleyici bir tavır benimsediği görülmüştür.

Arap Baharı sürecinin Suriye'deki yansımaları Türkiye'nin de ilgisini çeken ve çözümü oldukça karmaşık bir hal alan gelişmeler dizisine yol açmıştır.

Türkiye'nin önemli bir sınır komşusu olan ve AKP döneminde ilişkilerin tarihi birikiminden farklı bir şekilde çok yakın bir hal aldığı Suriye'de, yaşanan rejim karşıtı protestolara yönelik Türkiye'nin tepkisi oldukça çarpıcı olmuştur. Rejim karşıtı protestoların ilk dönemlerinde dikkatli bir tavır takınan Türkiye, yönetimde reform taleplerinin önemle değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Fakat daha sonra muhalif grupların desteklenmesi ile mevcut rejime yönelik politikalar izlemeye başlayan Türkiye, Suriye'de yaşanan gelişmelere yönelik genellikle aktif ve tek taraflı politikalar izlemiştir. Bu bağlamda, Suriye'deki rejime karşı sert şekilde eleştirel bir tutum takınılmıştır. Türkiye'nin mevcut yönetimin muhalif gruplara karşı baskıcı ve müdahaleci bir şekilde tepki göstermesi sonucu yaptırım uygulama safhasına geçmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye, bu dönemde bölgede komşularla sıfır sorun politikası gütmüş fakat aynı zamanda bölge ülkelerinin en önemli sorunlarından bir tanesi olarak demokrasinin eksikliğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Libya'da ve özellikle Suriye'de yaşanan süreç içinde değişim gösteren tepkileri bu dönemde benimsenen rol algılarının uygulanması açısından önemli bir çatışma durumu oluşturmuştur. Oluşan bu çatışma duruma yönelik Davutoğlu, sıfır sorun politikasından “değerli yalnızlık” ve “maksimum işbirliği politikasına” geçiş yapıldığı vurgulamıştır (Davutoğlu, 2013).

Türkiye'nin yaşanan süreçte rejim değişikliğine maruz kalan ülkelere bir model olma kapasitesi ortaya çıkmıştır. Özellikle Tunus ve Fas'ta AKP'nin yapılanmasını örnek alan yeni siyasi partiler ortaya çıkmıştır (Torelli, 2012). Türkiye'nin Batı'ya yönelmiş bir Müslüman ülke oluşu, laiklik ve İslam değerlerini bir arada benimseyebilmesi gibi özellikleri bu ülkeler için bir model olmuştur (Dal ve Erşen, 2014: 269-273). Bu durum Türkiye'nin bölgede uygulamak istediği yumuşak güç politikalarına önemli bir dayanak oluşturmuştur (Kirişçi, 2011). Türkiye açısından ise bölgede benimsenen düzen kurucu aktör olma rol algıları ve liderlik etme arzusu da oluşturulan politikalar üzerinde belirleyici etki yaratmıştır.

Özetle, AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin dış politikada benimsemiş olduğu Muhafazakâr Demokrat kimliği İslamcı değerleri savunurken aynı zamanda Batı ile ilişkilerini devam ettirebilme imkânı sağlamıştır. Türkiye'nin Ortadoğu'da izolasyonist ve gelişmelerden uzak durma şeklindeki geleneksel politikasını tamamen terk ettiği bu dönemde Stratejik Derinlik doktrini

çerçevesinde daha aktif bir tavır takındığı görülmüştür. Karar vericiler Türkiye'yi merkez bir konumda değerlendirmiş ve merkez ülke rol algısı oluşturmuştur. Bununla birlikte karar vericiler muhafazakâr demokrat kimliğin imkân sağlamasıyla bölgede bağımsız politikalar izlerken Batı ile ilişkilere zarar vermemeye dikkat etmiştir. Türkiye bu dönemde bölgede yaşanan gelişmeler karşısında tarihten gelen birikimi ve coğrafi konumunun kendisine sağladığını iddia ettiği yumuşak güç kapasitesi çerçevesinde bölgesel güç rolüne uygun şekilde hareket etmeye çalışmıştır.

Karar vericiler tarafından merkez bir konumda değerlendirilen Türkiye, lider ülke rolünü icra edebilmek için bölgedeki ülkelerle ilişkilerini dönem itibariyle düzeltmek için çaba sarf etmiştir. Sıfır sorun politikası çerçevesinde bölgede ekonomik anlamda bir karşılıklı bağımlılık ortamı yaratmaya çalışmış ve kendisi için liderlik etmesine olanak sağlayacak şekilde yumuşak güç kapasitesini kullanarak lider ülke rol algısı doğrultusunda politikalar izlemiştir. Bu bağlamda, kuruluş döneminin aksine Türkiye, bölgedeki izolasyonist tutumunu terk etmiş ve gelişmeler karşısında aktif rol almıştır.

Türkiye'nin bölgede oluşturmaya çalıştığı yumuşak güç kapasitesi bölge ülkeleri üzerinde İslamcı değerleri Batı ile ilişkileri koparmadan benimseyebilen bir ülke imajı oluşturabilmesi ile güçlendirilmiştir. Bu bağlamda, karar vericiler Türkiye için model ülke rol algısı oluşturmuş ve bu doğrultuda model ülke rolünü icra etmiştir. Böylelikle, liderlik iddiasında bulunan Türkiye'nin model bir ülke olarak bölgedeki gelişmeler üzerinde etkili ve söz sahibi olmasının önu açılmıştır.

Türkiye'nin bölgede etkili olmaya çalışmasının en belirgin örnekleri, özellikle Filistin sorunu ve bölge ülkelerinin İsrail'e karşı sorunlarında arabulucu-kolaylaştırıcı ve bilge ülke rolü çerçevesinde hareket etmesinde görülmüştür. Bununla birlikte Türkiye, bölgede yumuşak güç kapasitesini kullandığı ve üstlenmiş olduğu arabulucu-kolaylaştırıcı rolünü tamamlayıcı olarak bilge ülke rolünü üstlenmiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu'da dönem itibariyle üstlendiği rolleri icra edebilmesinde dikkat çeken bir diğer faktör Türkiye'nin rol algıları ve diğer devletlerin Türkiye'nin rolü hakkındaki beklentileri arasındaki görece uyum olmuştur. Bölgeye yönelik ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesindeki yaklaşımı, bölgede demokrasinin yayılması gerektiğinin vurgulanması ve bu

projede Türkiye'nin bölgede bir model olarak sunulması ile Türkiye'nin de bölgeye yönelik model olma ve liderlik etmeye yönelik girişimleri birbirini tamamlayıcı özellik göstermiştir. Yine bu doğrultuda, Türkiye bir NATO üyesi olarak bölgedeki gelişmelere sadık müttefik rolüyle çatışmayacak şekilde tepki göstermiştir.

Ancak, bölgede ilişkilerin derinden etkilenmesine sebep olan Arap Baharı süreciyle birlikte Türkiye'nin benimsediği rol algıları ve bu doğrultuda izlediği politikalar, Türkiye'nin rol algıları (merkez ülke-bölgesel güç gibi) ve diğer devletlerin Türkiye'nin rolüne yönelik beklentileri arasında zaman zaman rol çatışması süreci doğurmuştur (Altunışık, 2010: 21-24). Bu noktada politika değişikliğine gidilmiş ya da uluslararası kamuoyu ile ortak hareket edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.1 AKP Hükümeti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'da üstlendiği roller

<i>Roller</i>	AKP Dönemi (2002-2012)
<i>Arabulucu-Kolaylaştırıcı</i>	✓
<i>Bilge Ülke</i>	✓
<i>Bölgesel Güç</i>	✓
<i>İzolasyonist</i>	
<i>Köprü</i>	
<i>Lider Ülke</i>	✓
<i>Merkez Ülke</i>	✓
<i>Model Ülke</i>	✓
<i>Sadık Müttefik</i>	✓
<i>Tarafsız</i>	

TARTIŞMA VE SONUÇ

Uluslararası ortamda devletlerin üzerinde herhangi bir otoritenin olmaması (anarşi) kavramını ön plana çıkararak devletlerin dış politikadaki temel amaçlarının hayatta kalmak olduğunu belirten neorealistler, devletleri verili çıkarlara sahip aktörler olarak görmektedir. Neorealist yaklaşıma göre, devletler, çıkarları doğrultusunda hareket eden ve rasyonel olduğunu varsayılan aktörler olarak uluslararası ortamda bir araya gelmekte ve bir sistem oluşturmaktadır. Bu sistemin en belirleyici özelliği, aynı zamanda devlet davranışlarını da açıklamada yararlanılan güç (sistemik güç dağılımı) kavramıdır.

Neorealist yaklaşımın rasyonel devlet, değişmeyen verili çıkarlar ve uluslararası sistemin maddi kapasitelerle belirlendiği varsayımları devletlerin dış politika niyet ve davranışlarını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizliklere yönelik sistemik inşacı yaklaşım öncelikle sistemde maddi kapasitelerin yanı sıra süregelen davranışlar, normlar, kimlik ve kültür gibi unsurların belirleyici etkisinin altını çizmektedir. Bu bağlamda, uluslararası ortamın sosyalliğine vurgu yaparak devletlerin uluslararası ortamda kim olduklarını anlamalarına ve yollarını bulmalarına yardımcı olacak kimlik unsurunu ön plana çıkartmaktadır. Sistemik inşacı yaklaşıma göre kimlikler ikiye ayrılmaktadır: kurumsal (devletlerin kendileri hakkındaki fikirleri ve özelliklerinden meydana gelen) ve sosyal (uluslararası ortamda girilen etkileşim sonucu oluşan) kimlik. Ancak neorealist yaklaşımla benzer şekilde sistemik bir yaklaşım elde edebilmek için sistemik inşacılar kurumsal kimliği göz ardı ederek ve sosyal kimliklere odaklanmaktadır. Bu açıdan, sistemik inşacılar, devletlerin sistemik etkileşime girme sürecinde amaçlarını ve güdülerini açıklayamamaktadır.

İnşacı yaklaşımla paralel bir şekilde rol teorisi devletlerin sosyal varlıklar olduğu varsayımını kabul etmektedir. Sosyal varlıklar olarak devletler, belirli kurumsal kimliklere sahiptir. Bu kurumsal kimlikleri çerçevesinde dış politikada belirli roller üstlenmektedirler. Devletleri temsil eden karar vericilerin temsil ettikleri devletlerin uluslararası sistemde bulunması gerektiğini düşündükleri konum, o devletin dış politikasında üstleneceği rollerin kavramsal altyapısını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, rol algılarının oluşturulması sürecinde devletin kurumsal kimliği, uluslararası sistemdeki statüsü ve konumu, karar vericilerin dünya algılamaları önemli bir rol oynamaktadır.

Dış politikada, üstlenilen roller karşılıklı olarak devletlerin kimliklerini yeniden inşa etmesine ve çıkarlarını belirlemesine olanak sağlamaktadır. Böylelikle, devletlerin dış politikadaki tercihleri ve eylemleri, üstlenmiş oldukları roller çerçevesinde değerlendirilmekte ve tahmin edilebilir olmaktadır. Devletler doğaları sonucu gerek uluslararası sistemdeki kurumlarda gerekse de sistemdeki diğer devletlerle etkileşime girerek birden fazla rolü üstlenebilmektedir.

Devletlerin uluslararası ortamda üstlendiği rollerin gereksinimleri ve bu rollerin icrası her zaman birbiriyle uyumlu şekilde gerçekleşmemektedir. Benzer şekilde, devletlerin üstlendikleri rollere yönelik algıları ve diğer devletlerin o role yönelik beklentileri de her zaman uyumlu olmamaktadır. Bunlara ek olarak, devleti temsil edenlerin içinde bulunan durumu algılama biçimleri (kimlik değişimi) değişmesi ya da benimsenen rol algısının ortaya çıkmasına olanak sağlayan koşulların değişmesi gibi gelişmeler de rol çatışması olarak adlandırılan bir sürece girilmesine yol açmaktadır. Rol çatışması veya rol değişimi şeklinde tanımlanabilecek bu süreç içinde devletler ya eski rollerini terk etmekte ya da mevcut rollerin algılarının değiştirilmesi gibi çözümler üretmektedir. Sürecin iyi yönetilmemesi ise devletler için kimlik krizi gibi durumlar doğurmakta ve köklü bir değişimle sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak, rol teorisine göre devletler maddi faktörler, içinde bulunan durumun algılanışı ve spesifik sosyal ortamlar çerçevesinde birden fazla rolü üstlenebilmektedir.

Bu çalışmada, sistem ve birey düzeyinde bir analiz yapılabilmesi için kurumsal kimlikler ve sistemik rol teorisi bir arada değerlendirilmiştir. Bu amaçla, kurumsal kimlik ve rol algıları arasındaki ilişki ön plana çıkarılmış ve rollerin oluşum sürecinde kurumsal kimliğin etkisi değerlendirilmiştir. Bu teorik çerçevede daha sonra Türkiye'nin Ortadoğu politikasının analiz edilmiştir.

Türk dış politikası için Ortadoğu, gerek coğrafi yakınlığı gerek bölgedeki gelişmelerinin kendisini doğrudan etkilemesi dolayısıyla kuruluşundan itibaren dış politika gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda Türk dış politikası inşacı bir yaklaşımla değerlendirildiğinde, Ortadoğu'ya yönelik dış politikanın oluşturulma sürecinde uluslararası ve bölgesel gelişmelerin yanı sıra Türkiye'nin üstlenmiş olduğu kimlikler (bkz. Tablo 4.1) ve karar vericilerin dünya algılamalarının belirgin bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Daha açık bir ifadeyle, Türk karar vericilerin dünya algılamaları doğrultusunda dış politikanın kavramsal çerçevesini çizen kimlikler benimsenmiştir. Dış politikada benimsenen

kimlikler, rol teorisinin varsaydığı şekilde karar vericilerin rol algılarının oluşmasında çok önemli ipuçları sunmuştur. Sonuç olarak, rol teorisine göre karar vericilerin rol algıları dış politikada bölgeye yönelik tutum ve davranışların sınırlarını meydana getirmiş ve Türkiye'nin söz konusu dönem süresince Ortadoğu'da izlediği politikaların incelenebilmesi adına rolleri nasıl icra ettiğine odaklanılması gerektiği görülmüştür.

Tabloda görüldüğü üzere Türkiye'nin Kemalist ilkeler çerçevesinde şekillenen ve kuruluş döneminden itibaren benimsemiş olduğu resmi kimliği dış politikasının kavramsal çerçevesini oluşturmuştur. Dış politikada Batı yönelimli bir politika izlenmiş ve İslam faktörü kesinlikle ikinci plana atılmıştır. Özellikle devletin güvenliğine önem verilerek yeni kurulan devletin sınırlarının korunması doğrultusunda statükocu bir tavır benimsenmiştir. Sonuç olarak, Türkiye kuruluş döneminde Ortadoğu'ya yönelik dış politikada resmi kimliği çerçevesinde oluşturduğu rol algıları doğrultusunda *izolasyonist* bir tavır benimsemiş ve sorunlara *tarafsız* durmayı tercih etmiştir.

Tablo 4.1 Türkiye'nin dış politika kimliklerinin temel özellikleri (1923-2012)

Resmi kimlik	İslamcı kimlik	Milliyetçi kimlik	Muhafazakâr Demokrat kimlik
-Batı yönelimli -Laik -Reformist -Statükocu -İzolasyonist	-Batı karşıtı -İslami yönelimli -Reformist -Revizyonist -Aktif	-Batıyla işbirlikçi -Reformist -Pragmatik -Revizyonist -Aktif	-Çok yönlü -Çok boyutlu -Reformist -Revizyonist -Aktif

Dönem itibarıyla Türkiye'nin üstlendiği roller ve rol icrası bölge ülkeleri açısından değerlendirildiğinde, Türkiye ile ilişkilerin çok soğuk ilerlediği görülmüştür. Özellikle halifelik kurumunun ortadan kaldırılması sonucu Türkiye'nin İslam davasına ihanet ettiği düşünülmüştür.

II. Dünya Savaşı'nın bitişi yarım yüzyılı bulan Soğuk Savaş sürecinin başlangıcının habercisi olmuş ve Türkiye'nin dış politikası da hem güvenlik sağlama ihtiyacı hem de resmi kimliğin öngördüğü şekilde Batılılaşma çabası doğrultusunda Batı yönelimli tutumunu güçlendirmiştir. Soğuk Savaş süresince

uluslararası ortamda beliren iki küresel güce sahip ülkenin birbirleriyle çatışan politikalara sahip olması, Türkiye'nin de doğrudan etkilendiği gelişmelerle sonuçlanmıştır. Bu gelişmelerin ise temel olarak Türkiye'nin rol algıları ve diğer devletlerin rol beklentileri açısından çok önemli bir dönüm noktası teşkil ettiği görülmüştür.

Soğuk Savaş'ın belirgin bir biçimde uluslararası ilişkileri etkilediği 1950'li yıllarda, özellikle Menderes döneminde, Batıyla ilişkiler ve Sovyet politikalarının ülke güvenliğine karşı tehdit olarak algılanması Ortadoğu'da üstlenilen rollerin kavramsal çerçevesini etkileyen birincil faktörler olmuştur. Türkiye, bir NATO üyesi olarak *sadık müttefik* rolü çerçevesinde Ortadoğu'daki ülkeleri Sovyet tehdidine karşı Batı'nın kurmuş olduğu savunma organizasyonlarına dâhil edebilmek adına çaba sarf etmiştir. Türkiye bu girişimlerle Batılı bir devlet olarak kabul görmenin, Batı'dan ekonomik ve güvenlik alanlarında destek alabilmenin kapılarını açacağı düşünülmüştür. Diğer yandan Batı, Türkiye'yi Ortadoğu'nun Sovyetlere karşı korunmasında ve bölge ülkeleriyle iletişimin sağlanmasında çok büyük stratejik öneme sahip bir aktör olarak değerlendirmiştir. Türkiye'nin *sadık müttefik* rolünü icra ederken *bölgesel güç* ve tamamlayıcı olarak bölge ülkelerine yönelik *büyük birader* ve *köprü* gibi roller üstlendiği görülmüştür. Buna karşın, kapsamı bakımından dış politikada çatışma durumu yaratabilecek bölgesel güç ve sadık müttefik rolleri Türkiye'nin rol algılarını inşa sürecinde sadık müttefik rolünü ön planda tutmasıyla aşılmıştır.

Bu dönemde bölgeye yönelik aktif politikalar izleyen Türkiye'nin üstlendiği rolleri icrası genel olarak Sovyetleri birincil tehdit olarak algılamayan Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerin Batılı savunma organizasyonlarına katılma konusunda yaşadığı isteksizlik (olumsuz rol beklentileri) sebebiyle istenilen sonuçları doğuramamıştır. Bununla birlikte, Milliyetçilik akımından büyük oranda etkilenen ve İsrail'in kurulmasıyla birlikte Batı'ya karşı daha da olumsuz bir tavır takınan Ortadoğu ülkelerinin Türkiye ile ilişkileri planlanan aksine soğumuştur.

Hâlihazırda Batılı devletlere karşı bölge ülkelerinin olumsuz algılamalarının daha da pekiştiği bu dönemde Türkiye, bir NATO üyesi olarak Batılı devletlerle birlikte hareket etmiştir. Bölgede Batılı devletlerin çıkarlarını savunur politikalar izleyen Türkiye'nin üstlenmiş olduğu roller, bölge ülkelerinin gözünde olumsuz bir imaj yaratmasına ve rollerin icrasını kısıtlayıcı bir etkinin ortaya çıkmasına

sebepe olmuştur. Türkiye'nin dış politikada üstlendiği roller açısından bu gelişmelerin bir çatışma ortamı yarattığı görülmüştür.

1960'lerde Uluslararası ortamda karşıt bloklar arasında yaşanan yumuşama süreci ile Sovyetler ve ABD arasındaki, dolaylı olarak bu devletlerin etrafında kümelenen devletlerin de, politikalarda bir değişim süreci başlamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin üstlenmiş olduğu *sadık müttefik* rolüne yönelik rol algıları ve ABD'nin Türkiye'den beklentileri, dönem itibariyle yaşanan çıkar çatışmaları konusunda derin ayrılıklar göstermiştir. Ortaya çıkan bu ayrılıklar Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yönelik rolleri açısından çatışma unsurları barındırmıştır. Bu bağlamda, Türkiye açısından yumuşama süreci, Ortadoğu'da üstlenilen rollerin istenilen biçimde icra edilememesi ve ABD ile yaşanan rol uyumsuzluğu sebebiyle ortaya çıkan rol çatışması durumunu aşabilmek için gerekli imkânları yaratmıştır. Sonuç olarak, yumuşama döneminde Türkiye, uluslararası ortamın da uygun imkânları yaratmasıyla birlikte görece daha bağımsız politikalar izleyebilmiş ve dış politikada *bölgesel güç* rolü çerçevesinde hareket etmiştir. Batılı devletlerle koşulsuz birlikte olmasını öngören rol algılarında değişikliğe gitmiştir. Bu çerçevede özellikle Ortadoğu olmak üzere uluslararası ortamdaki devletlerle ilişkilerin görece bağımsız bir boyutta yürütülebilmesine olanak sağlayan rol algıları benimsenmiştir. Diğer yandan, ABD başta olmak üzere Batılı devletler ile ilişkilerin Ortadoğu devletlerinin gözünde olumsuz bir imaj yarattığının bilincinde olan Türkiye, bu dönemde ABD ve Batı ile ilişkileri sınırlı tutmaya gayret etmiştir.

Ancak bu durum, Türkiye'nin dış politikada kuruluş döneminden itibaren benimsediği resmi kimliği terk etmesiyle sonuçlanmamıştır. Türk karar vericiler, dış politika yapım sürecinde Batı yönelimli tutumlarını sürdürmüştür. Yaşanan değişim, dönem itibariyle iktidardaki karar vericilerin dünya algılamaları çerçevesinde şekillenmiştir. Bu durum, dış politika rol algılarının oluşum sürecinde kurumsal kimlik unsurunun ne derece etkili olduğuna önemli bir örnektir.

1979 yılı itibariyle Uluslararası ortamda görece devam eden yumuşama süreci Sovyetlerin saldırgan politikalarıyla (Afganistan'a saldırması) son bulmuştur. Bununla birlikte İran'da gerçekleşen İslami devrim sonrası bölgesel dengeler derinden etkilenmiştir. Türkiye'nin bölgede üstlendiği roller için de bir değişimin habercisi olan bu gelişmeler ikinci Soğuk Savaş süreci olarak adlandırılan bir dönemi başlatmıştır.

Batı açısından Ortadoğu'nun Sovyetlere karşı korunmasında stratejik önemi yeniden vurgulanan Türkiye, bu bağlamda *sadık müttefik* rolü çerçevesinde hareket etmeye devam etmiştir. Ancak karar verici olarak Özal'ın dünya algılamaları ve bu doğrultuda şekillenen Türk dış politikasının rol algıları Türkiye'nin Ortadoğu politikasında *bölgesel güç* rolünü önceki dönemlere kıyasla daha aktif bir şekilde uygulamasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde Türkiye, bölge ülkeleriyle ilişkilerini uluslararası ortamın el verdiği ölçüde geliştirmeye çalışmıştır. Yine de, önceki dönemlere kıyasla rollerin kavramsal çerçevesini belirleyen rol algıları ve rol beklentileri açısından koşulsuz bir uyum söz konusu olmamıştır. Türkiye ve ABD arasında Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolüne yönelik sahip olunan farklılıklar ara ara kendisini göstermeye devam etmiş ve Türkiye'nin önceki dönemlere göre nispeten bağımsız politikalar izlemesiyle sonuçlanmıştır.

Uluslararası ortamın derin değişikliklere uğramasıyla sonuçlanan Sovyetlerin dağılışı, 1989 yılı itibariyle Soğuk Savaş sürecinin bitmesi ve ABD'nin tek başına büyük güç olarak kalmasına yol açmıştır. Uzunca bir süre Sovyetleri tehdit olarak algılayan ve Sovyetlerin yakın tehdidi ile Batı açısından stratejik önemi arasında yakın bir ilişki olan Türkiye için bu gelişme, dış politika adına büyük belirsizliklerin kapısını aralamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönem itibariyle Türk dış politikası için en önemli sorun Türkiye'nin değişen uluslararası ortamda nasıl konumlandırılacağı olmuştur. Kuruluşundan itibaren Kemalist ilkelerin şekillendirdiği ve Batılı devletlerle ilişkilerin her zaman ön planda olmasını öngören resmi kimlik çerçevesinde oluşturulan dış politika rol algıları Türkiye'nin Batı yönelimli bir dış politika izlemesine sebep olmuştur. Batılı devletler açısından Ortadoğu'nun yakın Sovyet tehlikesine karşı korunmasında Türkiye'nin stratejik konumu dolayısıyla Türkiye'nin dış politika rollerine yönelik beklentiler de Türk dış politikasında benimsenen bu kimliği ve oluşturulan rol algılarını destekleyici bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin dış politika davranışlarının yol haritasını çizen ve birbiriyle uyumlu gelişen rol algıları ve rol beklentilerinin oluşturduğu kavramsal çerçeve Türkiye için dış politikada küçük boyutlu rol çatışmaları dışında yumuşak ve doğrusal bir seyir izlenebilmesini mümkün kılmıştır.

Sovyetlerin dağılması ve değişen uluslararası ortam ile birlikte Türk dış politikasının bu genel çizgisi önemli dönüşüm süreçlerinden geçmiştir. Uluslararası ortamda Türkiye'nin konumlandırılmasına yönelik özellikle Türk karar vericilerin algılamaları ve diğer devletlerin beklentileri doğrultusunda

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde benimsediği dış politika kimlikleri ve bu doğrultuda oluşturduğu rol algıları dönem itibariyle izlediği politikaların kavramsal çerçevesini oluşturmuştur.

Yaşanan dönüşümün en önemli iki örneği Türkiye'nin dönem itibariyle benimsediği *İslamcı* ve *Milliyetçi* kimlikler doğrultusunda oluşturduğu rol algılarında yaşanmıştır. Özal liderliği döneminde benimsenen milliyetçi kimlik resmi kimlikten farklı olarak Türkiye'nin Batı yönelimli olmasından ziyade Batı'yla işbirliği içinde olmasını öngörmüştür. Bu bağlamda, Türkiye dış politikada *sadık müttefik* rolünü sonlandırmamıştır. Ancak milliyetçi kimlik, resmi kimliğin aksine Türkiye'nin sınırları dışında izolasyonist bir tutum benimsenmesine karşı çıkmıştır. Bu kimlik, Türkiye'nin özellikle Sovyet sonrası Orta Asya ve Kafkasya ile Ortadoğu'daki Müslüman ülkelere ekonomisi ve laik yönetim yapısı ile model olabileceği yönündeki Batı'nın rol beklentileri ile uyumlu bir şekilde gelişmiştir. Türkiye'nin dış politikada bu ülkelere liderlik edebilmesine olanak sağlayacak şekilde *lider ülke* ve model ülke gibi roller üstlenmesini sağlamıştır. Ayrıca, bu kimlik çerçevesinde Türkiye, diğer rollerini tamamlayacak şekilde *bölgesel güç* rolü üstlenmiştir. Nitekim Türkiye'nin bu ülkelere model olabilecek ekonomik ve siyasi kapasiteleri bünyesinde barındırmaması ve daha sonra hem bölge ülkeleri hem de Rusya tarafında Türkiye'nin böyle bir rol üstlenmesinden duyulan hoşnutsuzluk, Türkiye'nin *model ülke* ve *lider ülke* rol algılarından vazgeçmesi ile sonuçlanmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikasına yön veren bir diğer kimlik *İslamcı* kimlik olmuştur. Erbakan'ın İslamcı değerleri benimseyen dünya görüşü çerçevesinde şekillenen İslamcı kimlik Batı'yla ilişkilerin kesilmesini öngörmesi bakımından resmi kimlikle önemli çatışma unsurları barındırmıştır. Erbakan'ın NATO'dan çıkılmasını dile getiren söylemleri ve sadece Müslüman ülkeleri içeren bazı uluslararası girişimleri bu kimlik çerçevesinde değerlendirilmiştir. İslamcı kimliğin, resmi kimlikten farklı bir biçimde dış politikada aktif bir tutum öngörmesi milliyetçi kimlikle benzer yönlerinden bir tanesidir. Benzer şekilde Türkiye'nin sahip olduğu kapasiteleri çerçevesinde dış politikada liderlik edebileceği söylemi bu kimliğin öngördüğü bir diğer özellik olmuştur. Bunun en önemli örneklerinden bir tanesi Türkiye'nin G-8 benzeri bir uluslararası örgütün benzerini (D-8) Müslüman ve gelişmekte olan ülkelerle kurması teşkil etmiştir. Sonuç olarak, İslamcı kimlik çerçevesinde Türkiye'nin dış politikada *bölgesel güç* ve *lider ülke* gibi roller üstlendiği görülmüştür. Ancak,

resmi kimliğe önemli meydan okumalar içermesi bakımından bu kimlik çerçevesinde izlenmeye çalışan politikalar, içerde başta kendisini Kemalist değerlerin koruyucusu olarak gören askeri elit olmak üzere çeşitli devlet kurumları tarafından kabul görmemiştir. Dışarda da gerek Türkiye'nin yeterli kapasiteleri bünyesinde barındırmaması gerekse diğer ülkelerin beklentileriyle uyuşmaması gibi sebeplerle istenilen şekilde sonuçlandırılmamış ve Türkiye için dış politikada önemli rol çatışması süreçleri doğurmuştur.

AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin dış politikada benimsemiş olduğu Muhafazakâr Demokrat kimliği çok yönlü bir bakış açısı sunarak Türkiye'nin İslamcı değerleri savunurken aynı zamanda Batı ile ilişkilerini devam ettirebilmesine imkân sağlamıştır. Türkiye'nin kurumsal kimliği çerçevesinde aktif olmasını öngören rol algılarıyla Ortadoğu'da izolasyonist ve gelişmelerden uzak durma şeklindeki geleneksel politikasını tamamen terk ettiği görülmüştür. Bu dönemde Türkiye dış politikasının kavramsal çerçevesini Stratejik Derinlik doktrininden yararlanarak oluşturmuştur. Söz konusu doktrin Türkiye'yi merkez bir konumda değerlendirmiştir. Bu bağlamda, karar vericiler tarafından *merkez ülke* rol algısı oluşturmuştur. Türkiye, bu dönemde bölgede yaşanan gelişmeler karşısında tarihten gelen birikimi ve coğrafi konumunun kendisine sağladığını iddia ettiği yumuşak güç kapasitesi çerçevesinde *bölgesel güç* rolüne uygun şekilde hareket etmeye çalışmıştır.

Karar vericiler tarafından merkez bir konumda yer aldığı düşünülen Türkiye, kurumsal kimliğin ön gördüğü çok boyutlu politikalar dâhilinde bölgedeki ülkelerle ilişkilerini düzeltmek için çaba sarf etmiştir. Sıfır sorun politikası çerçevesinde bölgede ekonomik anlamda bir karşılıklı bağımlılık ortamı yaratmaya çalışmıştır. Yaratmaya çalıştığı karşılıklı bağımlılık ortamıyla liderlik kapasitesini ortaya koymuştur. Yine aynı amaçla, yumuşak güç kapasitesini kullanarak *lider ülke* rol algısı doğrultusunda politikalar izlemiştir. Bunun sonucunda kuruluş döneminin aksine Türkiye, bölgedeki izolasyonist tutumunu terk etmiş ve gelişmeler karşısında aktif rol almıştır.

Türkiye'nin bölgede oluşturmaya çalıştığı yumuşak güç kapasitesi bölge ülkeleri üzerinde İslamcı değerleri Batı ile ilişkileri koparmadan benimseyebilen bir ülke imajı oluşturabilmesi ile güçlendirilmiştir. Bu bağlamda, karar vericiler Türkiye için *model ülke* rol algısı oluşturmuş ve bu doğrultuda model ülke rolünü

icra etmiştir. Böylelikle, liderlik iddiasında bulunan Türkiye'nin model bir ülke olarak bölgedeki gelişmeler üzerinde etkili ve söz sahibi olmasının önü açılmıştır.

Türkiye'nin bölgede etkili olmaya çalışmasının en belirgin örnekleri, özellikle Filistin sorunu ve bölge ülkelerinin İsrail'e karşı sorunlarında *arabulucu-kolaylaştırıcı* rolü çerçevesinde hareket etmesinde görülmüştür. Bununla birlikte karar vericiler Türkiye'nin bölgede yumuşak güç kapasitesini kullandığı ve üstlenmiş olduğu arabulucu-kolaylaştırıcı rolünü tamamlayıcı olacak şekilde *bilge ülke* rol algısına sahip olmuştur. Bilge ülke rolü ile Türkiye'nin bölge sorunlarının çözümünde tarafsız ve adil oluşu vurgulanmaya çalışılmıştır. Ancak bölge ülkelerinin söz konusu rol algısına yönelik beklentileri güçlü ve destekleyici olmadığı için icrası etkili olamamıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu'da dönem itibariyle üstlendiği rolleri icra edebilmesinde dikkat çeken faktör Türkiye'nin rol algıları ve diğer devletlerin Türkiye'nin rolü hakkındaki beklentileri arasındaki görece uyumun etkisi olmuştur. Bölgeye yönelik ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesindeki yaklaşımı, bölgede demokrasinin yayılması gerektiğinin vurgulanması ve bu projede Türkiye'nin bölgede bir model olarak sunulması ile Türkiye'nin bölgeye yönelik model olma ve liderlik etmeye yönelik girişimleri birbirini tamamlayıcı özellik göstermiştir. Türkiye üstlenmiş olduğu *model ülke* rolü için diğer devletlerden önemli bir destek bulmuştur. Ancak Türkiye model ülke rolünü icra ederken bir NATO üyesi olarak bölgedeki gelişmelere *sadık müttefik* rolüyle çatışmayacak şekilde tepki göstermiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu'da üstlenmiş olduğu roller bölgede ilişkilerin derinden etkilenmesine sebep olan Arap Baharı süreciyle birlikte önemli bir sınavdan geçmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin benimsediği rol algıları ve bu doğrultuda izlediği politikalar, Türkiye'nin rol algıları (merkez ülke-bölgesel güç gibi) ve diğer devletlerin Türkiye'nin rolüne yönelik beklentileri arasında zaman zaman rol çatışması süreci doğurmuştur. Bu noktada politika değişikliğine gidilmiş ya da uluslararası kamuoyu ile ortak hareket edilmiştir.

AKP'li karar vericiler kurumsal kimlikleri (muhafazakâr demokrat) çerçevesinde Türkiye için dış politikada daha merkezi bir konum ve aktiflik öngörmüştür. Türkiye'nin Ortadoğu'da üstlenmiş olduğu dış politika rolleri bu bağlamda oluşturulmuştur. Türk dış politikasında önemli bir etkisi bulunan resmi

kimlikle büyük farklılıklara sahip olan bu yeni kimlik, dış politikada çeşitli değişim ve çatışma süreçleri meydana getirmiştir.

AKP dönemi Türk dış politikasında göze çarpan bir diğer çatışma, Ortadoğu'da üstlenilen rollerin icrası sürecinde rol ve kapasite-statü-konum arasındaki ilişkinin yeterlik ve uygunluk bakımından eksik olması sonucunda ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde AKP'li karar vericilerin benimsedikleri rol algılarına yönelik diğer devletlerin rol beklentilerinin olumsuz şekilde gelişmesi de söz konusu dönemde dış politika rol çatışmaları önemli bir kaynak teşkil etmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Ortadoğu politikası AKP iktidarı ile birlikte önemli değişim süreçlerinden geçmiştir. Bu değişim süreçlerinin rol teorisi çerçevesinde kurumsal kimlik ve dış politika rolleri arasındaki ilişkiye odaklanılarak yapılan analizi hem sistem hem de birey seviyesinde analiz imkânı sağlaması bakımından önemli açıklamalar sunmuştur.

KAYNAKLAR

- Adigbuo, R. (2005). *Nigeria's National Role Conceptions: The Case of Namibias 1975-1990*. Yayınlanmamış doktora tezi, Faculty of Humanities / University of Johannesburg.
- Adigbuo, R. (2007). Beyond IR Theories: The Case for National Role Conceptions. *Politikon*. 34(1), 83-97.
- Adler, E. (1997). Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics. *European Journal of International Relations*. 3(3), 319-363.
- Aggestam, L. (1999). Role Conceptions and the Politics of Identity in Foreign Policy. *ARENA Working Papers*. 12.05.2015, https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers1999/wp99_8.htm.
- Aggestam, L. (2006). Role theory and European Foreign Policy: a Framework of Analysis. Elgstrom, O. and Smith, M. (Ed.). (2006). *The European Union's Roles in International Politics: Concepts and Analysis*. London: Routledge.
- Ahmad, F. (1991). Politics and Islam in Modern Turkey. *Middle Eastern Studies*, 27(1). 3-21. 30.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/4283411>.
- Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. London-New York: Routledge.
- Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (Çev. Karadeli, C. S.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2004), *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akşin, S. (2002). Turkey's Declaration of War on Germany at the end of World War II. *Turkish Yearbook of International Relations*. 33. (285-291), 07.10.2015, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/673/8578.pdf.

- Alantar, Ö. (2000). Türkiye-ABD İlişkilerinin Ulusal Güvenlik Boyutunda Dönüşümü. Özcan, G. ve Kut, Ş. (Ed.). *En Uzun On yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* içinde (219-240). İstanbul: Büke Yayınları.
- Alkın, E. (1987). Economic Factors Influencing Turkey's Relations with Middle East and Western Countries. Karaosmanoğlu, A. L. ve Taşhan, S. (Ed.). (1987). *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*. Ankara: Foreign Policy Institute.
- Altunışık, M. B. (2002). Türkiye'nin İsrail Politikası. Makovsky, A. ve Sayarı, S. (2000). *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*. (Çev. Güldü, H.). İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti. (Eserin orijinali 2000'de yayınlandı).
- Altunışık, M. B. (2008). The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East. *Insight Turkey*. 10 (2), 41-54.
- Altunışık, M. B. (2010). Arap Dünyasında Türkiye Algısı. *TESEV Dış Politika Analiz Serisi 11*. 15.12.2015, http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Arap_Dunyasinda_Turkiye_Algisi.pdf.
- Altunışık, M. B. (2010). Turkey's Changing Middle East Policy. *UNISCI Discussion Papers*.
- Altunışık, M. B. ve Martin, L. G. (2011). Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP. *Turkish Studies*. 12 (4), 569-587.
- Altunışık, M. B. ve Tür, Ö. (2006). From Distant Neighbors to Partners? Changing Syrian-Turkish Relations. *Security Dialogue*. 37 (2), 229-248).
- Anıl, I. (1999). Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Arap-İsrail Barış Süreci. Altunışık, M. B. (Ed.). *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik ve Güvenlik* içinde (129-146). İstanbul: Boyut Kitapları Araştırma-Siyaset Yazıları Dizisi.
- Aras, B. (2000). Turkish-Israeli-Iranian Relations in the Nineties: Impact on the Middle East. *Middle East Policy*. 7(3), 151-164.

- Aras, B. (2003). *Türkiye ve Ortadoğu: Türk Dış Politikasının Toplumsal Kökenleri*. İstanbul: Q-Matris Yayınları.
- Aras, B. (2005). Turkey and the GCC: An Emerging Relationship. *Middle East Policy Council*. Journal Compilation.
- Aras, B. (2009). The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy. *Insight Turkey*.11 (3), 127-142.
- Aras, B. ve Görener, A. (2010). National Role Conceptions and Foreign Policy Orientation: the Ideational Bases of the Justice and Development Party's Foreign Policy Activism in the Middle East. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 12 (1), 73-92.
- Arı, T. (2006). Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve ABD ile İlişkileri: Politik İkilem. Dağı, Z. (Ed.). (2006). *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika Ak Parti'li Yıllar* (içinde 115-140). Ankara: Orion Yayınevi.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (1994). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2004). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995 (Cilt I-II)*. Ankara: Alkım Yayınevi.
- Aslan, A. (2013). Problematizing Modernity in Turkish Foreign Policy: Identity, Sovereignty and Beyond. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 33(9), 22-57.
- Ataman, M. ve Uçgan, N. (2011). Türkiye'nin Körfez Ülkeleri, Yemen, Ürdün, Mısır ve Lübnan Politikası 2010. Duran, B., İnat, K. ve Özcan, M. (Ed.). (2011). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* (içinde 1611-200). SETA Raporu. Ankara: SETA Yayınları.
- Ataöv, T. (1961). Turkish Foreign Policy: 1923-1938. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 2, (103-142), 07.10.2015, www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tybook/2/turkkayaataov.pdf.

- Ataöv, T. (1980). The Principles of Kemalism. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 20, (19-44). 07.10.2015, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/1567/17013.pdf.
- Ateş, D. (2014). *Türk Dış Politikasına Giriş: Yeni Muhafazakârlık ve Doğu-Batı Ekseninde Yapısal Değişim*. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Aydın, M. (2004). *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*. Sam Papers. 06.10.2015, sam.gov.tr/wp-content/uploads/2011/12/mustafaaydin.pdf.
- Aydın, M. (2005). Turkish Foreign Policy at the end of the Cold War: Roots and Dynamics. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 36. 1-36. 02.11.2015, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/677/8620.pdf.
- Aykan, M. B. (1993). The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s. *International Journal of Middle East Studies*. 25(1). 91-110. 16.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/164160>.
- Aykan, M. B. (1999). The Turkish-Syrian Crisis of October 1998: A Turkish View. *Middle East Policy*. 5(4). 174-191.
- Backman, C.W. (1970). Role Theory and International Relations: A Commentary and Extension. *International Studies Quarterly*. 14(3), 310-340.
- Bağcı, H. (1998). Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası. Sönmezoğlu, F. (1998). (Der.). *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (101-134). İstanbul: Der Yayınları.
- Bağcı, H. (2001). *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.
- Balcı, A ve Miş, N. (2008). Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?. *Turkish Studies*. 9 (3), 387-406.
- Banchoff, T. (1999). German Identity and European Integration. *European Journal of International Relations*. 5(3), 259-289.
- Barnett, M. (1993). Institutions, Roles and Disorder: The Case of Arab States System. *International Studies Quarterly*. 37(3), 271-296.

- Barnett, M. (1996). Identity and Alliances in the Middle East. Katzenstein, P. J. (Ed.). (1996). *The Culture of National Security Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press.
- Başer, E. T. (2015). Shift of Axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule. *Turkish Studies*. 16 (3), 291-299.
- Benes, W. (2011). Role theory: A Conceptual Framework for The Constructivist Foreign Policy Analysis?. The Third Global International Studies Conference "World Crisis, Revolution or Evolution in the International Community?". 13.05.2015, http://wiscnetwork.org/porto2011/papers/WISC_2011-768.pdf.
- Bengtsson, R. and Elgstrom, O. (2012). Conflicting Role Conceptions? The European Union in Global Politics. *Foreign Policy Analysis*. 8, 93-108.
- Biddle, B. J. (1986). Recent Developments in Role Theory. *Annual Review of Sociology*. 12, 67-92.
- Bilge, A. S. (1996). Türk-Sovyet İlişkileri. Kolektif kitap, (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* içinde (9. Baskı). (387-430). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bilgin, H. D. (2008). Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of the AKP and Refah. *Turkish Studies*. 9(3), 407-421.
- Bloomberg. (01.02.2011). Erdogan Tells Egypt's Mubarak He Should Listen to His People. 15.12.2015, <http://www.bloomberg.com/news/articles/2011-02-01/erdogan-tells-egypt-s-mubarak-he-should-listen-to-his-people>.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2003). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Analysis*. New York, London: Routledge.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2006). Türk-Amerikan İlişkilerinde Rol ve Çatışma. Özen, Ç. ve Özdemir, H. (Ed.). (2006). *Yeni muhafazakâr Amerikan Dış Politikası ve Türkiye* içinde (201-234). Ankara: Odak Yayınevi.

- Bozdağlıoğlu, Y. (2007). Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach. *Uluslararası Hukuk ve Politika*. 3(11), 121-144.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2008). Modernity, Identity and Turkey's Foreign Policy. *Insight Turkey*. 10(1), 55-76.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2012). Konstrüktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi. Arı, T, (Ed.) (2012). *Uluslararası İlişkilerde Post modern Analizler -I: Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* içinde (127-150). Bursa: MKM Yayıncılık.
- Brzezinski, B. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books.
- Brzezinski, Z. (1992). The Cold War and Its Aftermath. *Foreign Affairs*. 71(4), 31-49. 26.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/20045308>.
- Campbell, J. C. (1958). *Defense of the Middle East: Problems of American Policy*. Council on Foreign Relations. New York: Harper & Brothers.
- Campbell, J. C. (1987). The Superpowers and Turkey: An American View. Karaosmanoğlu, A. L. ve Taşhan, S. (Ed.). (1987). *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*. Ankara: Foreign Policy Institute.
- Cantir, C. ve Kaarbo, J. (2012). Contested Roles and Domestic Politics: Reflections on Role Theory in Foreign Policy Analysis and IR Theory. *Foreign Policy Analysis*. 8, 5-24.
- Capiroli, M. ve Trumbore, P. F. (2005). Rhetoric versus Reality: ROGUE STATES IN INTERSTATE CONFLICT. *Journal of Conflict Resolution*. 49 (5), 770-791.
- Carley, P. (1995). *Turkey's Role in the Middle East*. Washington D. C: United States Institutes of Peace Konferans Raporu.
- Chafetz, G. (1997). The Struggle for a National Identity in Post-Soviet Russia. *Political Science Quarterly*. 111(4), 661-688.

- Chafetz, G., Abramson, H. ve Grillot, S. (1996). Role Theory and Foreign Policy: Belarussian and Ukranian Compliance with the Nonproliferation Regime. *Political Psychology*. 17(4), 727-757.
- Checkel, J. (1998). The Constructivist Turn in International Relations Theory. *World Politics*. 50(2), 324-348.
- Copeland, D. C. (2000). The Constructivist Challenge to Structural Realism: A Review Essay. *International Security*. 25(2), 187-212.
- Coş, K. ve Bilgin, P. (2010). Stalin's Demands: Constructions of the "Soviet Other" in Turkey's Foreign Policy, 1919–1945. *Foreign Policy Analysis*. 6, (43-60). 09.10.2015, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1743-8594.2009.00101.x/epdf>.
- Cox, M. (1990). From the Truman Doctrine to the Second Superpower Detente: The Rise and Fall of the Cold War. *Journal of Peace Research*. 27(1). 25-41. 22.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/423733>.
- Cox, R. W. (1992). Multilateralism and World Order. *Review of International Studies*. 18(2). 161-180. 22.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/20097291>.
- Criss, N. B. ve Bilgin, P. (1997). Turkish Foreign Policy toward the Middle East. *Middle Eastern Review of International Affairs*. 1(1). 24.10.2015, <http://www.rubincenter.org/1997/01/criss-and-bilgin-1997-01-03/>.
- Çağaptay, S. (2009). The AKP's Foreign Policy: The Misnomer of "Neo-Ottomanism". 12.12.2015, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-akps-foreign-policy-the-misnomer-of-neo-ottomanism>.
- Çandar, C. ve Fuller, G. E. (2001). Grand Geopolitics for a New Turkey. *Mediterranean Quarterly*. Winter.
- Çelikpala, M. (2013). 11 Eylül Olayı Ertesinde AKP Dönemi: Rusya Federasyonu İlişkiler. Oran, B. (Ed.). (2013). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt III: 2001-2012)* içinde (532-559). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çetinsaya, G. (1998). Türk-İran İlişkileri. Sönmezoğlu, F. (1998). (Ed.). *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (159-178). İstanbul: Der Yayınları.
- Dağı, İ. D. (1998). *Kimlik, Söylem ve Siyaset Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Dal, E. P. (2012). The Transformation of Turkey's Relations with the Middle East: Illusion or Awakening?. *Turkish Studies*. 13 (2), 245-267.
- Dal, E. P. ve Erşen, E. (2014). Reassessing the "Turkish Model" in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective. *Turkish Studies*. 15 (2), 258-282.
- Dalacoura, K. (2005). US Democracy Promotion in the Arab Middle East Since 11 September 2001: A Critique. *International Affairs*. 81 (5), 963-979.
- Dalacoura, K. (2012). The 2011 uprisings in the Arab Middle East: Political Change and Geopolitical Implications. *International Affairs*. 88 (1), 63-79.
- Danforth, N. (2008). Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: from Atatürk to AKP. *Turkish Foreign Policy Quarterly*. 7 (3), 83-95.
- Davutoğlu, A. (1998). The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis)Order. *Perceptions*. 2 (4).
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları/ Stratejik Araştırmalar Dizisi.
- Davutoğlu, A. (2007). Turkey's foreign policy: An eminence grise (The visionary behind Turkey's newly assertive foreign policy). 15 Kasım 2007 *The Economist*. 30.11.2015, <http://www.economist.com/node/10146653>.
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*. 10 (1), 77-96.
- Davutoğlu, A. (2009). *2009 Değerlendirme Toplantısı*. T.C. Dış İşleri Bakanlığı Resmi Sitesi. 14.12.2015, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-2009-degerlendirme-toplantisi_-31-aralik-2009_-ankara.tr.mfa.

- Davutoğlu, A. (2012). Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring. *Turkish Policy Brief Series*. TEPAV.
- Davutoğlu, A. (21.03.2013). Zero Problems in a New Era. *Foreign Policy*.
- Deringil, S. (2000). *Denge Oyunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dikerdem, M. (1978). *Ortadoğu'da Devrim Yılları*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Donnelly, J. (2005). Realism. Burchill, S. ve Linklater, A. (Ed.). (2005). *Theories of International Relations*. (3rd edition). New York: Palgrave Macmillan.
- Ehteshami, A. (2007). *Globalization and Geopolitics in the Middle East: Old Games, New Rules*. New York: Routledge.
- Eralp, A. ve Tür, Ö. (1999). İran'la Devrim Sonrası İlişkiler. Altunışık, M. B. (1999). (Ed.). *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik ve Güvenlik içinde* (67-102). İstanbul: Boyut Kitapları Araştırma-Siyaset Yazıları Dizisi.
- Erdoğan, R. T. (2014). *Filistin Davası Bizim Davamızdır*. 10.12.2015, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/filistin-davasi-bizim-davamizdir/64912#1>.
- Erhan, Ç. (2009). 1960-1980: Görelî Özerklik – 3 ABD ve NATO'yla ilişkiler. Oran, B. (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980 içinde* (15. Baskı) (522-575). İstanbul: İletişim Yayınları
- Esmer, A. Ş. ve Sander, O. (1996). İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası. Kolektif kitap, (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995) içinde* (9. Baskı). (137-190). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- European Union External Action. *EU Relations with North Africa, Middle East and Arabian Peninsula*. 10.12.2015, http://eeas.europa.eu/mideast/index_en.htm.

- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2009). 1960-1980: Göreli Özerklik – 3. Oran, B, (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980 içinde* (15. Baskı) (784-808). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Freedman, R. O. (1987). Soviet Policy toward the Middle East. *Proceedings of the Academy of Political Science.* 36(4). 176-197. 24.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/1173842>.
- Fuller, G. E. (2004). Turkey's Strategic Model: Myths and Realities. *The Washington Quarterly.* 27 (3), 51-64
- Fuller, G. E. (2008). *The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World.* Washington D. C: United States Institute of Peace Press.
- Garthoff, R. L. (1982). *Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan.* Final Report to National Council for Soviet and East European Research, The Brookings Institution.
- Gilpin, R. (1983). *War and Change in World Politics.* New York: Cambridge University Press.
- Golan, G. (1971). *The Soviet Involvement in the Middle East.* Soviet and East European Research Center, The Hebrew University of Jerusalem.
- Gökay, B. (2006). *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920–1991: Soviet Foreign Policy, Turkey and Communism.* New York and London: Routledge.
- Gönlübol, M. (1961). Atatürk Devrinde Türkiye'nin Dış Politikası. *The Turkish Yearbook of International Relations.* 2. (198-226). 07.10.2015, www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tybook/2/mehmetgonlubol.pdf.
- Gönlübol, M. (1968). Sovyet İdeolojisi ve Dış Politika. *SBF Dergisi.* 1(23), 163-185. 09.10.2015, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/413/4543.pdf>.
- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (1996). 1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası. Kolektif kitap, (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995) içinde* (9. Baskı). (491-542). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1996). 1919-1939 yılları arasında Türk Dış Politikası. Kolektif kitap, (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* içinde (9. Baskı). (3-136). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M. ve Ülman, H. (1966). Türk Dış Politikasının 20 Yılı: 1945-1965. *SBF Dergisi*. 21(1), 143-182. 22.10.2015, www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/21/1/7_Mehmet_Goblubol_Haluk_Uman.pdf.
- Gönlübol, M., Ülman, H. A., Bilge, S. A. ve Sezer, D. (1996). İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965 yılları). Kolektif kitap, (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* içinde (9. Baskı). (191-337). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Grossman, M. (2005). Role Theory and Foreign Policy Change: The Transformation of Russian Foreign Policy in 1990's. *International Politics*. 42, 334-351.
- Gupta, S. (2008). The Doctrine of Pre-emptive Strike: Application and Implications During the Administration of President George W. Bush. *International Political Science Review*. 28 (2), 181-196.
- Güçlü, Y. (1998). The Uneasy Relationship: Turkey's Foreign Policy Towards The Soviet Union At The Outhbreak Of The Second World War. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 28. (177-211). 07.10.2015, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/674/8590.pdf.
- Gül, A. (2004). Turkey's Role in a Changing Middle East Environment. *Mediterranean Quarterly*. 15 (1), 1-7.
- Gürkan, İ. (1987). Soviet Preferences for Regional Wars and the Southern Rimlands. Karaosmanoğlu, A. L. ve Taşhan, S. (Ed.). (1987). *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*. Ankara: Foreign Policy Institute.
- Hahn, P. L. (2006). Securing the Middle East: The Eisenhower Doctrine of 1957. *Presidential Studies Quarterly*. 36(1). 38-47. 22.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/pdf/27552745.pdf?acceptTC=true>.

- Hale, W. (1981). *The Political and Economic Development of Modern Turkey*. St. Martins Press: New York.
- Hale, W. (1992). Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis. *International Affairs*. 68(4), 679-692. 31.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/2622709>.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*. (Çev. Petek DEMİR). Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul. (Eserin orijinali 2000’de yayımlandı).
- Hale, W. (2009). Turkey and the Middle East in the ‘New Era’. *Insight Turkey*. 11 (3), 143-159.
- Hall, P. A. ve Taylor, C. R. (1996). Political Science and the Three New Institutionalisms. *MPIFG Discussion Paper 96/6*. 25.07.2015, http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:1235717/component/escidoc:1235716/mpifg_dp96_6.pdf.
- Halliday, F. (1977). The Iranian Revolution in International Affairs: Program and Practice. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 17. 48-70. 24.10.2015, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/675/8597.pdf>.
- Halliday, F. (2005). *The Middle East In International Relations: Power, Politics and Ideology*. New York: Cambridge University Press.
- Harnisch, S. (2010). Role Theory: Operationalization of Key Concepts. 24.04.2015, http://www.uniheidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/harnisch_2010_role_theory_conceptualization_of_key_concepts.pdf.
- Harris, G. (2002). A.B.D. – Türkiye İlişkileri. Makovsky, A. ve Sayarı, S. (2000). *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*. (Çev. Güldü, H.). İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti. (Eserin orijinali 2000’de yayımlandı).
- Harris, G. S. (1972). *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*. Hoover Institution on War, Revolution and Peace. Stanford, California: Stanford University.

- Henze, P. (1992). *Turkey: Toward the Twenty-First Century*. Santa Monica: RAND.
- Hinnebusch, R. (2003). *The International Politics of The Middle East*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Hollis, M. and Smith, S. (1990). *Explaining and Understanding International Relations*. Oxford: Clarendon Press.
- Hollis, R. (2012). No Friend of Democratization: Europe's role in the genesis of the "Arab Spring". *International Affairs*. 88 (1), 81-94.
- Holsti, K. J. (1970). National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy. *International Studies Quarterly*. 14(3), 233-309.
- Holsti, O. R. (1962). The Belief System and National Images: A Case Study. *The Journal of Conflict Resolution*. 6(3), 244-252.
- Hook, S. W. ve Spanier, J. (2014). *Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze*. (Çev. Tanırlı, Ö. S.) İstanbul: İnkılap Yayınevi. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı).
- Hopf, T. (1998). The Promise of Constructivism in International Relations Theory. *International Security*. 23(1), 171-200.
- Howard, H. N. (1972). The Regional Pacts and the Eisenhower Doctrine. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 401. 85-94. 22.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/pdf/1039115.pdf>.
- Hubel, H. (1987). Turkey and the Crisis in the Middle East. Karaosmanoğlu, A. L. ve Taşhan, S. (Ed.). (1987). *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*. Ankara: Foreign Policy Institute.
- Huntington, S. (1993). The Clash of Civilizations?. *Foreign Affairs*. 72 (3), 22-49.
- Hürriyet. (01.03.2011). *NATO'nun Libya'da ne işi var*. 21.12.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/nato-nun-libya-da-ne-isi-var-17150261>.

- Hürriyet. (03.02.2013). *Başbakan'dan önemli açıklamalar*. 10.12.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/basbakandan-onemli-aciklamalar-22512381>.
- Hürriyet. (12.04.2006). *Erdoğan: İslam dünyası-Batı asla düşman değil*. 10.12.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-islam-dunyasi-bati-asla-dusman-degil-4243209>.
- Hürriyet. (16.09.2008). *Medeniyetler buluşması*. 10.12.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/medeniyetler-bulusmasi-9908597>.
- Hürriyet. (18.07.2014). *Erdoğan'dan Gazze açıklaması*. 10.12.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogandan-gazze-aciklamasi-26838618>.
- Hürriyet. (21.03.2011). *Erdoğan, Türkiye'nin Libya şartlarını açıkladı*. 21.12.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-turkiyenin-libya-sartlarini-acikladi-17330970>.
- Inayatullah, N. and Blaney, D. L. (1996). *Knowing Encounters: Beyond Parochialism in International Relations Theory*. Lapid, Y and Kratochvil, F. (Ed.) (1996). *The Return of Identity and Culture in IR Theory*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Inbar, E. (2001). *Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership*. *Middle East Review of International Affairs*. 5 (2), 48-65.
- Issawi, C. (1978). *The 1973 Oil Crisis and After*. *Journal of Post Keynesian Economics*. 1 (2), 3-26.
- İmanov, V. (2011). *Türkiye-Rusya İlişkileri 2010*. Duran, B., İnat, K. ve Özcan, M. (Ed.). (2011). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* (içinde 301-332). SETA Raporu. Ankara: SETA Yayınları.
- İnat, K. ve Telci, İ. N. (2011). *Türkiye'nin İran, İsrail ve Suriye Politikası 2010*. Duran, B., İnat, K. ve Özcan, M. (Ed.). (2011). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* (içinde 67-136). SETA Raporu. Ankara: SETA Yayınları.

- İşyar, Ö. G. (2005). An Analysis of Turkish-American Relations from 1945 to 2004: Initiatives and Reactions in Turkish Foreign Policy. *Alternatives*. 4(3), 21-52. 26.10.2015, <https://www.alternativesjournal.net/volume4/number3/isyar.pdf>.
- Jervis, R. (2003). Understanding the Bush Doctrine. *Political Science Quarterly*. 118 (3), 365-388.
- Jung, D. (2005). Turkey and Arab World: Historical Narratives and New Political Realities. *Mediterranean Politics*. 10(1), 1-17.
- Karaosmanoğlu, A. L. (1983). Turkey's Security and the Middle East. *Foreign Affairs*. 24.10.2015, <http://0-eds.b.ebscohost.com.libunix.ku.edu.tr/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=948e36ee-874c-4f91-981c-98ef2faf76c5%40sessionmgr110&vid=1&hid=122>.
- Karaosmanoğlu, A. L. (1987). Turkey's Discreet Foreign Policy Between Western Europe and The Middle East. Karaosmanoğlu, A. L. ve Taşhan, S. (Ed.). (1987). *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*. Ankara: Foreign Policy Institute.
- Kardaş, Ş. (2010). Turkey: Redrawing the Middle East Map Or Building Sandcastles. *Middle East Policy Council*. Journal Compilation, 115-136.
- Karpat, K. (2010a). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2010b). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karsh, E. (2002). *Iran-Iraq War: 1980-1988*. Oxford: Osprey Publishing
- Kenez, P. (2006). *A History Of The Soviet Union From The Beginning To The End*. University of California, Santa Cruz: Cambridge University Press.
- Kirişçi, K. (1997). Post Cold-War Turkish Security and the Middle East. *Middle East Review of International Affairs*. 2. 31.10.2015, http://legacy.ciaonet.org/olj/meria/meria797_kirisici.html.

- Kirişçi, K. (2002). Türkiye ve Müslüman Ortadoğu. Makovsky, A. ve Sayarı, S. (2000). *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*. (Çev. Güldü, H.). İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti. (Eserin orijinali 2000'de yayınlandı).
- Kirişçi, K. (2006). Turkey's Foreign Policy in Turbulent Times. *Chaillot Paper*, No: 92. Institute for Security Studies.
- Kirişçi, K. (2009). The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state. *New Perspectives on Turkey*. 40, 29-56.
- Kirişçi, K. (2011). Turkey's "Demonstrative Effect" and the Transformation of the Middle East. *Insight Turkey*. 13 (2), 33-55.
- Kirişçi, K. (2012). Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A "Synthetic" and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation. *Turkish Studies*. 13 (3), 319-341.
- Kissenger, H. (1994). *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster Inc.
- Klotz, A. (1995). Norms Reconstituting Interests: Global Racial Equality and U.S. Sanctions Against South Africa. *International Organization*. 49(3), 451-478.
- Kocabaş, S. (2015). Avrupa Birliği ve Transatlantik İlişkiler. Yıldız, U. B. (2015). *Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri: Bölgesel Politikalar, Bölgeler ve Uluslararası Aktörlerle İlişkiler* (içinde 339-374). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Kowert, P. (2015). Completing the Ideational Triange: Identity, Choice and Obligation in International Relations. Shannon, V. P. and Kowert, P. A. (Ed.). (2015). *Psychology and Constructivism in International Relations: An Ideational Alliance*. USA: The University of Michigan Press.
- Köse, T. (2011). Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerini Keşfi. Duran, B., İnat, K. ve Özcan, M. (Ed.). (2011). *Türk Dış Politikası Yılığ 2010* (içinde 621-664). SETA Raporu. Ankara: SETA Yayınları.

- Kösebalaban, H. (2010). The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What Is Its Strategic Significance?. *Middle East Policy*. 17 (3), 36-50.
- Kösebalaban, H. (2014). *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*. (Çev. İnaç, H.). Ankara: BigBang Yayınları. (Eserin orijinali 2011'de yayınlandı.).
- Krotz, U. (2002). National Role Conceptions and Foreign Policies: France and Germany Compared. *Program for the Study of Germany and Europe-Working Paper*. 2(1). 12.05.2015, <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/docs/pdfs/Krotz.pdf>.
- Kuniholm, B. (1986). The Carter Doctrine, the Reagan Corollary, and prospects for United States Policy in Southwest Asia. *International Journal*. 41(2), 342-361. 26.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/40202373>
- Kuniholm, B. (1987). East or West? The Geopolitics of Turkey and its NATO Alliance. Karaosmanoğlu, A. L. ve Taşhan, S. (Ed.). (1987). *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*. Ankara: Foreign Policy Institute.
- Kürkcüoğlu, Ö. (1972). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası: 1945-1970*. Ankara: Barış Kitap Basım ve Yayın Dağıtım LTD. Şti.
- Kürkcüoğlu, Ö. (1987). Development of Turkish-Arab Relations: a Historical Appraisal. Karaosmanoğlu, A. L. ve Taşhan, S. (Ed.). (1987). *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*. Ankara: Foreign Policy Institute.
- Laçiner, S. (2001). *From Kemalism to Ozalism, The Ideological Evolution of Turkish Foreign Policy*. Basılmamış Doktora Tezi. King's College, University of London.
- Laçiner, S. (2009). Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy: Özalizm. *USAK Yearbook*. 2, 153-205. 24.10.2015, http://www.usak.org.tr/images_upload/files/makale9_2009.pdf.
- Landau, J. M. (1974). Johnson's 1964 Letter to İnönü and the Greek Lobbying at the White House. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 14, 45-58.

- Laquer, W. (1956). *Communism and Nationalism in the Middle East*. New York: Frederick A. Praeger.
- Laquer, W. (1972). *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East 1958-1968*. England, Pelican Books/Penguin Books.
- Larrabee, S. F. ve Lesser, I. O. (2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Report for Center for Middle East Public Policy: RAND.
- Lavenex, S. (2004). EU External Governance in "Wider Europe". *Journal of European Public Policy*. 11 (4), 680-720.
- Le Prestre, P. G. (Ed.). (1997). *Role Quests in the Post-Cold War Era: Foreign Policies in Transition*. Montreal-London-Buffalo: McGill –Queens University Press.
- Leffler, M. (2003). 9/11 and the Past and Future of American Foreign Policy. *International Affairs*. 79 (5), 1045-1063.
- Lesser, I. (2004). Turkey: "Recessed" Islamic Politics and Convergence with the West. Rabasa, A. M. vd. (Ed.). (2004). *Muslim World After 9/11* içinde (175-206). RAND Report.
- Lesser, I. O. (1992). *Bridge or Barrier? Turkey and the West after the Cold War*. RAND Report.
- Lesser, I. O. (2002). Türkiye'nin Batıyla Gelişen Güvenlik İlişkileri. Makovsky, A. ve Sayarı, S. (2000). *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*. (Çev. Güldü, H.). İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti. (Eserin orijinali 2000'de yayınlandı).
- Lewis, B. (2002). *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*. New York: Oxford University Press.
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Turna, B. B.). Ankara: Arkadaş Yayınevi. (Eserin orijinali 2002'de yayımlandı).
- Linden, R. H., vd. (2012). *Turkey and its Neighbors: Foreign Relations in Transition*. London: Lynne Rienner Publishers.

- Lütem, İ. (1992). Harry Truman: the Man and His Doctrine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 47(1), 192-212.09.10.2015, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/47/1/18_ilhan_lutem.pdf.
- Magid, A. (1980). Role Theory, Political Science and African Studies. *World Politics*. 32 (2), 311-330.
- Mango, A. (1968). Turkey in the Middle East. *Journal of Contemporary History*. 3(3). 225-236. 24.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/259707>.
- Mansfield, P. (2011). *Ortadoğu Tarihi*. (Çev. Yolsal, Ü. H.) İstanbul: Say Yayınları. (Eserin orijinali 2010'da yayınlandı).
- March, J. G. ve Olsen, J. P. (2004). Logic of Appropriateness. *ARENA Working Papers WP 04/09*. 25.07.2015, https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2004/wp04_9.pdf.
- Mardin, Ş. (1971). Ideology and Religion in Turkish Revolution. *International Journal of Middle East Studies*. 2 (3), 197-211.
- McGhee, G. C. (1990). *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained Soviets*. London: The Macmillan Press.
- Mead, G. H. (1934). *Mind Self and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago. 09.10.2015, https://www.brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs2/mindself/Mead_1934_toc.html.
- Mearsheimer, J. (1990). Back to the Futures: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*. 15(1), 5-56.
- Meray, S. L. (1969). *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 291. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.

- Mercan, S. (2015). Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'ya Yönelik Politikası. Yıldız, U. B. (2015). *Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri: Bölgesel Politikalar, Bölgeler ve Uluslararası Aktörlerle İlişkiler* (içinde 165-208). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Mercer, J. (1995). Anarchy and Identity. *International Organization*. 49 (2), 229-252.
- Milliyet. (04.04.1993). *Özal'ın Türk Dünyası Çıkarması*. 15.12.2015, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/XcFjMjVUmDajPRYDMRS7vA_x3D_x3D_.
- Milliyet. (05.10.1956). *Başvekil Antakya'da dış siyasete temas etti: Türk Arap Dostluğu*. 15.12.2015, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?&ilkTar=30.01.1956&sonTar=&ekYayin=&drpSayfaNo=&araKelime=&gelismisKelimeAynen=&gelismisKelimeHerhangi=&gelismisKelimeYakin=adnan%20menderes%20arap&gelismisKelimeHaric=&Siralama=tarih%20asc&SayfaAdet=50&isAdv=true>.
- Milliyet. (06.09.1983). *Seçime Doğru*. 15.12.2015, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/g8LWMpyx3qRhluT2bFqkA_x3D_x3D_.
- Milliyet. (07.03.1988). *Türkiye'nin Ortadoğu'daki itibarı çok arttı*. 15.12.2015, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/JnNydwL32eA8_x2B_sLUhuWW6w_x3D_x3D_.
- Milliyet. (07.04.1990). *Erbakan, NATO üssünü sökecek!*. 15.12.2015, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/cLK8GSTa66vzccAPX8GzKw_x3D_x3D_.
- Milliyet. (08.03.1992). *Karabağ konusunda hükümet pasif kalıyor: Cumhurbaşkanı Özal'ın endişesi*. 15.12.2015, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Ng_x2F_eVWhaly_x2F_x2B_7youh4K9XQ_x3D_x3D_.

- Milliyet. (14.10.1996). *Atatürk ilkelerine RP yorumu*. 15.12.2015, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/8OPOaYOCQ98eVz6_x2F_RJ_x2F_OUA_x3D__x3D_.
- Milliyet. (19.12.1983). *Ortadoğu ve AET Politikası değişecek*. 15.12.2015, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=%C3%B6zal%20aktif%20d%C4%B1%C5%9F%20politika&isAdv=false>.
- Milliyet. (21.01.2015). *Erdoğan Müslüman alemine böyle seslendi*. 10.12.2015, [http://www.milliyet.com.tr/erdogan-musulman-alemine-boyle/siyaset/detay/2001750/default.htm](http://www.milliyet.com.tr/erdogan-musulman-alemine-boyle-siyaset/detay/2001750/default.htm).
- Milliyet. (23.05.1978). *Erbakan: Müslüman aleminin de bir NATO'su olmalıdır*. 15.12.2015, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/97BNPS_x2F_QRqIgQCxgkvVfjw_x3D__x3D_.
- Milliyet. (24.06.1958). *İngiltere Bağdat Paktında istenmiyor*. 15.12.2015, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/5P0V0a8WPMC_x2B_493IH62Gg_x3D__x3D_.
- Milliyet. (25.02.1956). *Bağdat Paktının birinci yıldönümü*. 15.12.2015, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/MhxEHTvOx0M8pEJl2MOCQA_x3D__x3D_.
- Milliyet. (30.01.2011). *Davutoğlu: Bunlar haklı taleplerdir*. 15.12.2015, <http://web.archive.org/web/20110203045712/http://www.milliyet.com.tr:80/davutoglu-bunlar-hakli-taleplerdir/dunya/haberdetay/30.01.2011/1345927/default.htm>
- Milliyet. (30.04.1992). *“Adriyatik'ten Çin Seddi'ne” Büyük Türkiye*. 15.12.2015, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_fAlmtBqrbPd2wvyvmDzrQ_x3D__x3D_.
- Morgenthau, H. (1948). *Politics Among Nations*. New York: Alfred A. Knopf, Inc.
- Mufti, M. (1998). Daring and Caution in Turkish Foreign Policy. *Middle East Journal*. 52(1), 32-50. 31.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/4329152>.

- Murinson, A. (2006). The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy. *Middle Eastern Studies*. 42 (6), 945-964.
- National Security Strategy (2002). 09.12.2015, <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>.
- Oğuzlu, T. (2004). The Impact of Democratization in the context of the EU Accession Process' on Turkish Foreign Policy. *Mediterranean Politics*. 9(1), 94-113.
- Oğuzlu, T. (2008). Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West? *Turkish Studies*. 9 (1), 3-20.
- Oğuzlu, T. (2012). NATO ve Türkiye: Dönüşen İttifakın Sorgulayan Üyesi. *Uluslararası İlişkiler*. 9 (34), 99-124.
- Oktav, Ö. Z. (Ed.). (2011). *Turkey in the 21st Century: Quest for a New Policy*. UK and USA: Ashgate Publishing Limited.
- Olson, R. (1997). Turkey-Syria Relations since the Gulf War: Kurds and Water. *Middle East Policy*. 5(4), 168-193.
- Oran, B. (1970). Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970). *SBF Dergisi*. 25(1), 41-93. 09.10.2015, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/25/1/4_Baskin_Oran.pdf.
- Oran, B. (2009). 1919-1923: Kurtuluş Yılları Dönemin Bilançosu. Oran, B. (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980 içinde* (15. Baskı) (97-109). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009). 1919-1923: Kurtuluş Yılları Lozan Barış Antlaşması. Oran, B. (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980 içinde* (15. Baskı) (215-238). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009). 1960-1980: Görelî Özerklik - 3. Oran, B. (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980 içinde* (15. Baskı) (655-681). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Oran, B. (2009). Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği: TDP'nin Kuramsal Çerçevesi. Oran, B, (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* içinde (15. Baskı) (97-109). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2010). 1980-1990: Batı Bloku Ekseninde Türkiye – 2. Oran, B, (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2: 1980-2001* içinde (12.Baskı) (9-34). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Owen, R. (2004). *State, Power and Politics in the making of the Modern Middle East*. London: Routledge.
- Öniş, Z. (1995). Turkey in the Post- Cold War era: In search of Identity. *Middle East Journal*. 49(1), 48-68.
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*. 40(4), 113-134. 26.10.2015, www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00263200410001700338.
- Öniş, Z. (2011). Multiple Faces of the “New” Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique. *Insight Turkey*. 11 (1), 47-65.
- Öniş, Z. (2012). Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest. *Insight Turkey*. 14 (3), 45-63.
- Öniş, Z. ve Yılmaz, S. (2005). The Turkey-EU-US Triangle in Perspective: Transformation or Continuity?. *Middle East Journal*. 59 (2), 265-284.
- Özcan, G. (1998). Türkiye-İsrail İlişkileri 50.yılına Girerken. Sönmezoğlu, F. (1998). (Ed.). *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (159-178). İstanbul: Der Yayınları.
- Özcan, G. (2000). Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi. Özcan, G. ve Kut, Ş. (Ed.). *En Uzun On yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* içinde (65-98). İstanbul: Buke Yayınları.

- Özcan, G. (2000). Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı. Özcan, G. ve Kut, Ş. (Ed.). *En Uzun On yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* içinde (13-42). İstanbul: Buke Yayınları.
- Özcan, M. (2011). Türkiye'nin IRAK Politikası. Duran, B., İnat, K. ve Özcan, M. (Ed.). (2011). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010* (içinde 137-160). SETA Raporu. Ankara: SETA Yayınları.
- Özersay, K. (2009).1923-1929 Görelî Özerklik Montreux Boğazlar Sözleşmesi. Oran, B. (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980* içinde (15. Baskı) (370-384). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamukçu, K. (1998). Su Sorunu ve Türkiye-Suriye/İrak İlişkileri. Sönmezoglu, F. (1998). (Ed.). *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (179-194). İstanbul: Der Yayınları.
- Park, B. (2003). STRATEGIC LOCATION, POLITICAL DISLOCATION: TURKEY, THE UNITED STATES, AND NORTHERN IRAQ. *Middle East Review of International Affairs*. 7 (2), 11-23.
- Park, B. (2012). Turkey, The US and The KRG: Moving Parts and The Geopolitical Realities. *Insight Turkey*. 14 (3), 109-125.
- Persson, M. (1998). *Great Britain, the United States and the Security of the Middle East: the Formation of the Baghdad Pact*. Lund University Press.
- Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and Domestic Politics: The Logics of Two-Level Games. *International Organization*. 42 (3), 427-460.
- Quandt, W. B. (2005). *Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict since 1967*. Los Angeles: University of California Press.
- Rabasa, A. M. (2004). Overview. Rabasa, A. M. vd. (Ed.). (2004). *Muslim World After 9/11* içinde (1-68). RAND Report.
- Reuters. (01.02.2011). *Turkey tells Mubarak to listen to the people*. 15.12.2015, <http://www.reuters.com/article/us-egypt-turkey-idUSTRE71047Y20110201>.

- Riasanovsky, N. V. ve Steinberg, M. D. (2014). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze*. (Çev. Dereli, F.) İstanbul: İnkılap Yayınevi. (Eserin orijinali 2011’de yayımlandı).
- Richter, J. G. (1992). Perpetuating the Cold War: Domestic Sources of International Patterns of Behavior. *Political Science Quarterly*. 107(2), 271-301.
- Robins, P. (1991). *Turkey and the Middle East*. Chatham House Papers, The Royal Institute of International Affairs. London: Pinter Publishers.
- Robins, P. (1993). The Overlord State: Turkish Policy and the Kurdish Issue. *International Affairs*. 69(4), 657-676. 02.11.2015, <http://www.jstor.org/stable/2620591>.
- Robins, P. (1997). Turkish Foreign Policy under Erbakan. *Survival*. 39(2). 82-100, 02.11.2015, www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00396339708442913.
- Robins, P. (2013). Turkey’s “Double Gravity” predicament: the foreign policy of a newly activist power. *International Affairs*. 89 (2), 381-397.
- Robins, P. (2014). The Foreign Policy of Turkey. Hinnebusch, R. ve Ehteshami, A. (Ed.). *The Foreign Policies of Middle East States* içinde (315-338). USA: Lynne Rienner Publishers.
- Rosenau, J. N. (1990). *Turbulence in World Politics: a Theory of Change and Continuity*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Sander, O. (1982). Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 37(3), 105-124. 01.10.2015, www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/37/3oral.pdf.
- Sander, O. (2008). *Siyasi Tarih: 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sanjian, A. K. (1956). The Sanjak of Alexandretta (Hatay): its impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956). *Middle East Journal*. 10 (4), 379-394. 06.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/pdf/4322848.pdf?acceptTC=true>.

- Satterthwaite, J. C. (1972). The Truman Doctrine: Turkey. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 401, 74-84. 22.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/1039114>.
- Sayarı, S. (1997). Turkey and the Middle East in the 1990s. *Journal of Palestine Studies*. 26(3), 44-55. 31.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/2538156>.
- Sayarı, S. (2000). Turkish Foreign Policy in the post-Cold War Era: The Challenges of Multiregionalism. *Journal of International Affairs*. 54(1). 169-182.
- Schimmelfennig, F. ve Scholtz, H. (2008). EU Democracy Promotion in the European Neighbourhood Political Conditionality, Economic Development and Transnational Exchange. *European Union Politics*. 9 (2), 187–215.
- Schlesinger, A. Jr. (1967). Origins of the Cold War. *Foreign Affairs*. 46(1), 22-52. 22.10.2015, <http://www.jstobrr.org/stable/20039280>.
- Sengupta, A. (2014). *Myth and Rethoric of the Turkish Model: Exploring Developmental Alternatives*. West Bengal: MAKAIAS, SPRINGER.
- Sever, A. (1997). Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 52(1), 647-660. 23.10.2015, www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/52/1//41_aysegul_sever.pdf.
- Shih, C. (1988). National Role Conception as Foreign Policy Motivation: The Psychocultural Bases of Chinese Diplomacy. *Political Psychology*. 9 (4), 599-631.
- Sönmezoğlu, F. (1999). Uluslararası Sistemdeki Değişiklikler ve Türk Dış Politikası. Soysal, İ. (Ed.). *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç içinde* (631-640). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahin, H. (2002). *Johnson Mektubu*. İstanbul: Gendaş.
- Şenşekerci, E. (Ed.). (2014). *Mustafa Kemal Atatürk Söylev 1919-1927 ve Demeçler 1928-1939*. Uludağ Üniversitesi Yayınevi: Bursa.

- Taşhan, S. (1987). Introduction. Karaosmanoğlu, A. L. ve Taşhan, S. (Ed.). (1987). *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*. Ankara: Foreign Policy Institute.
- TBMM 8. Dönem 3. Yasama Yılı Açış Konuşmaları. (1993). *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1923-1970 (İkinci Cilt 1939-1960)*. 15.12.2015, <https://www.tbmm.gov.tr/kultursanat/yayinlar/yayin057.htm>.
- The Huffington Post. (11.09.2013). *September 11 Timeline: A Chronology Of The Key Events That Shaped 9/11*. 03.12.2015, http://www.huffingtonpost.com/2013/09/11/september-11-timeline_n_3901837.html.
- Thibault, J. F. and Levesque, J. (1997). The Soviet Union/Russia: Which Past for Which Future?. Le Prestre, P. G. (Ed.). (1997). *Role Quests in the Post-Cold War Era: Foreign Policies in Transition*. Montreal-London-Buffalo: McGill –Queens University Press.
- Thies, C. (2010). Role Theory and Foreign Policy. International Studies Association Compendium Project, Foreign Policy Analysis Section. 24.05.2015, <http://myweb.uiowa.edu/bhlai/workshop/role.pdf>.
- Torelli, S. M. (2012). The “AKP Model” and Tunisia’s al-Nahda: From Convergence to Competition. *Insight Turkey*. 14 (3), 65-83.
- Treverton, G. F. (1987). Managing Alliance Politics. Karaosmanoğlu, A. L. ve Taşhan, S. (Ed.). (1987). *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*. Ankara: Foreign Policy Institute.
- Tür, Ö. (2006). Türkiye ve Ortadoğu: Gerilimden İşbirliğine. Dağı, Z. (Ed.). (2006). *Doğu'dan Batı'ya Dış Politika Ak Parti'li Yıllar* (içinde 141-166). Ankara: Orion Yayınevi.
- Türkmen, İ. (2010). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*. Bilgesam Raporu. 24.10.2015, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-22-20140717111.pdf>.

- US Department of State Archive, *Broader Middle East and North Africa Initiative*. 09.12.2015, <http://2005-2009-bmena.state.gov/rls/index.htm>.
- Uslu, N. (1997). The Cooperation amid Problems: Turkish-American Relations in 1980's. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 27, 13-30. 24.10.2015, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/1569/17034.pdf>.
- Uslu, N. (2003). *The Turkish-American Relationship between 1947 and 2003: the History of a Distinctive Alliance*. New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Uzer, U. ve Uzer, A. (2005). Diverging Perceptions of the Cold War: Baghdad Pact as a Source of Conflict Between Turkey and the Nationalist Arab Countries. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 36. 101-118.
- Ülman, A. H. (1968). Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 23(3). 01.10.2015, www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/23/3/9_A_Haluk_ULMAN.pdf.
- Ülman, A. H. ve Sander, O. (1972) Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) II. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 27(1), 241-273. 01.10.2015, www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/27/1/1_Haluk_ULMAN_Oral_SANDER.pdf.
- Vali, F. A. (1971). *Bridge across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey*. The John Hopkins Press: Baltimore and London.
- Viotti, P. R. ve Kauppi, M. V. (2010). *International Relations Theory*. Longman, Pearson Education Inc.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Addison Wesley Publishing Company, Inc.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*. 46, 391-425.
- Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *The American Political Science Review*. 88 (2), 384-396.

- Wendt, A. (1996). Identity and Structural Change in International Politics. Lapid, Y and Kratochvil, F. (Ed.) (1996). *The Return of Identity and Culture in IR Theory*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press.
- White House Press Release. (06.11.2003). *Fact Sheet: President Bush Calls for a "Forward Strategy of Freedom" to Promote Democracy in the Middle East*. 03.12.2015, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/11/20031106-11.html>.
- Wish, N. B. (1980). Foreign Policy Makers and Their National Role Conceptions. *International Studies Quarterly*. 24(4), 532-554.
- Wittes, T. C. ve Youngs, R. (2009). *Europe, The United States and Middle Eastern Democracy: Repairing the Breach*. Analysis Paper. The Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institutions.
- Yapıcı, U. ve Yapıcı, M. İ. (2014). Türk ve Rus Dış Politikasını etkileyen doktrinler olarak Yeni Osmanlılık ve Yeni Avrasyacılık: Karşılaştırmalı bir çözümleme denemesi. Dönmez, R. Ö. (2014). (Ed.). *Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlılığın Sosyo Politiği* içinde (79-162). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Yavuz, M. H. (1998). İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994). Sönmezoğlu, F. (1998). (Ed.). *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (567-583). İstanbul: Der Yayınları.
- Yavuz, M. H. (2007). Turkish Identity and Foreign policy in flux: The Rise of Neo-Ottomanism. *Critical Middle Eastern Studies*. 7(12). 19-41.
- Yeşilada, B. ve Noordjik, P. (2011). Changing Values in Turkey: Religiosity and Tolerance in Comperative Perspective. Yeşilada, B. ve Rubin, B. (Ed.). (2011). *Islamization of Turkey under AKP Rule* içinde (7-26). New York: Routledge.

- Yeşilbursa, B. K. (1999). Turkey's Participation in the Middle East Command and its Admission to NATO. *Middle Eastern Studies*. 35 (4), 70-102.
- Yeşilbursa, B. K. (2010). Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası. *History Studies*. Ortadoğu Özel Sayısı. 67-98.
- Yeşilyurt, N. (2013). 11 Olayı Ertesinde AKP Dönemi: Ortadoğu ile İlişkiler. Oran, B. (Ed.). (2013). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III* (içinde 401-462). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeşilyurt, N. ve Akdevelioğlu, A. (2009). Turkey's Middle East Policy Under JDP Rule. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 40, 39-69.
- Yetiv, S. A. (1990). How the Soviet Military Intervention in Afghanistan Improved the U.S. Strategic Position in the Persian Gulf. *Asian Affairs*. 17(2), 62-81. 26.10.2015, <http://www.jstor.org/stable/30172137>.
- Yılmaz, T. (2006). ABD'nin Yenimuhafazakar Dış Politikasında Ortadoğu ve Türkiye. Özen, Ç. ve Taşdemir, H. (Ed.). (2006). *Yenimuhafazakar Amerikan Dış Politikası ve Türkiye* (içinde 169-200). Ankara: Odak Yayınevi.
- Youngs, R. (2004). Normative Dynamics and Strategic Interests in the EU's External Identity. *JCMS*. 42 (2), 415-435.
- Zürcher, E. J. (1993). *Turkey: A Modern History*. London-New York: I. B. Tauris & Co Ltd Publishers.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Hikmet MENGÜASLAN

Doğum Yeri ve Tarihi : Mersin, 09.07.1991

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : İzmir Ekonomi Üniversitesi 2008-2012

- Mütercim-Tercümanlık Bölümü (Anadal)
- Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Birliği (Çift Anadal)

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi 2013-2015

- Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

Makaleler

-SCI :

-Diğer :

- Arman M.N. ,Mengüaslan H. ,The Congruity between Theory and the Practice in the Context of Human Security for the European Union ,Twenty Years of Human Security: theoretical Foundations and Practical Applications ,Ivica Dordevic, Marina Glamotchak, Svetlana Stanarevic, jasmına Gacic ,387-398 ,University of Belgrade, Institut Français de Geopolitique ,2015

Bildiriler

-Uluslararası :

- Arman M.N. ,Mengüaslan H. ,Avrupa Birliği'nde İnsan Güvenliği Kavramının Teori ve Pratikteki Uyumu ,Second International Scientific Conference on Human Security: Twenty Years of Human Security Y20HS ,Sözlü / Yazılı ,07.11.2014 .

-Ulusal :

- Arman M.N. ,Mengüaslan H. ,Avrupa Komşuluk Politikası Çerçevesinde Ukrayna Krizi ,Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri: Bölgesel Politikalar, Bölgeler ve

Uluslararası Aktörler ile İlişkiler ,Uğur Burç YILDIZ ,NOBEL Akademik
Yayıncılık .

Katıldığı Projeler :

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl : Serbest Konferans Çevirmeni 2012-2013

İLETİŞİM

E-posta Adresi : hikmet.menguaslan@adu.edu.tr

Telefon : 0256 347 70 11/107

Tarih :27.12.2015